

Introduktion til Marx, Engels og Lenin.

INDHOLD

I. Om marxismens oprindelseshistorie

1. Historisk-samfundsmæssige forudsætninger og teoretiske kilder
2. Udformningen af Marx' og Engels' filosofiske og politiske anskuelser

II. Den dialektiske materialisme

1. Hvad er dialektisk materialisme og hvordan adskiller den sig fra den tidligere materialisme?
2. Den filosofiske materialisme
3. Dialektikken

III. Den materialistiske historieopfattelse

1. Grundtanker
2. Natur og menneske, arbejde og antropogense
3. Produktivkræfter og produktionsforhold; rækkefølgen af samfundsformationer
4. Historisk lovmæssighed og menneskets bevidste handling — Nødvendighed og frihed
5. Samfundsmæssig væren og samfundsmæssig bevidsthed — Basis og overbygning
6. Klasser og klassekamp
7. Staten

IV. Den politiske økonomi

1. Den kapitalistiske produktionsmådes tilblivelse og udvikling
2. Vare, værdi, penge
3. Lønarbejde, kapital, merværdi
4. Kapitalens reproduktion og akkumulation
5. Profitratens tendens til fald.
6. Lenins imperialismeteori

V. Den videnskabelige socialisme og arbejderbevægelsen

1. Fra utopisk til videnskabelig socialisme
2. Mål, indhold og former for arbejderklassens kamp
3. Spontanitet og bevidsthed - Det marxistiske arbejderparti
4. Den socialistiske revolution
5. Grundtræk ved det socialistiske og kommunistiske samfund

Kildehenvisninger

Personregister

Information

1. Historisk-samfundsmæssige forudsætninger og teoretiske kilder

Hvis man vil forklare oprindelsen til de ideer eller det system af ideer, som udgør marxismen og som i vor tid har opnået en umådelig betydning såvel åndeligt som praktisk, ud fra de kriterier, som marxismens grundlæggere selv anlagde, så kan man kun gøre det ud fra epokens konkrete historiske betingelser. Ideers og teories oprindelse og virkning kan man ikke forstå ud fra deres skaberes geni eller mere eller mindre gunstige livsomstændigheder, men kun ud fra de historiske kampe i deres tid, og om det er lykkedes ideernes skabere med dybde, kraft og lidenskab at give udtryk for bestemte klassers eller lags interesser, som netop trænger sig på i denne historiske periode og som i sidste instans er økonomisk betingede.

Der fandtes mange socialistiske tænkere før Marx og Engels — lad os f.eks. tænke på Saint-Simon, Fourier eller Owen — der hver på sin måde var geniale hoveder; men deres historiske virkning på deres egen tid for ikke at tale om efterverdenen kan ikke på nogen måde sammenlignes med den virkning, Marx og Engels har udøvet. Marx og Engels har selv givet forklaringen, da de påviste, at umodenheden i deres forgængeres utopisk-socialistiske ideer skyldtes de umodne forhold, kapitalismens endnu ikke fuldt udviklede stadium.

Marx' og Engels' tankesystem, den videnskabelige socialisme — rettere sagt: den videnskabelige kommunisme — ville have været umuligt uden i det mindste tre historisk-økonomiske forudsætninger: for det første den industrielle revolution, der bevirkede overgangen fra manufaktur til industrikapitalismen og førte til en hidtil uset vækst for kapitalismen, først i England, senere i de andre vesteuropæiske lande og i Nordamerika; for det andet den kendsgerning, at arbejderklassen i anden halvdel af 1830'erne og begyndelsen af 1840'erne i det 19. århundrede fremtrådte som en ikke blot lidende, men også kæmpende samfundsklasse, og det på en måde, der var synlig for de samtidige (silkevævernes opstand i Lyon, væveropstandene i Schlesien, den første politiske arbejderbevægelse — chartisterne — i England); for det tredje den særegne politiske situation i de tyske stater: den feudale undertrykkelse og opsplittning, de mange lænker, som hindrede enhver friere borgerlig udvikling, en vågnende selvstændig bevægelse i det tyske borgerskab, opmuntret af den franske juli-revolution i 1830, en bevægelse, hvis oprørske karakter i første omgang bebudedes i litteraturen af Börne, Heine og Gutzkow.

Kun den omstændighed, at disse historiske forudsætninger faldt sammen med den særprægede åndelige og politiske udvikling hos nogle geniale begavelse og revolutionært indstillede karakterer blandt de daværende tyske intellektuelle, sådan som den unge Karl Marx og den unge Friedrich Engels, kunne gøre dem til den videnskabelige kommunismes grundlæggere.

Marx og Engels har selv gentagne gange understreget, at de økonomisk-samfundsmæssige betingelser må anses for at være de inderste drivkræfter bag nye samfundsmæssige ideer og tankesystemer, men at hver ny teori ifølge sin natur knytter sig til forudgående tankemateriale, følgelig også ejer åndelige kilder. Her viste det sig, at de ugunstige omstændigheder, de tyske tilstandes deprimerende reaktionære snæversynethed, som i 1843 fordrev Marx til Frankrig og Engels allerede på et noget tidligere tidspunkt til England, var gavnlige for deres personlige udvikling. Ikke kun, fordi de i udlandet kom umiddelbart i berøring med mere moderne økonomiske og politiske forhold, men også fordi de her — ud over Hegels dialektik og Feuerbachs materialistiske opfattelse, som netop da, og med sensationel succes, var kommet frem i offentligheden og som de havde gjort sig fortrolig med allerede i Tyskland — blev bekendt med og tilegnede sig hine andre betydelige åndelige strømninger i tiden, uden hvilke deres egen teori ikke havde været mulig: de franske socialistiske og kommunistiske utopister og Robert Owens socialistiske ideer og forsøg, og desuden den klassiske engelske politiske økonomi, i særdeleshed Petty, Smith og Ricardo.

Men hvad der måske var endnu vigtigere, det var, at de her for første gang kom i berøring med den praktiske arbejderbevægelse; Engels med chartisterne i Manchester, Marx med arbejdersocialisterne og -kommunisterne i Paris. De teoretiske tankesystemer, som de byggede på, som de forarbejdede kritisk og som de overvandt, er indgået i deres egen tankebygning i en modsigelsesfuld enhed af kontinuitet og diskontinuitet. Men i denne proces opstod der filosofisk, økonomisk og på den socialistiske teoris område noget fundamentalt nyt — en ensartet, helt igennem videnskabelig, materialistisk og proletarisk-revolutionær verdens-, historie- og samfundsopfattelse. For så vidt danner marxismen et sluttet system. Men netop kun i den betydning, at der råder en indre enhed i det videnskabelige og samfundsmæssige grundlag, men på ingen måde i den betydning, som om Marx, Engels og Lenin nogen sinde skulle have opfattet deres teori som noget afsluttet, færdigt. Som strenge dialektikere, netop også i forhold til sig selv og deres egne udsagn, vidste de — som Lenin har udtrykt det — at deres teori ikke er noget »afsluttet, urørligt«, men at socialisterne »må udvikle den videre i alle retninger, hvis ikke de vil halte bagefter livet« (i).

Tre store områder har som selvstændigt udviklede videnskabelige områder fundet plads i marxismens system, dvs. i Marx' og Engels' teori og hos Lenin, der blev den betydeligste arvtager til deres værk. Både Engels i sin »Anti-Dühring« og Lenin i sin artikel »Marxismens tre kilder og tre bestanddele« definerer dem som dele af den marxistiske videnskab, filosofien, den politiske økonomi og den videnskabelige socialisme. Sidstnævnte ganske vist i en begrebsmæssigt meget omfattende betydning, nemlig som teori, målsætning, strategi og taktik i den moderne arbejderklassens klassekamp.

Marx, Engels og Lenin var gennem hele deres liv ikke kun videnskabsmænd, men altid tillige praktikere, førere i den revolutionære arbejderbevægelse. Den unge Marx' berømte Feuerbach-tese, at filosofierne kun havde fortolket verden forskelligt, men at det kom an på at forandre den, var for marxismens grundlæggere ligesom for Lenin en forpligtende rettesnor for deres handlinger. Teori og praksis er uadskilleligt forbundet i deres livsværk.

Marx', Engels' og Lenins skabende virksomhed kan ikke reduceres til de tre nævnte væsentlige bestanddele af marxismen. F. eks. har de ikke kun skrevet om den materialistiske historieopfattelse, dvs. om historieteori, men de har tillige alle tre ydet en betydelig indsats som historikere, især som deres egen tids historikere. Deres udtalelser om æstetik, litteratur og kunst, Engels' arbejder som militærteoretiker og -historiker, Marx' matematiske manuskripter og Engels' naturvidenskabeligt teoretiske og sprogvidenskabelige studier er også i dag af stor interesse, hvad der også bekræftes af fagvidenskabelige eksperter. Det kan imidlertid ikke være meningen med en studievejledning at skildre Marx', Engels' og Lenins samlede teoretiske og praktiske virke, men at fremlægge deres anskuelser som teoretisk system, og denne opgave gør det nærliggende at begrænse sig til filosofien, den politiske økonomi og den videnskabelige socialisme.

2. Udformningen af Marx' og Engels' filosofiske og politiske anskuelser

Hvis man følger Karl Marx' og Friedrich Engels' individuelle vej til formningen af deres grundlæggende filosofiske og politiske anskuelser — den dialektisk-historiske materialisme og den videnskabelige socialisme, der må betragtes som deres fælles værk — så møder man meget ensartet og beslægtet, men også bemærkelsesværdige forskelle. Fælles for dem begge er trangen til at dyrke filosofi, idéstriden ikke for dens egen skyld, men for ved dens hjælp at kunne gribe ind i tidens praktiske samfundsmæssige kampe. Her ligger vel også de dybeste rødder til deres arbejde i et fællesskab, der er så enestående i videnskabens og politikens historie. Fælles for dem begge er også deltagelsen i unghегelianernes bevægelse i slutningen af 30'erne og begyndelsen af 40'erne i sidste århundrede og begejstringen for Hegel og Feuerbach. Men ellers er der forskel på deres åndelige og politisk-praktiske udviklingsveje, indtil de mødes for anden gang i Paris i slutningen af august 1844; fra dette tidspunkt daterer deres fælles arbejde sig.

Marx beskæftiger sig i 1838 og de følgende år med et intensivt studium af Hegels filosofi i Berlin, hvor han snart kommer i forbindelse med de førende unghегelianere — venstrefløjens af de to retninger, der havde dannet sig efter lærerens død. De lagde særlig eftertryk på den kritiske dialektiske tænkemetode og ikke på det konservative system. De åndelige førere for denne retning — Bruno Bauer som midtpunktet i den såkaldte »Doctorclub« i Berlin, igennem en årrække en ven af Marx, og Arnold Ruge, udgiveren af tidsskriftet »Hallische Jahrbücher« — ser snart en jævnbyrdig og en kampfælle i Karl Marx, der er adskillige år yngre end de. Den feudale tilbagestående i de tyske stater gjorde det overordentlig vanskeligt at ytre sig direkte politisk, og kampen blev derfor i første omgang ført på religionskritikkens slagmark. En mægtig impuls dertil havde David Friedrich Strauss givet i 1835 med sin virkningsfulde bog »Das Leben Jesu«; han forsøgte her at give en historisk analyse af indholdet i det Nye Testamente, forkastede Jesu eksistens som menneske og fordømte Hegels kunstige forsøg på at forsoner den kristne religion med sin filosofi. Samtidig forkyndte Strauss en panteistisk opfattelse, idet han påberåbte sig Hegels sande ånd.

Dette angreb blev siden hen ført videre af Bruno Bauer i næsten samme retning i »Kritik der Geschichte der Offenbarung«, senere i 1840 og 1841—42 langt skarpere i »Kritik der Evangelien«. Bruno Bauer frakendte de kristne dogmer ethvert guddommeligt indhold og erklærede det for at være filosofernes pligt ved hjælp af kritik af kristendommen at befri menneskene fra det tryk, som den kristne religion udøvede, også på det politiske liv.

Ved siden af denne religionskritiske retning havde der også dannet sig en mere politisk strømning blandt unghегelianerne, hvis betydeligste arbejder blev skrevet af August von Cieszkowski, Arnold Ruge og Moses Hess. Cieszkowski kritiserede fremfor alt det ved Hegel, at denne ikke havde beskæftiget sig med fremtiden. Han krævede en handlingens filosofi, hvor menneskets skæbne ikke — som hos Hegel — skulle være bestemt i dets egenskab som verdensåndens ubevidste redskab, men af dets egen selvbevidste handling, idet han stillede det, der burde være, over for det, der er /das Sein-Sollende gegenüber dem Seienden/. Alt dette

gjorde han på fuldstændig idealistisk måde, skolet hos Fichte, men dog allerede med en henvisning, der var ret bemærkelsesværdig under de tyske forhold, til Charles Fouriers utopisk-socialistiske projekter. Arnold Ruge gik i en liberal retning, der skulle tjene direkte politiske mål, i tidsskriftet »Hallische Jahrbilcher«, hvor han i slutningen af 1839 erklærede, at Preussen under romantikkens indflydelse var blevet reaktionær og at det nu, efter reformationens forbillede, burde bane vejen frem for fremskridt.

For de mest radikalt indstillede unghегelianeres videre udvikling, filosofisk og politisk, var Ludwig Feuerbachs optræden af afgørende betydning; i august og september 1839 havde Feuerbach publiceret artiklen »Zur Kritik der Hegelschen Philosophie«, hvori han allerede satte spørgsmålstegn ved det hegelske systems idealistiske grundlag. Senere, i november 1841, offentliggjorde Feuerbach sit værk »Das Wesen des Christentums«, der i sandhed betød en omvæltning.

Feuerbach krævede en principiel nyorientering i det land, hvor den idealistiske filosofi havde nået sin højeste blomstring med Kant, Fichte og Hegel. Han slog ind på en helt ny vej, vejen til en antropologisk materialisme. Han stillede spørgsmålet om religionens oprindelse, grundlag og væsen i det hele taget og erklærede rent ud, at gud ikke havde skabt mennesket, men at tværtimod mennesket havde skabt sig sin gud og sine guder i sit eget billede. Teologiens hemmelighed, sagde han, var antropologien.

Et dybere, kraftfuldere sprog, rettet mod religionen og al overnaturlig, spiritualistisk tænkning, havde man aldrig tidligere hørt i Tyskland. »Gud er det begreb, der erstatter manglen på teori«, sagde Feuerbach. »Han er forklaringen på det uforklarlige, en forklaring, der ikke forklarer noget som helst, fordi den skal forklare alt uden forskel ... den ikke-viden, der overvinder alle tvivl, fordi den slår alle ned, som véd alt, fordi den ikke véd noget bestemt, fordi alle de ting, der imponerer fornuften, forsvinder for religionen, mister deres individualitet, er intet i den guddommelige magts øjne. Natten er religionens moder« (2). Feuerbach erklærede, at det var alle religioners grundlæggende svaghed, at de hævder, at det enkelte menneskes fremmedgørelse fra arten ikke kan overvindes, og han krævede, at menneskets kærlighed til mennesket ikke bør være afledet, men må være oprindelig (3).

Friedrich Engels har meget senere — 1886 i sit skrift »Ludwig Feuerbach og den klassiske tyske filosofis udgang« — berettet om den enestående virkning, som Feuerbachs bog udøvede på samtidens intellektuelle ungdom: »Da kom Feuerbachs 'Kristendommens væsen'. Med ét slag bortfejede han modsigelsen, idet han uden omsvøb igen satte materialismen på tronen. Naturen eksisterer uafhængig af al filosofi; den er det grundlag, som vi mennesker — der selv er naturprodukter — er vokset op på; uden for naturen og menneskene eksisterer der ikke noget og de højere væsner, som vor religiøse fantasi har skabt, er kun fantastiske genspejlinger af vort eget væsen. Trolddommen var brudt; 'systemet' var sprængt og kastet til side; modsigelsen, der kun eksisterede i indbildningen, var opløst. — Man må selv have oplevet denne bogs befriende virkning for at gøre sig en forestilling om den. Begejstringen var almindelig: vi var alle feuerbachianere med det samme« (4).

Dette var skrevet ud fra erindringen om en langt tilbageliggende tid, men vi ejer også det friske vidnesbyrd — umiddelbart efter at Feuerbachs værk var udkommet — fra den endnu ikke 24-årige Karl Marx, skrevet i slutningen af januar 1842 og offentliggjort i de af Arnold Ruge udgivne »Anekdoter zur neuesten deutschen Philosophie und Publizistik«. Marx siger her: »Oh skam jer, I kristne, I fornemme og menige, lærde og ulærde kristne, skam jer, fordi en antikrist måtte vise jer kristendommens væsen i dens sande og utilslørede skikkelse! Og jer, I spekulative ideologer og filosoffer, vil jeg råde: gør jer fri af den hidtidige spekulative filosofis begreber og fordomme, om I ellers vil nå frem til tingene, som de er, dvs. til sandheden. Der findes for jer ingen anden vej til sandhed og frihed end gennem Feuerbach / tysk ordspil: der Feuerbach = ildbækken — Red./ Feuerbach er nutidens skærsild« (5). Feuerbachs senere værker, hvori han udbyggede og uddybede sin antropologisk-materialistiske opfattelse, hans »Vorläufige Thesen zur Reform der Philosophie« (1842) og »Grundsätze der Philosophie der Zukunft« (1843) skulle ganske vist komme til at udøve en endnu stærkere virkning på den videre udvikling af Marx' og Engels' verdens- og historieopfattelse.

Endnu i doktorafhandlingen til emnet »Differenz der demokritischen und epikureischen Naturphilosophie«, skrevet i 1840—41 og indleveret i Jena i april 1841, er Marx' standpunkt idealistisk, skønt han i meget karakteristiske spørgsmål allerede går ud over både Hegel og hans venner blandt unghегelianerne. Men på trods af sin entydige ateisme vender Marx sig endnu ikke som Feuerbach mod Hegels grundlæggende idealistiske anskuelse. Han kritiserer dennes forsøg på at forsoner religion og fornuft, og dette ikke kun som en »akkommodation«, betinget af forhold i tiden, men som noget, der er begrundet i principper (6). Ligeledes overvinder Marx også den for unghегelianernes retning, selvbevidsthedens filosofi, karakteristiske abstrakte

modstilling af virkelighed og selvbevidsthed. Han søger allerede i doktorafhandlingen efter en dialektisk formidling mellem tænken og væren i betydning af en vekselvirkning mellem dem (7).

Fra maj 1842 til januar 1843 finder vi Marx ved det liberale blad »Rheinische Zeitung«, først som medarbejder, siden som chefredaktør. Af hans artikler i bladet fremgår det, at han bestræber sig på at forbinde sin filosofi noget mere med den samfundsmæssige virkelighed og med den praktiske aktivitet, skønt han i politiske og juridiske spørgsmål fortsat står på Hegels standpunkter. Der foregår en voksende afstandtagen fra unghегelianerne omkring Bruno Bauer, der i stadig højere grad ophøjer den filosofiske kritik til et mål i sig selv, driver en yderliggående individualitetskult og gør den til det centrale i deres filosofi. Som Marx senere beretter, kommer han under sin virksomhed ved »Rheinische Zeitung« for første gang »i den forlegenhed at skulle snakke med om såkaldte materielle interesser« (8). Han skriver om forhandlingerne i den rhinske landdag, om tyveri af brænde og om moselbøndemes forhold. Disse praktiske nødvendigheder tvinger ham til at erkende at staten ikke — som han selv i »Rheinische Zeitung« endnu gentagne gange havde prøvet at bevise det ifølge Hegel — virker som »regulerende princip« for samfundets udvikling, men at de materielle økonomiske interesser må tilskrives stor betydning også for politik og stat.

I det år, Marx tilbragte ved »Rheinische Zeitung«, får han også teoretiske impulser i denne retning, især fra Arnold Ruge, som på samme tidspunkt udgiver »Deutsche Jahrbücher« og som han regelmæssigt korresponderer med. Ruge kræver i 1842 en teoretisk revolution og proklamerer som dens mål ateisme og folkesuveræniteten, humanisme og et republikansk demokrati. Samtidig bringer Moses Hess, der har stiftet bekendtskab med de franske socialistiske ideer, disse ideer ind i diskussionen, dels i en kreds af progressive intellektuelle i Køln, dels i nogle artikler i »Rheinische Zeitung« (9).

Marx var ikke begejstret for en letfærdig koketteren med disse ideer. Han overtog ikke noget uden at underkaste det den mest samvittighedsfulde prøvelse og uden først at komme grundigt på det rene med sig selv / Selbstverständigung/. I den allerede nævnte korte oversigt over sin udvikling, som han giver i forordet til bogen »Bidrag til kritik af den politiske økonomi«, skriver Marx herom: »På den anden side kunne man på den tid, da den gode vilje til 'at gå videre' hyppigt opvejede sagkundskaben, høre et svagt filosofisk farvet ekko af den franske socialisme og kommunisme i »Rheinische Zeitung«. Jeg udtalte mig mod dette diletterteri, men tilstod også samtidig i en kontrovers med »Allgemeine Augsburger Zeitung« rent ud, at mine hidtidige studier ikke tillod mig at vove nogen som helst dom over de franske retningers indhold. Jeg benyttede tværtimod med begærlighed den illusion, »Rheinische Zeitung«s udgivere nærede — idet de troede at kunne omstøde den dødsdom, der var fældet over bladet, ved at lade det indtage en svagere holdning — til at trække mig tilbage fra den offentlige arena til studereværelset« (10).

Friedrich Engels var i mellemtiden ad andre veje kommet bort fra unghегelianerne og deres væsen. Allerede mens han er i handelslære i Bremen, gør den 19og 20årige sig litterært bemærket. I en kort periode er han begejstret tilhænger af den dengang herskende litterære strømning »Junges Deutschland«. Men snart efter han har stiftet bekendtskab med Hegels system, synes en syntese af Hegel og Börne, af filosofi og aktiv politisk handling, at være det eneste tidssvarende. I efteråret 1841 — Marx havde forladt Berlin i foråret samme år — kommer Engels til Berlin for at aftjene et års militærtjeneste, og her optager han snart kontakt til den gruppe unghегellianere, der kaldte sig de »frie«, især til Edgar Bauer, en bror til Bruno Bauer. Engels forsvarer Hegels filosofi i diskussionen med Schelling, den gamle filosof, som de preussiske myndigheder har kaldt til Berlin så at sige som hestekur mod den for øvrigheden yderst fordægtige hegelianisme; det sker i et lille skrift »Schelling und die Offenbarung«. Her står Engels endnu helt på unghегelianernes positioner, under indflydelse navnlig af Bruno Bauer, men der viser sig også allerede de første påvirkninger fra Feuerbach. Engels forsvarer Hegel, »der åbnede en ny æra for bevidstheden«, ikke kun mod Schelling, men også mod Feuerbach, om hvem han siger: »Hvis denne bebrejder Hegel, at han stikker for dybt i det gamle, så burde han huske på, at bevidstheden om det gamle netop allerede er det nye ... Og således er Feuerbachs kritik af kristendommen en nødvendig komplettering til den af Hegel grundlagte spekulative religionslære« (11).

Impulsen til mere konkrete filosofiske opfattelser bliver for Engels, som for Marx, et mere direkte forhold til samfundets virkelighed. I sensommeren 1842 rejser han til Manchester for at samle handelsmæssig erfaring i faderens firma Ermen & Engels, et bomuldsspinderi. Her i Manchester, der dengang blev kaldt Cottonopolis og var centrum for hele verdens tekstilindustri, lærte Engels ikke kun det højest udviklede industriland at kende, men også arbejderklassens frygtelige stilling i den tidlige kapitalismes samfund. Hans forlovede og senere kone Mary Burns — en irsk tekstilarbejder i hans faders fabrik, hvor arbejdstiden var over 60 timer om ugen — fører ham gennem byens arbejderkvarterer. Sammen med hende besøger han forsamlinger, der

gennemføres af den første politiske arbejderbevægelse, chartisterne, lytter til foredrag af den store utopiske socialist Robert Owens elever og tilhængere, læser aviser og skrifter fra begge retninger.

Det er disse praktiske erfaringer, der bevirker en dybtgående ændring i hans sociale og politiske, siden hen også i hans filosofiske anskuelser. Allerede kort før sin afrejse til England, sidst i juli 1842, skriver Engels til Arnold Ruge: »Min hidtidige litterære virksomhed bestod, subjektivt taget, i lutter forsøg, hvis resultater skulle belære mig om, hvorvidt mine naturlige anlæg tillod mig en frugtbar virksomhed for fremskridtet, en levende deltagelse i århundredets bevægelse. Jeg kan være tilfreds med resultatet og anser det nu for min pligt ved hjælp af et studium, som jeg fortsætter med dobbelt lyst, at tilegne mig stadig mere af det, som 'man ikke bliver født med« (12).

Livet i Manchester leverede ham ikke kun stof, men viste ham også retningen for dette studium. Allerede de første artikler, som Engels i december 1842 sender til »Rheinische Zeitung« i Köln (13), viser, at han er rykket langt til venstre i sine sociale som i sine politiske opfattelser. Endnu skinner her den unghøgelske idealisme igennem. Således når han siger, at man ikke kan bibringe »de forstokkede briter«, »at de såkaldte materielle interesser aldrig i historien kan optræde som selvstændige, ledende mål, men at de altid, ubevidst eller bevidst, tjener et princip, der styrer det historiske fremskridts tråde« (14).

Men hans kritik retter sig allerede i samme grad mod aristokratiet og bourgeoisie, mod Tories og Whigs, og det er ikke til at tage fejl af, at hans sympati tilhører arbejderne og deres politiske fortrop, chartisterne. Samtidig bliver der i disse artikler en mere alvorlig beskæftigelse med økonomiske problemer synlig. Arbejdernes sociale stilling, deres håbløse skæbne, når arbejdsløsheden truer dem under den næste handelskrise, behersker hans tanker. Allerede få måneder senere, i de korrespondancer, han leverer til tidsskriftet »Der Schweizerische Republikaner« i Zürich, tager han helt parti for arbejderne og konstaterer »det mærkelige faktum, at jo lavere en klasse står i samfundet, jo mindre 'dannet' den er i ordets sædvanlige betydning, des nærmere står den fremskridtet, des mere fremtid har den«. Og den unge Engels drager den slutning, at dette åbenbart er »enhver revolutionær epokes karakter« (15).

Der går endnu et halvt år, og Engels beretter, nu allerede som kommunist, i de britiske Owenisters ugeblad »The New Moral World and Gazette of the Rational Society« om de socialistiske og kommunistiske strømningers fremskridt på kontinentet. Disse beretninger røber allerede et bemærkelsesværdigt studium af de franske socialistiske utopister og af arbejderkommunismen og også kendskab til Wilhelm Weitlings skrifter. For tyskernes vedkommende nævner Engels ved siden af denne arbejderretning et »parti«, hvis kommunisme er fremgået »af den filosofi, som Tyskland i de sidste 50 år har været så stolt af« (16).

»Vort parti«, skriver Engels, »må bevise, at enten har alle den tyske nations filosofiske anstrengelser fra Kant til Hegel været nytteløse — værre end nytteløse — eller de må ende i kommunismen; enten må tyskerne forkaste deres store filosoffer, hvis navne de sætter så højt til ære for nationen, eller de må antage kommunismen« (17). Og i denne artikel i »New Moral World« af 18. november 1843 nævner Engels nu ved siden af Hess, Ruge og Herwegh også Marx. I 1843 og 1844 studerer Engels i England ikke kun et enormt pensum økonomisk og socialistisk litteratur. Han står også i stadig praktisk kontakt med de førende mænd blandt chartisterne og Robert Owens retning. Under en rejse til London optager Engels for første gang forbindelse med lederne for den hemmelige tyske arbejderorganisation »Bund der Gerechten« /De retfærdiges Forbund/ — Karl Schapper, Josef Moll og Heinrich Bauer. Og ikke mindst samler han materiale til sin bog »Den arbejdende klasses stilling i England«, som han skriver i Barmen, da han i sommeren 1844 er vendt tilbage til Tyskland.

På samme måde som opholdet i England for Engels, bliver for Marx opholdet i Paris til det afgørende vendepunkt i hans udvikling til videnskabelig kommunist og dialektisk-historisk materialist; Marx var sammen med Arnold Ruge taget til Paris for at udgive »Deutsch-Französische Jahrbücher«. Det ligger i Marx' anderledes beskafne, dybtborende natur, at han ved ethvert vigtigt afsnit i sin udvikling skal have tid til at komme på det rene med sig selv /Selbstverständigung/, til at »afregne« med sin egen teoretiske samvittighed. Endnu før han i oktober 1843 flytter til Paris (efter sit giftermål med Jenny von Westphalen i sommeren 1843 i Kreuznach), tager Marx endnu en gang, men nu langt mere grundigt og dybtgående, fat på Hegels retsfilosofi; han var første gang begyndt at tvivle på dens grundlag, da han, som nævnt, under sit arbejde ved »Rheinische Zeitung« var kommet i berøring med økonomiske spørgsmål.

Det drejer sig om manuskriptet »Kritik des Hegel'schen Staatsrechts (par. 261 bis 313)« — første gang udgivet i 1927 af Marx-Engels-Lenin-Institutet i Moskva — hvori Marx anvender den metode, som Feuerbach havde brugt til kritik af Hegel, på stat og politik. Kort tid før var Feuerbachs »Vorläufige Thesen zur Reform der

Philosophie« og hans »Grundsätze der Philosophie der Zukunft« udkommet. Marx havde modtaget dem med begejstring. Men i den retning, hvor han selv var nået længst, var de ikke længere nok for ham. Således skriver han i marts 1843 til Arnold Ruge: »Feuerbachs aforismer er jeg kun utilfreds med i ét punkt, at han for meget henviser til naturen og for lidt til politikken. Men dette er det eneste forbund, hvorved den nuværende filosofi kan blive til sandhed. Dog vil det nok komme til at gå som i det 16. århundrede, da der til naturentusiasterne svarede en anden række af statsentusiaster« (18).

Det umiskendelige fremskridt ud over Feuerbach er her af politisk og i tilløb også allerede af økonomisk karakter. Metodisk understreger Marx — med Feuerbach, mod Hegel — at denne overalt ophøjer ideen til subjekt, men gør det virkelige subjekt til prædikat. Ikke sagens logik, men logikkens sag danner hos ham det filosofiske moment. Logikken tjener ikke som bevis for staten, men staten som bevis for logikken. »Dette er dualismen, at Hegel ikke betragter det almene som det virkelig-endelige, dvs. det eksisterendes, det bestemtes virkelige væsen, eller det virkelige ikke som det uendeliges sande subjekt« (10). Man kan her allerede tage og føle på anvendelsen af den materialistiske anskuelsesmåde på samfundsmæssige fænomener, men Marx går endnu videre i sine politiske betragtninger, idet han drager revolutionære slutninger, der sigter mod folkesuveræniteten og et reelt demokrati. »Hegel går ud fra staten«, skriver Marx, »og han gør mennesket til den subjektiverede stat; demokratiet går ud fra mennesket og gør staten til det objektiverede menneske ... Mennesket eksisterer ikke for lovens skyld, men loven eksisterer for menneskets skyld, den er menneskelig eksistens, men i de andre statsformer er mennesket den lovlige eksistens. Dette er demokratiets grundlæggende forskel. Alle andre statsdannelse er en vis, bestemt, specifik statsform. I demokratiet er det formelle princip tillige det materielle princip« (20).

Her er det hos Marx endnu ret tydeligt, at han endnu ikke opfatter det borgerlige samfunds anatomi i dets konkrete, socialøkonomisk betingede klassestruktur og i dets klasse modsætninger. Men han giver allerede udtryk for, at samfundslivets egentlige hemmelighed må søges i det borgerlige samfund, opfattet som de materielle interessers sfære. Og således skriver han i 1859 tilbageskuende i forordet til »Bidrag til kritik af den politiske økonomi« om denne fase i sin åndelige udvikling: »Min undersøgelse mandede ud i, at hverken retsforhold eller statsformer kan forstås ud fra sig selv eller ud fra menneskeåndens såkaldte almindelige udvikling, men at de tværtimod har deres rod i de materielle livsvilkår, som Hegel efter englændernes og franskmændenes eksempel i det 18. århundrede sammenfatter under navnet 'det borgerlige samfund', og at det borgerlige samfunds anatomi må søges i den politiske økonomi« (21).

I de arbejder, der bliver skrevet, allerede i Paris, mellem efteråret 1843 og januar 1844, og som udkom 1844 i det eneste hæfte af »Deutsch-Französische Jahrbücher«, som Marx udgav sammen med Ruge, står Marx endnu foran disse økonomiske undersøgelser. Men under indflydelse af det politiske og sociale liv i Paris, mødet med franske socialister og arbejderkommunister, bliver den dybe ændring, der gør Marx til materialist og kommunist, synlig i disse tankemæssigt som kunstnerisk geniale ungdomsværker (»Zur Judenfrage« og »Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie, Einleitung«).

Marx uddyber såvel sin egen kritik af Hegels retsfilosofi som — i opgøret med Bruno Bauers unghegelske standpunkter — Feuerbachs religionskritik. Men derudover bliver hans praktisk-politiske konklusioner mere reale. De får for første gang en umiddelbar relation til det moderne industriproletariat som den samfundskraft, den revolutionære filosofi må forbinde sig med, hvis den vil omsætte sine ideer til virkelighed.

I artiklen »Om Jødespørgsmålet« bliver det radikale demokrati af Marx nu ikke længere opfattet abstrakt. Han motiverer sin kritiske indstilling til ethvert borgerligt demokrati og dets formelle, kun tilsyneladende karakter, idet han går tilbage til de økonomiske forhold, der ligger til grund for det. Dermed viser han, at bevarelse og beskyttelse af den borgerlige privatejendom er det egentlige formål med de menneske- og borgerrettigheder, som den franske revolution har proklameret og som udgør den borgerlige friheds hemmelighed.

Marx skriver: »Den praktiske, nyttige anvendelse af frihedens menneskeret er privatejendommens menneskeret. Hvori består privatejendommens menneskeret? Privatejendommens menneskeret er retten til, vilkårligt (à son gré), uden hensyn til andre mennesker, uafhængigt af samfundet, at nyde sin formue og disponere over den, retten til egen nytte. Hin individuelle frihed, ligesom denne anvendelse af den, udgør det borgerlige samfunds grundlag ... Ingen af de såkaldte menneskerettigheder går altså ud over det såkaldte egoistiske menneske, over mennesket, sådan som det er medlem af det borgerlige samfund, nemlig et individ, der er trukket tilbage i sig selv, sin privatinteresse og sin private vilkårlighed og af sondret fra fællesskabet« (22).

Den borgerlige revolution, den politiske, som Marx siger, til forskel fra den sociale revolution, opløser det borgerlige liv i dets bestanddele uden at revolutionere dem, den fører ikke til menneskets emancipation: »Mennesket blev derfor ikke befriet for religionen, det fik religionsfrihed. Det blev ikke befriet for ejendommen, det fik ejendommens frihed. Det blev ikke befriet for erhvervets egoisme, det fik næringsfrihed« (23). Marx drager denne slutning: »Al emancipation betyder at føre menneskets verden, at føre forholdene tilbage til selve mennesket ... først når mennesket har erkendt og organiseret sine 'forces propres' /egne kræfter/ som samfundsmæssige kræfter og derfor ikke længere adskiller den samfundsmæssige kraft i form af den politiske kraft fra sig selv, først da er den menneskelige emancipation fuldbyrdet« (24).

Kort efter udvikler Marx i »Einleitung zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie« sine tanker en del videre. Her er den umiddelbare påvirkning fra det politiske liv i Paris og hans første bekendtskab med den praktiske arbejderbevægelse endnu tydeligere. Dette gælder både for religionskritikken og kritikken af de samfundsmæssigpolitiske tilstande i Tyskland, men specielt for vurderingen af proletariatets stilling i det borgerlige samfund og for Marx' eget forhold til proletariatet, for den indbyrdes forbindelse mellem økonomi og politik (basis og overbygning, som Marx siden hen skulle kalde det) og for de direkte kommunistiske slutninger — om end endnu meget abstrakt formuleret — som han udleder af alt dette.

Marx går her endnu ud fra, at forudsætningen for al kritik — men dette må allerede opfattes mere historisk end ifølge sagen — er kritik af religionen. Han er enig med Feuerbach: »Mennesket skaber religionen, religionen skaber ikke mennesket« (25). Men Feuerbachs abstraktion »Mennesket« tilfredsstillende ham ikke længere.

Han spørger videre, hvad mennesket er, og svarer: »Men mennesket, det er ikke et abstrakt væsen, der sidder og kukkelurer et sted uden for verden. Mennesket, det er menneskets verden, er stat, er samfund« (26). Til forskel fra Feuerbach forsker Marx for første gang efter religionens konkrete samfundsmæssige oprindelse, og han fortsætter: »Denne stat og dette samfund frembringer religionen, en bagvendt verdensbevidsthed, fordi de udgør en bagvendt verden ... Den (religionen) er den fantastiske virkeliggørelse af det menneskelige væsen, fordi det menneskelige væsen ikke ejer sand virkelighed. Kampen mod religionen er altså indirekte kampen mod hin verden, hvis åndelige aroma er religionen« (27).

Og Marx fortsætter, idet han måske kun associativt går ud fra en sætning i Feuerbachs »Wesen des Christentums« (hvor der står: »Gud er en kærlighedens tåre, udgydt i dybeste skjul over den menneskelige elendighed. Gud er et udsigeligt suk, liggende på sjælens bund — denne ytring er den mærkeligste, dybsindigste, sandeste ytring fra de kristne mystikere« (28), og tillige atter giver denne ytring en dybere mening, en vending, der umiddelbart tager sigte på samfundet og den social politiske praksis: »Den religiøse elendighed er på én og samme tid udtryk for den virkelige elendighed og protest mod den virkelige elendighed. Religion er den betrængte skabnings suk en hjerteløs verdens følsomhed, åndløse tilstandes ånd. Den er folkets opium.

At ophæve religionen som folkets illusoriske lykke er at kræve folkets virkelige lykke. Kravet om at opgive illusioner over sin tilstand er kravet om at opgive en tilstand, som har illusioner behov. Kritikken af religionen er altså i kim kritikken af den jammerdal, hvis helgenglorie religionen er . . . Kritikken af himlen forvandles dermed til en kritik af jorden, kritikken af religionen til kritik af retten, kritikken af teologien til kritik af politikken« (29).

Marx kastede sig nu ud i kritikken af denne »jordiske jammerdal« i dens daværende tyske skikkelse og sagde, at tyskerne kun havde »gjort de moderne nationers restaurationsperiode med uden at gøre deres revolutioner med«, at de kun én gang »havde befundet sig i frihedens samfund — på dets begravelsesdag«. Man måtte, sagde Marx, gøre det virkelige tryk endnu mere trykkende, idet man tilføjer bevidstheden om trykket, man måtte »tvinge disse forstenede forhold til at danse ved at synge deres egen melodi for dem« (30).

Endnu i september havde Marx skrevet til Arnold Ruge, at der ganske vist ikke herskede tvivl om deres »hvorfra«, men desto mere forvirring om deres »hvorhen«, og at enhver »reformtilhænger« måtte indrømme over for sig selv at han ikke havde nogen eksakt opfattelse af, hvad der skulle ske (31); men nu havde Marx fundet et klart mål for sig selv. Han siger, at det er det store spørgsmål, om Tyskland kan komme til en revolution, »der ikke blot løfter det op til de moderne nationers officielle niveau, men op til den menneskelige højde, som vil være disse nationers nærmeste fremtid. Kritikkenes våben kan ganske vist ikke erstatte våbnenes kritik, den materielle magt må styrtes med materiel magt«, men også teorien bliver »til materiel magt, så snart den griber masserne« ... At være radikal vil sige at gå til ondets rod Men for mennesket er roden mennesket selv . . . »Kritikken af religionen«, fortsætter Marx, »munder ud i den lære, at for mennesket er mennesket selv det højeste væsen,-altså i det kategoriske imperativ at omstyrte alle forhold, der gør, at mennesket er et fornedret, et forkuet, et forladt, et foragteligt væsen . . .« (32).

En tysk revolution synes imidlertid at støde på en hovedvanskelighed . . . fordi revolutionen »behøver et masseelement, et materielt grundlag . . . Det er ikke nok, at tanken søger mod sin virkeliggørelse, virkeligheden må også selv søge mod tanken . . .« Dette »materielle grundlag«, denne virkelighed ser Marx nu for første gang i proletariatet, ser det deri, at det moderne samfund har skabt en klasse, der har »universel karakter på grund af sine universelle lidelser«, en klasse, mod hvilken der ikke forøves »nogen særskilt uret, men selve uretten«. Da dens stilling betegner »den fuldstændige fortabelse af mennesket«, må dens emancipation være »den fuldstændige generobring af mennesket«. Og således drager Marx konklusionen: »Tyskernes emancipation er menneskets emancipation. Denne emancipations hjerne er filosofien, dens hjerte er proletariatet. Filosofien kan ikke virkeliggøre sig selv uden at proletariatet virkeliggøres« (33).

Spirerne til en historisk-materialistisk betragtningsmåde fremtræder i disse arbejder endnu i stor udstrækning uden konkret socialøkonomisk fundering, og forståelsen af proletariatets revolutionære historiske rolle afledes endnu ikke af de kapitalistiske produktionsrelationers samlede udvikling. Men fremskridtet i denne retning er ikke til at tage fejl af. Den vigtigste åndelige impuls får Marx nu fra Friedrich Engels, og det sker i samme hæfte af »Deutsch-Französische Jahrbücher«, nemlig trangen til et dyberegående studium af de økonomiske forhold.

Engels havde — foruden en recension af Thomas Carlyles værk »Past and Present« — i tidsskriftet offentliggjort en artikel »Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie«, der var et resultat af de økonomiske studier, han havde beskæftiget sig med i Manchester; endnu mange år senere betegnede Marx dette arbejde som »en genial skitse«. Den kritik, som den unge Engels retter mod den borgerlige økonomi og som i princippet var i høj grad berettiget — f.eks. at den aldrig er faldet på den tanke at spørge efter privatejendommens berettigelse — er her endnu stærkt farvet af domme, der stammer fra den etiske forargelses sfære. Således retter Engels den bebrejdelse mod et af den engelske klassiske økonomis grundlæggende værker, Adam Smiths »An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations« (1789), at dennes system bygger på »hykleri, inkonsekvens og mangel på etik«. Smiths efterfølgere får et endnu dårligere skudsmål hos Engels. Ricardo kaldes mere skyldig end Smith, og Mac Culloch og Mill mere skyldige end Ricardo (34).

Men side om side med dette finder man dybe og originale tanker. For det første mener Engels, at allerede udtryk som nationalrigdom eller nationaløkonomi eller også politisk økonomi er meningsløse, under privatejendommens betingelser. Englændernes nationalrigdom er meget stor, men alligevel er de det fattigste folk under solen, og denne videnskab burde egentlig kaldes »privat økonomi«, fordi dens offentlige relationer kun eksisterer »for privatejendommens skyld« (35). Særlig indtrængende ved den fremstilling, som Engels giver, er hans anklager mod det kapitalistiske systems umenneskelighed og dets retfærdiggørelse hos de borgerlige økonomer. Overalt føler man, hvordan fremstillingen suger næring af den praktiske anskuelse, som Engels havde fået i Manchesters bomuldsindustri og som han også direkte indfletter i artiklen.

Mest bemærkelsesværdigt ved dette arbejde er måske betragtningerne angående forholdet mellem konkurrence og monopol, der på genial måde foregriber en langt senere historisk udvikling. »Fordi privatejendommen«, siger Engels, »isolere hver enkelt i sin egen rå isolation, og fordi hver enkelt alligevel har den samme interesse som hans nabo, så står hver jordejer fjendtlig over for den anden jordejer, hver kapitalist over for den anden kapitalist, hver arbejder over for den anden arbejder. I denne indbyrdes fjendtlighed mellem de samme interesser netop på grund af denne deres lighed har den moralske fordærvelse i menneskehedens hidtidige tilstand nået sin fuldendelse; og denne fuldendelse er konkurrencen . . . Hver konkurrent må ønske at besidde monopol, om han nu er arbejder, kapitalist eller jordejer. Hver mindre enhed af konkurrenter må ønske at besidde monopol for sig selv og mod alle andre . . . Konkurrencen beror på interessen, og interessen på sin side frembringer monopol; kort sagt, konkurrencen går over i monopol . . . Ja, konkurrencen forudsætter allerede monopol, nemlig ejendommens monopol — og her kommer de liberales hykleri atter engang for dagen — og så længe ejendommens monopol består, så længe har monopolets ejendom samme ret; for også monopol, når det én gang er givet, er ejendom« (36).

Den unge Engels bebrejder den borgerlige økonomi, at den fremsætter sine smukke teorier om efterspørgsel og udbud, den fører bevis for, at der aldrig kan blive produceret for meget, og så svarer praksis med handelskriserne, der gentager sig så regelmæssigt som kometerne og medfører større elendighed end tidligere pest og andre epidemier. Af konkurrencen og kriserne, af en lidenskabelig anklage mod den umenneskelige tankegang i Malthus' befolkningsteori, af en vidtskuende vurdering af naturvidenskabernes rolle for det menneskelige arbejdes fremtidige produktivtetsudvikling, drager Engels den slutning, at kløften mellem de besiddende og de arbejdende klasser må uddybes i samme grad som de økonomiske kriser. Idet

han giver udtryk for sin egen kommunistiske overbevisning, kræver han: »Producer bevidst, som mennesker, ikke som splittede atomer uden artsbevidsthed, og I vil nå ud over alle disse kunstige og uholdbare modsætninger. Men så længe I bliver ved med at producere på den nuværende ubevidste, tankeløse måde, der overlader alt til tilfældighedens herredømme, så længe fortsætter handelskriserne; og hver ny må være mere universel, følgelig værre end den forudgående, forarme et større antal små kapitalister og gøre den klasse mere talstærk, der udelukkende lever af arbejde — altså stærkt forøge antallet af dem, der skal beskæftiges, vore økonomers hovedproblem, — og endelig føre til en social revolution, som økonomernes skolelærdom ikke drømmerom« (37).

Den historiske nødvendighed for en social revolution afleder Engels allerede her af klasse modsætningen, der skærpes, og af de kapitalistiske kriser. Det behøver ikke at understreges, hvor meget Engels på det økonomiske område i første omgang var den ydende, Marx den modtagende, og dette ikke kun fordi han havde den levende anskuelse forud for Marx, men også på den økonomiske teoris område.

Karl Marx erkender selv dette i forholdet til de »Økonomisk-politiske manuskripter«, som han efter omfattende økonomiske studier noget senere — mellem april og august 1844 — arbejdede på i Paris: »Det er en selvfølge, at jeg foruden de franske og engelske socialister også har benyttet tyske socialistiske skrifter. De indholdsrige og originale tyske arbejder inden for denne videnskabsgren begrænser sig imidlertid — foruden Weitlings skrifter — til de »21 Bogen« / et 1843 af Georg Herwegh i Schweiz udgivet samlebind, hvori bl.a. fandtes Moses Hess' artikler »Sozialismus und Kommunismus« og »Philosophie der Tat« — Red./ der bragte artikler af Hess, og til Engels' »Umriss zur Kritik der Nationalökonomie« i »Deutsch-Französische Jahrbücher« (38).

De økonomiske, historiske og socialistiske studier, som Marx nu beskæftiger sig med, omfatter bl.a. læsningen af Smith, Ricardo, Mill, Jean-Baptiste Say, Frédéric Skarbek, Sismondi, Fourier, Proudhon, Wilhelm Schulz. Samtidig fordyber Marx sig i et intensivt studium af den franske revolution for at konkretisere sine politiske opfattelser. Han læser Saint Just og Robespierre, Babeuf, de officielle protokoller fra forhandlingerne i Konventet, konventsmedlem Levasseur de la Sarthes erindringer og omgås med tanken om at skrive Konventets historie. Desuden læser han om det franske borgerskabs udvikling og dets kampe hos restaurationsperiodens historikere, især Thierry og Guizot. Her stifter han bekendtskab med en ny opfattelse af den moderne histories proces, en opfattelse, der i denne form er ny for ham, hvor samfundsklassernes interessekampe fremhæves som et særligt vigtigt moment.

Disse studier finder deres litterære udtryk i de nævnte »Oekonomisch-philosophische Manuskripte«, som egentlig er brudstykker til et planlagt to binds værk, viet kritikken af politikken og nationaløkonomien, en plan, der ikke kom til udførelse. Således tjente disse arbejder i det væsentlige til at videreudvikle Marx' egne opfattelser, til at komme på det rene med sig selv. Det drejer sig for Marx i disse manuskripter frem for alt om to store problemområder. For det første om den økonomiske underbygning af sine nyvundne kommunistiske anskuelser, og dette sker ved hjælp af en kritisk stillingtagen til den økonomiske litteratur. For det andet om en grundig analyse af Hegels dialektiske metode og dens erkendelsesteoretiske grundlag, da han ikke længere er tilfreds med det, som unghегelianerne har frembragt på dette område, men heller ikke med det, som Feuerbach og han selv har sagt derom.

Marx hengiver sig til begge disse opgaver med hele den intensitet, grundighed og skarpsindighed, som alle, der har kendt ham, venner og fjender, beundrer hos ham. Allerede den 2. september 1841 skriver Moses Hess i et brev til forfatteren Bertold Auerbach om Marx, der dengang ikke var fyldt 24 år: »Dette er et fænomen, som gør et imponerende indtryk på mig, skønt jeg netop bevæger mig på det samme område; kort sagt, du kan belave dig på at stifte bekendtskab med den største, måske den eneste nulevende egentlige filosof. . . såvel i sin tendens som i sin åndsdannelse går han ikke blot langt ud over Strauss, men også over Feuerbach, og det siger ikke så lidt. . . Han forbinder bidende vid og dybeste filosofiske alvor; forestil dig Rousseau, Voltaire, Holbach, Lessing, Heine og Hegel forenet i én person, — og jeg siger forenet, ikke brokket sammen — så har du dr. Marx« (39).

Man bør hele tiden lægge mærke til, at det hos Marx — ligesom hos Engels — altid i sidste instans er livets praktiske impulser, der driver dem frem til det, som Marx med et af sine yndlingsudtryk betegnede som teoretisk »Selbstverstandigung«, at komme på det rene med sig selv. I denne periode er det frem for alt det livlige samkvem og tankeudvekslingen, som Marx i Paris plejer med de franske socialister og arbejderkommunister, med ledende medlemmer i det tyske socialistiske hemmelige selskab »De retfærdiges forbund«. Endvidere de nære venskabelige bånd, der har udviklet sig mellem ham og Heinrich Heine. Og sidst, men ikke mindst, virkningen af en af tidens historiske begivenheder, der oprører hele Europa —

væveropstanden i Schlesien i juni 1844. Alle disse praktiske indflydelser forstærker ikke blot trangen til større teoretisk klarhed, men lige så meget til aktiv deltagelse i den politiske og samfundsmæssige kamp. Herved danner den levende kontakt med arbejderbevægelsen et vigtigt moment, som det fremgår såvel af Pariser-manuskripterne som af det kort tid efter i fællesskab med Engels forfattede stridsskrift »Die heilige familie« /Den heilige familie/. De indtryk, Marx har modtaget under sine møder med franske og tyske arbejdere, gengiver han i »Den heilige familie« således: »Man må have gjort sig bekendt med det studium, den videbegærlighed, den moralske energi, den utrættelige udviklingstrang, der præger de franske og engelske ouvriers /arbejdere/, for at kunne gøre sig en forestilling om denne bevægelses menneskelige rejsning«. (40).

I den økonomiske del af Pariser-manuskripterne behandler Marx en række vigtige kategorier, deriblandt arbejdslønnen, profitten, jordrenten, det fremmedgjorte arbejde, relationen mellem privatejendom og arbejde, mellem privatejendom og kommunisme, forholdet mellem behov, produktion og arbejdsdeling, pengene — dvs. mange af de økonomiske kategorier, som han siden hen efter årtiers arbejde skulle analysere i sit livsværk, »Kapitalen«, på grundlag af omfattende empiriske forskninger, et enestående kendskab til den økonomiske litteratur og en fuldt modnet dialektisk-materialistisk teori og metode. Men ungdomsværket, hvori hans grundlæggende materialistiske anskuelser ligesom hans kommunistiske følgeslutninger allerede er klarere og mere bestemte end i artiklerne i »Deutsch-Französische Jahrbücher«, vidner også i enkeltheder om betydningsfulde nye erkendelser. Fremfor alt danner dette værk for så vidt en milepæl i hele Marx' udvikling, idet han her for første gang begynder at forske på det område, der fremover skulle blive hovedfeltet for hans videnskabelige arbejde — den politiske økonomi.

Ganske vist befinder disse manuskripter sig netop på det økonomiske område endnu på et niveau, der udgør et forberedende trin til hans forskninger, og de står til dels i direkte modstrid med de resultater, han senere nåede frem til. Ligesom Engels' vurderinger i artiklen i »Deutsch-Französische Jahrbücher« er også Marx' økonomiske domme her endnu stærkt filosofisk og etisk farvede. Således forkaster han i »manuskripterne« det, der senere hører til de centrale udgangspositioner for hans politiske økonomi — Ricardos arbejdsværditeori. Han bebrejder Smith, Ricardo og dennes skole deres »kynisme« (41), hvorimod han senere i de store forberedende arbejder til »Kapitalen« vil komme til at beundre Ricardos dybe historiske realisme, hans »videnskabelige ærlighed« (42).

Man finder i Pariser-manuskripterne endnu ikke spor af Marx' afgørende opdagelser på det økonomiske område — analysen af varens dobbeltkarakter og den derved muliggjorte uddybning og præcisering af arbejdsværditeorien, men især analysen af merværdiens egentlige karakter. Også arbejdslønnen, privatejendommen osv. opfattes endnu ikke som historisk opståede kategorier, kapitalen endnu ikke som en social relation /gesellschaft liches Verhältnis/. Fremstillingen af de enkelte økonomiske kategorier tjener her for Marx mere til en almindelig afsløring af det kapitalistiske samfunds modsigelser og til at motivere anklagen mod dette samfunds umenneskelighed.

Et betydeligt videnskabeligt fremskridt i den økonomiske del af Pariser-manuskripterne af 1844 ligger i, at Marx her kommer meget nærmere til en historisk-materialistisk opfattelse af hele den historiske proces, og at han — skønt fremmedgørelsens problem endnu fremstilles i en abstrakt-filosofisk terminologi — indenfor disse grænser afslører den kapitalistiske udbytning af arbejderen som fremmedgørelsens væsen. Tillige findes i disse afsnit højst bemærkelsesværdige og åndrige motiveringer for et menneskeligt samfund uden privatejendom til produktionsmidlerne, for socialisme og kommunisme som den reale humanisme.

I afsnittet om det fremmedgjorte arbejde sammenfatter Marx til en begyndelse, hvad der fremgår af selve nationaløkonomiens forudsætninger, nemlig »at arbejderen degraderes til vare, og til den mest elendige vare, at arbejderens elendighed står i omvendt forhold til hans produktions magt og storhed at konkurrencens nødvendige resultat er kapitalens akkumulation på få hænder, dvs. den frygtelige genoprettelse af monopolet...« (43).

Derefter viser han, hvordan fremmedgørelsesprocessen går for sig i den kapitalistiske produktion. »Med værdiøgningen af den tinglige verden«, skriver Marx, »foregår værdimindskningen af menneskeverdenen direkte proportionalt« (44). Den genstand, som arbejdet frembringer, kommer til at stå over for arbejdet som »et fremmed væsen«, en af producenten »uafhængig magt«. Arbejdets virkeliggørelse er dets tingliggørelse, men den fremtræder som arbejdernes uvirkeliggørelse /Entwirklichung/, som tab af genstanden, som fremmedgørelse, udvendiggørelse /Entäusserung/« (45). Her støtter Marx sig terminologisk til Hegel, men til en Hegel, der af Feuerbach allerede har fået en materialistisk udlægning. Han siger, at arbejdet frembringer underværker, paladser, skønhed for den rige, men for arbejderen kun nøgenhed, mørke huler, forkrøbling (46).

Men arbejderens fremmedgørelse viser sig ikke kun i hans forhold til resultatet af hans arbejde, til produkterne, men også i produktionsakten, i selve hans aktivitet. Dette aspekt ved fremmedgørelsen blotlægges ved at arbejdet for arbejderen er noget udvendigt, at han ikke kan bekræfte sig selv i det, men negerer sig selv i det; at han ikke føler sig godt tilpas, men ulykkelig; at han ikke udvikler sin fysiske og åndelige energi frit, men udpiner sin fysik og ruinerer sin ånd; at han føler sig »hjemme uden for arbejdet og under arbejdet ude af sig selv« (47).

Arbejderens fremmedgørelse har en tredje side, nemlig fremmedgørelsen af hans væsen som artsvæsen, fordi menneskets universalitet fremtræder praktisk i den universalitet, som gør »hele naturen til hans uorganiske legeme«. Først i bearbejdelsen af den materielle verden bekræfter mennesket sig som artsvæsen, produktionen er hans artsliv i arbejdet, men dette artsvæsen — såvel naturen som hans artsevne — »er for arbejderen et fremmed væsen«, blot »middel til at sikre hans individuelle eksistens«. Derfor er for arbejderen hans krop »ligesom naturen uden for ham, ligesom hans åndelige væsen, hans menneskelige væsen« noget fremmedgjort. (48).

Som et fjerde moment endelig, og det er særlig vigtigt for hans fremtidige fremskridt, fremhæver Marx, at resultatet af det her udviklede er »menneskets fremmedgørelse over for mennesket«, fordi det fremmede væsen, som arbejdet og arbejdsproduktet tilhører, i hvis tjeneste de står og til hvis nydelse de tjener, kun kan være mennesket selv. Når altså arbejderen forholder sig til sit produkt som til en fremmed og fjendtlig genstand, »så forholder han sig til den kendsgerning, at et andet, et fremmed, et fjendtligt, et mægtigt, af ham uafhængigt menneske er herre over denne genstand« (49).

I den praktiske, virkelige verden kan selv fremmedgørelsen kun indtræde gennem det praktiske, virkelige forhold til andre mennesker. Gennem det fremmedgjorte arbejde frembringer mennesket følgelig ikke kun sit forhold til produktionens genstand og akt, men også andre menneskers forhold til sin aktivitet og dens produkter, og forholdet til disse andre mennesker. Således bevirker mennesket, at den, der ikke producerer, får herredømme over produktionen og over produktet. Som det fremmedgør sin egen aktivitet, således overlader mennesket til den fremmede en aktivitet, som ikke er dennes egen« (50). Arbejderens forhold til arbejdet frembringer »kapitalistens relation til dette arbejde«; privatejendommen er følgelig »produktet, resultatet, den nødvendige konsekvens af det udvendiggjorte arbejde, af arbejderens udvendige forhold til naturen og til sig selv« (51).

Disse meget omtalte passager i Pariser-manuskripterne om fremmedgørelsesproblemet har også måttet holde for og tjene som påskud for at konstruere et angiveligt brud mellem den unge og den modne Marx. Man har beskyldt den Marx, der har skrevet »Det kommunistiske manifest« og »Kapitalen«, for en vis »forarmelse«. Nu forholder det sig sådan, at vi ejer et vidnesbyrd fra Marx selv angående hans senere standpunkt til dette problem. Desuden finder vi hos den Marx, der var modnet under sine historisk-materialistiske og økonomiske forskninger, en kontinuitet i problematikken, men også netop en langt dybere, mere præcis opfattelse af problemet, fordi den ikke længere er abstrakt-filosofisk, men konkret-historisk-økonomisk. Oven i købet tager de fortolkninger, vi her har karakteriseret, ikke engang altid det fuldstændigt til efterretning, som allerede er indeholdt i Pariser-manuskripterne selv.

Som udgangspunkt for sin analyse af fremmedgørelsen havde Marx i første omgang ikke forladt den jordbund, som var forberedt af Feuerbach og nogle af de utopisk-socialistiske forfattere, især Moses Hess. Også brugen af sådanne uhistoriske kategorier som »det menneskelige væsen«, »artsvæsen«, »artsliv« osv. er udtryk for, at Feuerbach endnu havde stor indflydelse på hans tænkning. Marx går i sin analyse ganske åbenbart ud fra et ideal, det endnu ikke fremmedgjorte arbejde, og ikke omvendt fra de kapitalistiske produktionsrelationers reale forudsætninger, deres oprindelsesproces, sådan som han vil gøre det på et senere tidspunkt. Den abstrakte konstruktion har til følge, at det der egentlig er oprindelse og årsag til arbejdets fremmedgørelse, i fremstillingen fremtræder som resultat, nemlig kapitalistens forhold til arbejderen, kapitalen som social relation /gesellschaftliches Verhältnis/, den kapitalistiske udbytning. Spørgsmålet om denne relations oprindelse forbliver her økonomisk og historisk ubesvaret.

Dog når analysen af fremmedgørelsen i Pariser-manuskripterne af 1844 frem til de kapitalistiske udbytningsforhold — noget som slet ikke er til at overse. Marx påviser, at arbejderens fremmedgjorte forhold til arbejdet som sin modpol har »kapitalistens forhold til dette arbejde« (52). Samtidig ser han alene den »positive ophævelse af privatejendommen« som tilegnelse af det menneskelige liv, og derfor som »den positive ophævelse af al fremmedgørelse . . .« (53). Denne ophævelse af privatejendommen er kommunismen. »Denne kommunisme«, siger Marx, »er som fuldendt naturalisme = humanisme, som fuldendt

humanisme = naturalisme, den er den sande opløsning af modstriden mellem mennesket og naturen, mellem mennesket og mennesket. . .« (54).

Marx' udvikling standser ikke i 1844, ja faktisk begynder den først rigtig i de »Økonomisk-filosofiske manuskripter«. Hans eget vidnesbyrd forekommer os at være meget oplysende angående hans standpunkt. Et par år senere, 1845¹⁶, arbejder Marx og Engels i fællesskab på deres, om man må udtrykke det således, endelige afregning med den efterhegelske tyske filosofi og skriver »Den tyske ideologi«. »Manuskriptet«, siger Marx i 1859, »to solide oktavbind, var for længst nået frem til forlaget i Westfalen, da vi fik meddelelse om, at forandrede omstændigheder ikke tillod, at det blev trykt. Vi overlod så meget hellere manuskriptet til musenes gnavnende kritik, som vi havde opnået vort hovedformål — at klare vor egen opfattelse /Selbstverständigung/« (55).

I »Den tyske ideologi« kan man nu læse, hvordan Marx under sin videre fremadskridende teoretiske udvikling opfatter fremmedgørelsesproblemet. Disse udredninger repræsenterer ikke blot en polemik mod den unghegelske og i særdeleshed også Feuerbachs opfattelse, men i dem findes der ikke mindst et væsentligt stykke selvkritik, rettet mod hans egne tidligere anskuelser. Der hedder det bl.a.: »De individer, der ikke længere subsumeres under arbejdets deling, har filosofferne forestillet sig som ideal under navnet mennesket, og hele den proces, vi har undersøgt, har de opfattet som menneskets udviklingsproces, således at de hidtidige individer på ethvert historisk trin er blevet påduttet at være mennesket, og de er blevet fremstillet som historiens drivkraft. Hele processen blev således opfattet som menneskets selv fremmedgørelsesproces, og det skyldes i det væsentlige, at gennemsnitsindividet fra et senere trin blev sat i stedet for det tidligere, og den senere bevidsthed blev tillagt de tidligere individer« (56). Marx og Engels definerer i »Den tyske ideologi« fremmedgørelsens begreb, og de tilføjer — allerede ironisk — »for at blive ved med at gøre os forståelig for filosofferne«: »Den sociale magt, dvs. den mangedoblede produktionskraft, som opstår ved det af arbejdets deling betingede samvirke mellem de forskellige individer, fremtræder for disse individer — fordi selve dette samvirke ikke er frivilligt, men spontant — ikke som deres egen forenede magt, men som en fremmed voldsmagt, der står uden for dem selv og om hvilken de ikke ved, hvorfra og hvortil, som de altså ikke længere kan beherske og som nu tværtimod gennemløber en ejendommelig række af faser og udviklingstrin, der er uafhængige af menneskenes vilje og færden, ja, der først dirigerer denne vilje og denne færden« (57). Derefter nævner Marx og Engels som de to praktiske forudsætninger, der betinger, at fremmedgørelsen kan ophæves: for det første, en uudholdelig magt, som man gør oprør imod, fordi den har gjort menneskenes store masse »ejendomsløs«; og for det andet, et udviklingstrin af produktivkræfterne, der allerede har frembragt en rigdom og en dannelse, som gør det muligt ikke blot at gøre mangel og nød universelle, men også at indlede menneskenes universelle udvikling (58).

Af dette turde det entydigt fremgå, hvordan Marx opfattede fremmedgørelsesproblemet på et tidspunkt, hvor hans materialistiske historieopfattelse foreligger fuldt modnet (på nogle få nærmere præciserede termini nær). Senere, i »Det kommunistiske manifest«, i »Bidrag til kritik af den politiske økonomi«, i »Kapitalen«, i »Anti-Dühring« forstår Marx og Engels ved fremmedgørelse for det første arbejderens økonomiske fremmedgørelse fra sit produkt og sin arbejdsaktivitet, fremkaldt af den kapitalistiske privatejendom til produktionsmidlerne, altså den kapitalistiske udbytning af varen arbejdskraft, det døde arbejdes herredømme i kapitalens skikkelse over det levende arbejde, over producenten. For det andet forstår de derved de politiske former for fremmedgørelse, der er groet ud af denne grundlæggende økonomiske kendsgerning, den dybe kløft, der åbner sig mellem den borgerlige stats praksis på den ene side og de arbejdende folkemassers reale behov og interesser på den anden side. For det tredje tænker de på den åndelige og moralske fremmedgørelse der gør det umuligt for det arbejdende menneske at udfolde sine åndelige evner og kundskaber i overensstemmelse med sine behov og underkaster dem den herskende klasses profitinteresser, den klasse, der i kraft af sin økonomiske og politiske magt også råder over ideerne, over de åndelige midler til at holde de arbejdende mennesker nede, at umyndiggøre dem, at nedværdige dem.

Fremmedgørelsesproblemet's indholdsmæssige kerne er altså hos den modne Marx og Engels afført sit abstraktfilosofiske klædebon. Denne kerne er nu fyldt med historisk og økonomisk indhold. Fra et almindeligt emancipationssværmeri, der fortsat stod under indflydelse af Feuerbach og den utopiske socialisme, når Marx frem til den klassekamp, der i virkeligheden foregår mellem bourgeoisi og proletariat, til proletariatets historiske rolle. Fremmedgørelsens ophævelse falder nu for ham sammen med arbejderklassens emancipation, der er resultatet af den sociale revolution, med klassemodsatningens og i det hele taget klassernes ophævelse.

Overordentligt værdifulde for uddybningen af den materialistiske historieopfattelse og kritikken af den hegelske dialektiker en række erkendelser, som Marx for første gang udtaler i Pariser-manuskripterne af 1844. Han tager sit udgangspunkt i en tidligere mindre ænsset bog af Wilhelm Schulz »Die Bewegung der Produktion«, der var udkommet i Schweiz i 1843 (det er Auguste Cornus fortjeneste at have gjort opmærksom herpå). Marx kalder senere denne bog — i en anmærkning til »Kapitalen« — for »et i mange henseender fortræffeligt arbejde« (59).

Marx opfatter allerede arbejdet som et stofskifte med naturen og som grundlaget for alt menneskeligt liv: »Naturen er menneskets uorganiske legeme, nemlig naturen for så vidt den ikke selv er menneskelegeme. Mennesket lever af naturen, det betyder: naturen er menneskets legeme, og mennesket må blive i bestandig stofskifteproces med dette legeme for ikke at dø« (60). Marx sondrer mellem det specifikt menneskelige stofskifte, menneskets livsaktivitet, der er »genstand for menneskets vilje og bevidsthed« og dyrenes livsaktivitet. Han understreger fremfor alt menneskets samfundsmæssige karakter, hvorved man bør undgå at fikserer samfundet som abstrakt begreb i forhold til individet. Individet er det samfundsmæssige væsen.

Når Goethe har sagt, at selv det største geni er et »kollektivt væsen«, så drager den unge Marx den slutning, at »jeg er samfundsmæssigt virksom, fordi jeg er virksom som menneske, også når jeg beskæftiger mig med en tilsyneladende fuldstændig individuel videnskabelig virksomhed. Ikke blot er materialet for min virksomhed givet mig som samfundsmæssigt produkt — ligesom det sprog, hvori tænkningen er virksom — men min egen tilværelse er samfundsmæssig virksomhed« (61). Endog udviklingen af de fem sanser »er et arbejde, som hele den hidtidige verdenshistorie har del i«; først ved det menneskelige væsens rigdom, der udfolder sig i tingene, opstår »den subjektive menneskelige sansevirkningsrigdom, et musikalsk øre, et øje med sans for skønhedens former...«

Industriens historie, dens eksistens, der har udfoldet sig i tingene, er »de menneskelige væsenskræfters åbne bog«, »den menneskelige psykologiske sanseligt foreliggende form«. Industrien er »naturens og derfor naturvidenskabens virkelige historiske relation til mennesket«. Historien er selv en virkelig del af naturhistorien, beretningen om, hvordan naturen bliver til mennesket. Naturvidenskaben og videnskaben om mennesket vil blive til »én videnskab«. Det rige menneske er tillige det menneske, »der har brug for en helhed af menneskelige livsytringer« (62). Den praktiske, allerede revolutionære konklusion, som Marx når frem til, lyder således: »For at ophæve privatejendommens tanke, dertil er det fuldt ud tilstrækkeligt med den tænkte kommunisme. Men for at ophæve den virkelige privatejendom, dertil er der brug for en virkelig kommunistisk aktion« (63).

Det filosofiske fragment fra Pariser-manuskripterne slutter sig umiddelbart til disse tanker — »Kritik af Hegels dialektik og filosofi overhovedet«. Her som i forordet til hele manuskriptet berømmer Marx endnu engang Feuerbach som den sande grundlægger af en positiv humanistisk og materialistisk kritik, som den eneste, i hvis skrifter der efter Hegel »findes en virkelig teoretisk revolution«. Samtidig er Feuerbach den eneste, der »har et alvorligt, et kritisk forhold til Hegels dialektik, den gamle filosofis sande overmand«. Som en af Feuerbachs største bedrifter fremhæver Marx, at han har »grundlagt den sande materialisme og den reale videnskab«, idet han har gjort menneskets forhold til mennesket til teoriens grundprincip (64).

Men Marx går ud over Feuerbach i sin kritik af Hegel. Det er ikke nok for ham blot at forkaste Hegels dialektik. Han har i mellemtiden atter læst Hegel, nu med øjne, der er skolet ved beskæftigelsen med det historiske og økonomiske stof, og i en kritik, der går langt dybere end Feuerbachs, søger han tillige at finde frem til den rationelle kerne i Hegels dialektik.

Marx klarlægger fra begyndelsen det helt og holdent Idealistiske grundlag for Hegels teori om udvendiggørelsen og fremmedgørelsen og påviser, at det hos Hegel altid kun drejer sig om »den abstrakte, dvs. den absolutte tænknings produktionshistorie«. Men han standser ikke op ved dette og siger om Hegels »Andens fænomenologi«, at dette værk er »den skjulte kritik, endnu uklar for sig selv og mystificerende; men for så vidt den fastholder menneskets fremmedgørelse — selv om mennesket kun optræder i åndens skikkelse — ligger der i det alle elementer af kritikken skjult, og ofte allerede forberedt og udarbejdet på en måde, der går langt ud over Hegels standpunkt« (65).

Det store ved Hegels »Fænomenologi« er, at Hegel opfatter menneskets selvfrembringelse som en proces, der også »opfatter arbejdets væsen og forstår det håndgribelige menneske, det sande menneske, fordi det er det virkelige menneske, som resultat af dets eget arbejde« (66). Hegel kender og anerkender kun »det abstrakte åndelige arbejde«, han står på nationaløkonomiens standpunkt, idet han kun ser arbejdets positive, ikke dets negative side. Det menneskelige væsen opfatter han som selvbevidsthed, al fremmedgørelse er

derfor kun en fremmedgørelse af selvbevidstheden, ikke udtryk for den virkelige fremmedgørelse. Men inden for rammerne af denne abstraktion betragter Hegel »arbejdet som menneskets selvfrembringelsesakt« (67).

Marx viderefører i manuskripterne den kritik, Feuerbach havde begyndt, af Hegels »falske positivisme« og kun »tilsyneladende kriticisme«, idet han påviser, at Hegels negation af negationen ikke er en bekræftelse af det sande menneskelige væsen, men kun af det tilsyneladende væsen. Det virkelige menneske og den virkelige natur gøres til prædikater, deres forhold er en absolut fordrejning, »mystisk subjekt-objekt, eller en subjektivitet, der griber over på objektet, det absolutte subjekt som en proces«. Bærer af hele denne proces er gud, den absolutte ånd, ideen, der véd sig selv og er virksom« (68).

Marx besvarer den hegelske konstruktion, idet han tager et betydeligt skridt ud over Feuerbachs beskuende materialisme og begrunder menneskets subjektivitet materialistisk og dermed forklarer menneskets selvfrembringelsesakt reelt, ved menneskets håndgribelige arbejde med tingene. »Når det virkelige, lyslevende menneske, stående på den faste, kugleformede Jord, ind- og udåndende alle naturens kræfter«, siger Marx, »konstituerer sine virkelige tinglige væsenskræfter som fremmede ting som følge af sin udvendiggørelse, så er ikke denne konstituering subjekt; det er en subjektivitet af tinglige væsenskræfter, hvis aktion derfor også må være en tinglig aktion« (69). Følgelig, erklærer Marx, er kun naturalismen (her endnu synonym med en ikke mekanisk og ikke kun beskuende materialisme) i stand til »at begribe verdenshistoriens akt« (70).

Herfra tager Marx endnu et skridt fremad, der har stor betydning for den fulde udformning af hans opfattelse. Han historiserer sit standpunkt. Efter han har opfattet mennesket som naturvæsen, dets subjektivitet som tinglig udvendiggørelse af naturkræfter, bestemmer han nu det nye, der er sket med naturen og med mennesket selv, netop gennem denne specifikt menneskelige aktivitet, arbejdet. Han skriver: »Men mennesket er ikke blot naturvæsen det er et menneskeligt naturvæsen; ... De menneskelige ting er altså ikke naturtingene, sådan som de umiddelbart frembyder sig, og det menneskelige sind, sådan som det umiddelbart er, tingligt er, er heller ikke menneskelig sanselse virksomhed, menneskelig tinglighed. Hverken naturen — objektiv — eller naturen subjektiv er umiddelbart adækvat med det menneskelige væsen .. Historien er menneskets sande naturhistorie« (71).

For udviklingen af Marx' opfattelser er der hermed vundet et nyt udgangspunkt, der er af stor betydning for udarbejdelsen af de teoretiske og politiske anskuelse, der nu føres videre i fællesskab med Friedrich Engels. På det tidspunkt, hvor Marx øjensynligt indstillede arbejdet med Pariser-manuskripterne, i slutningen af august 1844, træffer han for anden gang sammen med Engels, og dette er begyndelsen til det enestående venskab, der forenede dem i et frugtbart samarbejde på det videnskabelige og politiske område indtil Marx' død i 1883, altså i næsten 40 år. Engels skriver herom i 1885: »Da jeg i sommeren 1844 besøgte Marx i Paris, viste det sig, at vore anskuelse stemte fuldstændig overens på alle teoretiske områder, og vort samarbejde skriver sig fra dengang« (72).

Dette samarbejde begynder med det samme. Dets første resultat er opgøret med den unhegelske filosofi, selvbevidsthedens filosofi, som den repræsenteres af brødrene Bruno og Edgar Bauer. Arbejdet er først planlagt under titlen »Kritik af den kritiske kritik« og udkommer i februar 1845 som »Den hellige familie« i Frankfurt Main. Desuden lykkes det Marx at vinde Engels som medarbejder ved det tyske emigrantblad »Vorwärts«, der udgives i Paris og hvis redaktion Marx selv deltager i. Endnu under sit 10 dages ophold i Paris skriver Engels sin — ikke særlig store — andel af »Den hellige familie«. Marx gør bogen færdig mellem september og november 1844, mens Engels, der vender tilbage til sin hjemby Barmen, fra efteråret 1844 til marts 1845 arbejder på en bog, der med ét slag skulle gøre ham kendt i Europa, nemlig »Den arbejdende klasses stilling i England«, der udkom i Leipzig i 1845.

Det første teoretiske resultat af deres fælles arbejde er fremfor alt udtryk for den politiske udvikling, som Marx og Engels havde gennemgået i disse måneder. Den er karakteristisk for motiveringen af den idé, der udgør det centrale ved den videnskabelige socialisme til forskel fra alle andre socialistiske strømninger, nemlig at den bestemmer arbejderklassens historiske rolle, nødvendigheden af arbejderklassens revolutionære klassekamp og de reale betingelser for dens sociale emancipation, der begge skyldes arbejderklassens stilling under kapitalismen.

I »Den hellige familie« forbinder Marx og Engels deres kritik af Hegels idealisme og brødrene Bauers subjektividealistiske opfattelser stærkere med deres egne, nyvundne historiske og politiske erkendelser de videreudvikler spirene til den materialistiske historieopfattelse. Desuden trækker Marx for første gang i et blændende afsnit den åndelige forbindelse op mellem det 18. århundredes franske filosofiske materialisme og

de socialistiske og kommunistiske anskuelse, der på det pågældende tidspunkt vinder udbredelse blandt arbejderne i Frankrig og England.

Polemikken mod brødrene Bauer tager som udgangspunkt, at den »reale humanisme« i Tyskland ikke har nogen farligere fjende end spiritualismen, den spekulative idealisme. Hvad angår unghегelianernes filosofiske og erkendelsesteoretiske grundanskuelse, så understreger Marx og Engels i »Den hellige familie«, at unghегelianerne aldrig er brudt ud af »den hegeliske anskuelsesmådes bur« (73).

Kampen mellem Strauss og Bauer om substansen og selvbevidstheden er en kamp inden for de hegeliske spekulationers ramme. I Hegel findes der tre elementer — Spinozas substans, Fichtes selvbevidsthed og Hegels (nødvendigvis modsigelsesfyldte) enhed af begge, den absolutte ånd. Strauss har nu videreført Hegel på Spinozas, Bauer på Fichtes standpunkt. Først Feuerbach har kritiseret Hegel ud fra Hegels standpunkt, har fuldført kritikken af religionen og givet udkast til »de store og mesterlige grundlag« for en kritik af den hegeliske spekulation og dermed af al metafysik. (74).

I »Den hellige familie« giver Marx også i et af de afsnit, han har skrevet, den indtil da dybeste fortolkning af Hegels filosofi, især »Åndens fænomenologi«. Hegels store kritiske, destruktive værk har — mener Marx — som resultat »den mest konservative filosofi«, fordi han troede at have overvundet den tinglige verden, så snart han havde forvandlet den til en tænkt ting, til »blot at være en bestemmelse af selvbevidstheden«. Hegel gør mennesket til selvbevidsthedens menneske i stedet for at gøre selvbevidstheden til menneskets selvbevidsthed, nemlig det virkelige, i en »virkelig, tinglig verden levende og af denne verden betingede menneskes selvbevidsthed«. »Han stiller verden på hovedet«, siger Marx, »og derfor kan han også i hovedet opløse alle skranker, hvorved de naturligvis bliver bestående for den slette sanselighed, for det virkelige menneske« (75). Men Marx tager her allerede Hegels værk i forsvar over for unghегelianernes subjektive idealisme, dette rige værk, der var så fyldt med konkret stof, og han siger, at når Hegels fænomenologi, på trods af den spekulative arvesynd, på mange punkter giver elementerne til en virkelig karakteristik af de menneskelige relationer, så leverer Bruno Bauer og konsorter derimod kun dens indholdsløse karikatur (76).

Idet Marx og Engels går ud fra kritikken af denne idealistiske og subjektivistiske grundopfattelse, fører de unghегelianernes naive og reaktionære ideer om historie og politik, om det borgerlige samfund og individet, om forholdet mellem interesser og ideer ad absurdum, og i dette opgør når de til større klarhed og skarphed for deres egen opfattelses vedkommende. Herunder gør Marx i stor udstrækning brug af sit omfattende studium af den franske revolutions historie, som han havde beskæftiget sig med umiddelbart før. Samtidig fremtræder allerede tydeligt den historiske materialismes grundtanke: at den materielle produktion af de livsnødvendige goder danner grundlaget for al historie og hele det samfundsmæssige liv. Ironisk spørger Marx og Engels, om den »kritiske kritik« tror, »at den i erkendelsen af den historiske virkelighed blot er nået til begyndelsen, så længe den udelukker menneskenes teoretiske og praktiske forholdene sig til naturen, naturvidenskaben og industrien, fra den historiske bevægelse«, om den mener allerede at have forstået en periode, uden at have forstået f.eks. denne periodes industri, den umiddelbare måde, hvorpå selve livet produceres. Sådan som den adskiller tænkningen fra sanserne, sjælen fra legemet, sig selv fra verden, således adskiller den historien fra naturvidenskaben og industrien. Den ser ikke historiens fødested i »den grov-materielle produktion på Jorden, men i den tågede skydannelse på himlen« (77).

Mod unghегelianernes idealistiske historie -og statsopfattelse erklærer Marx og Engels, at det ingenlunde er historien, der benytter mennesket som et middel til at virkeliggøre sine mål; historien er »ikke andet end menneskenes aktivitet, når de forfølger deres egne mål« (78). For at afskaffe forældede forhold er det ikke nok med ideer, dertil er handlende mennesker nødvendige! »Ideer kan aldrig føre ud over en forældet verdenstilstand, men kun ud over den forældede verdenstilstands ideer. Ideer kan overhovedet ikke udføre noget. For at udføre ideerne, dertil er der brug for mennesker, som lægger håndkraft til.« (79).

Den »absolutte kritik« forkaster den hidtidige historie slet og ret, fordi dens aktioner og ideer var massernes aktioner. Marx og Engels påviser nu, at samfundsmæssig-politiske ideer ikke er noget oprindeligt, selvstændigt, men at de tværtimod har deres rod i materielle interesser, og jo mere massepræget interesserne er, desto mere massepræget er også de historiske aktioner. »'Ideen' har altid blameret sig, så snart den var skilt fra 'interessen'. På den anden side er det let at begribe, at enhver massepræget interesse, der historisk slår igennem, i 'ideen' og 'forestillingen' går langt ud over sine virkelige skranker og forveksler sig selv med den menneskelige Interesse som sådan, når den først optræder på verdensscenen.« Men — og her fremhæver Marx og Engels allerede forskellen mellem den proletariske og den borgerlige revolution — med »den historiske aktions grundighed« »vokser den masses omfang, hvis aktion den er« (80).

Marx og Engels håner den individualisme, der præger selvbevidsthedens unghøgelske filosoffer, og deres hovmodige foragt for masserne. De påviste, at et individ, der er overladt helt til sig selv, er en ren fiktion: »Det borgerlige samfunds egoistiske individ kan i sin usanselige forestilling og ustyrlige abstraktion puste sig op til atom, dvs. til et saligt væsen, der er uden relationer, er sig selv nok, er uden behov, er absolut fuldkomment. Den usalige sanselige virkelighed bekymrer sig ikke om dette individs indbildning, hver af dets sanser tvinger det til at tro på, at verden og individerne uden for det er til, og selv dets profane mave minder det dagligt om, at verden uden for det ikke er tom, men tværtimod er det, der egentlig fylder. Enhver af individets væsensaktiviteter og egenskaber, enhver af dets livsdrifter bliver til behov, til nød, der gør dets selviske trang til en trang, rettet mod andre ting, mod mennesker uden for individet selv (81).

I »Den hellige familie« giver Marx og Engels et kort overblik over den materialistiske filosofi i det 18. århundrede og påviser dens umiddelbare sammenhæng med deres egen tids socialistiske og kommunistiske strømninger. Sammenhængen mellem materialismens lære og socialismen og kommunismen er indlysende — f.eks. læren om erfaringens, vanens og opdragelsens magt, om de ydre omstændigheders indflydelse på mennesket, om industriens store betydning, om nydelsens berettigelse osv. Hvis mennesket modtager al sin viden og sine sanseindtryk fra sanseverdenen og sanseverdenens erfaringer, så kommer det altså an på at indrette den empiriske verden således, at det, mennesket erfarer i denne verden, er det i sandhed menneskelige, at det erfarer sig selv som menneske. Hvis mennesket formes af omstændighederne, så må man »forme omstændighederne menneskeligt«. Hvis mennesket af natur er samfundsmæssigt, så udvikler det først i samfundet sin sande natur, og man må ikke måle magten af menneskets natur ved det enkelte individs magt, men ved samfundets magt (82).

Marx påviser, at de utopiske socialister, Fourier og babouvisterne i den franske revolution, umiddelbart bygger på det 18. århundredes materialistiske filosofi, men at også Owen indirekte — gennem Helvetius og Bentham — står under indflydelse af materialismen. Cabet, der var forvist til England, inspireres af kommunistiske ideer, og da han vender tilbage til Frankrig, bliver han den mest populære, men også den mest overfladiske repræsentant for den franske kommunisme; de mere videnskabelige franske kommunister — Dézamy, Gay osv. — udviklede ligesom Owen materialismens lære som den reale humanismes lære og som kommunismens logiske basis (83).

I »Den hellige familie« begrundet Marx og Engels klarere deres opfattelse, at det er arbejderklassen, der skal overvinde det kapitalistiske samfund, som beror på privatejendom til produktionsmidlerne, og at denne proces er en historisk nødvendighed; ganske vist gør de det endnu ikke ud fra en detaljeret økonomisk og historisk analyse, men fortsat i den filosofiske terminologi fra Feuerbach og Marx' Pariser-manuskripter, der imidlertid her næppe er mere end et ydre hylster.

De siger, at den besiddende klasse og proletariatet repræsenterer den samme menneskelige selvfremmedgørelse, blot på modsatte poler. Men den besiddende klasse føler sig godt tilpas og bekræftet i denne selvfremmedgørelse, fordi den forstår fremmedgørelsen som sin egen magt og i den besidder en tilsyneladende menneskelig eksistens; proletariatet føler sig tilintetgjort i fremmedgørelsen, ser i den sin magtesløshed og en umenneskelig eksistens' realitet. Indenfor denne modsætning udgår aktionen til bevarelsen fra privatejendomsbesidderen, aktionen til tilintetgørelsen af modsigelsen udgår fra proletaren.

Proletariatet fuldbyrder den dom, som privatejendommen afsiger over sig selv ved at frembringe proletariatet. Når socialisterne tilskriver proletariatet denne rolle, så gør de det ikke, fordi de anser arbejderne for guder, men tværtimod fordi »alle livsbetingelser i det nuværende samfund er gået i den mest umenneskelige hårdknude i proletariatets livsbetingelser«, fordi proletariatet er tvunget til at gøre oprør mod denne umenneskelighed og til at befri sig selv. Ikke forgæves gennemgår proletariatet arbejdets hårde og hærdende skole. »Det drejer sig ikke om, hvad denne eller hin proletar eller endog hele proletariatet foreløbigt forestiller sig som sit mål. Det drejer sig om, hvad det er, og hvad det ifølge denne væren vil være historisk tvunget til at gøre«. Proletariatet kan ikke befri sig selv uden at ophæve sine egne livsbetingelser, og det kan ikke ophæve sine egne livsbetingelser, uden at ophæve alle det nuværende samfunds umenneskelige livsbetingelser (84).

Friedrich Engels har senere karakteriseret det ståsted, »Den hellige familie« betegner på den teoretiske udviklingsvej til den dialektisk-historiske materialisme og den videnskabelige socialisme, således: »Men det skridt, som Feuerbach ikke gjorde, måtte alligevel gøres: dyrkelsen af det abstrakte menneske, der udgjorde kernen i Feuerbachs nye religion, måtte erstattes med videnskaben om det virkelige menneske og dets historiske udvikling. Denne videreudvikling af Feuerbachs standpunkt ud over Feuerbach blev i 1845 påbegyndt af Marx i 'Den hellige familie'.« (84a).

Faktisk går Marx og Engels i »Den hellige familie« langt ud over Feuerbach, såvel i historisk-økonomisk henseende som i kritikken af Hegels dialektik og klarlæggelsen af den rationelle kerne i den, skønt begejstringen for Feuerbachs grundsyn og hans store værk endnu skinner meget tydeligt igennem; i slutningen af 1867 skriver Marx til Engels, at han i Hannover havde fundet et eksemplar af »Den hellige familie«, og at han var behageligt overrasket over, at de ikke behøvede at skamme sig over dette arbejde, »skønt Feuerbach-kulten nu virker ret humoristisk på én« (85). Overvindelsen af denne kult følger i de værker, der blev skrevet af Marx og Engels efter »Den hellige familie«.

Det som Marx kalder den revolutionære side ved Hegels filosofi, dialektikken, havde Feuerbach ikke egentlig overvundet, men snarere ladet ligge. Den måtte nu, som Engels udtrykker det, »ophæves« i sin egen forstand, dvs. i den forstand, »at dens form blev tilintetgjort kritisk, mens det nye indhold, som man havde vundet ved dens hjælp, blev reddet« (86). Hermed var Marx og Engels allerede begyndt i »Økonomisk-filosofiske manuskripter« og »Den hellige familie«, men dette arbejde var ingenlunde tilendebragt. Marx og Engels har senere gentagne gange gjort opmærksom på, hvorfor Feuerbachs lære, skønt så meget fattigere på historisksamfundsmæssigt stof end Hegels filosofi, kunne udøve denne stærke virkning. »Sammenlignet med Hegel«, skriver Marx, »er Feuerbach særdeles fattig. Alligevel var han epokegørende efter Hegel, fordi han lagde eftertryk på visse punkter, der var ubehagelige for den kristne bevidsthed og vigtige for kritikens fremskridt, punkter, som Hegel havde efterladt i en mystisk clairobscur /halvmørke/« (87).

De næste skridt i den økonomiske analyse og i udarbejdelsen af de politiske anskuelser tog Friedrich Engels i den bog, der fik en næsten sensationel virkning, da den udkom i foråret 1845: »Den arbejdende klasses stilling i England«. I denne bog, skrevet med lidenskabelig deltagelse af en mand, der følte sig som de britiske arbejderes ven og medkæmper, gav den 24-årige Engels en rystende virkelighedsskildring af de britiske arbejderes sociale stilling. I dette værk, der var skabt på grundlag af egen anskuelse og et omfattende kildemateriale, ville Engels gøre det, han i sin appel til den arbejdende klasse i Storbritannien udtrykker således: »at se jer i jeres boliger, iagttage jer i jeres daglige liv, snakke med jer om jeres livsbetingelser og jeres lidelser, være vidne til jeres kampe mod jeres undertrykkes sociale og politiske magt« (88). Engels anklager de britiske herskende klasser, fordi de — med alle deres undersøgelses-kommissioner og blåbøger — har overladt det »til en udlænding at give den civiliserede verden en beretning om den nedværdigende stilling, I tvinges til at leve i« (89).

I sit skrift behandler Engels udviklingen af de vigtigste industrigrene, den industrielle revolution, industriarbejderne og deres stilling i de store byer, konkurrencen, den irske indvandring, fabriksarbejdets indvirkning på arbejdernes fysiske, åndelige og moralske tilstand, maskinernes indflydelse på de forskellige Industrigrene, kvinde -og børnearbejdet, mineproletariatet og landbrugsproletariatet, og endelig den økonomiske og politiske arbejderbevægelse og bourgeoisiets holdning til proletariatet.

Engels kalder de forhold, hvorunder arbejderne var tvunget til at leve i den tidlige kapitalismes britiske samfund, for mord, der ikke synes at være mord, fordi man ikke ser morderen, fordi alle og alligevel ingen er denne morder. Men det engelske samfund godkender dette sociale mord hver dag og hver time (90). Endnu værre end den bitre armod er den sociale usikkerhed, den kendsgerning, at enhver krise, ethvert lune fra mesterens side kan gøre arbejderne brødløs, og derfor virker denne usikkerhed mere demoraliserende end selve elendigheden (91).

Han citerer forfatteren Thomas Carlyle, der taler om, at harmen og hadet vokser blandt arbejderne, men vurderer denne følelse anderledes end Carlyle, nemlig som bevis for at arbejderne begynder at føle det umenneskelige ved deres stilling, og at de engang i fremtiden vil befri sig fra bourgeoisiets trældom. Arbejderne begynder »at føle sig i deres helhed som klasse«, de indser »at de, skønt svage enkeltvis, dog forenet er en magt«; de store byer er »arbejderbevægelsens arnesteder«, her er »modsætningen mellem proletariat og bourgeoisie« først trådt frem i dagslyset og herfra er »arbejdersammenslutninger, chartisme og socialisme« udgået (92).

Den unge Engels skildrer kapitalismens fædreland som et land, hvor den sociale krig er brudt ud i lys lue, hver enkelt står kun for sig selv og kæmper kun for sig selv mod alle andre, hver enkelt ser en fjende i den anden, men efterhånden danner der sig to store lejre — bourgeoisiet og proletariatet. Denne alles krig mod alle og proletariatets krig mod bourgeoisiet kan ikke overraske nogen, den er kun den konsekvente gennemførelse af det princip, der allerede er indeholdt i den frie konkurrence (93).

Særlig oplysende for udviklingen af Engels' anskuelser er de afsnit, hvor han taler om den faglige og politiske arbejderbevægelse, fordi han her allerede klart udvikler klassekampens teori. Engels siger, at arbejderne ikke

kan tilkæmpe sig en mere menneskelig stilling uden at kæmpe mod bourgeoisiets interesse, som netop består i udbytningen af arbejderne. Bourgeoisiet derimod forsvarer sine interesser med al den styrke, det kan opbyde ved hjælp af besiddelsen og den statsmagt, det råder over. Arbejderen har ikke noget andet felt for menneskelig aktivitet end oppositionen mod hele sin livsstilling, og netop i denne opposition fremtræder han »som mest tiltalende, ædel, menneskelig« (94).

Derefter forklarer Engels, at faglig organisation og strejkekampe ikke kan ophæve de økonomiske love og bourgeoisiets herredømme, men at protesten kan opnå noget mod enkelte årsager, at den holder oppositionen mod den besiddende klasses samfundsmæssige og politiske almagt i live og at disse kampe er det første forsøg på at ophæve konkurrencen mellem arbejderne indbyrdes. Strejkerne er de første forpostfægtninger, undertiden også mere betydelige træfninger, de afgør intet, men viser, at det afgørende slag mellem proletariatet og bourgeoisiet rykker nærmere. De er arbejdernes krigsskole og som sådan af stor virkning, i dem udvikles den engelske arbejders særegne taperhed (95).

I alt hvad Engels siger om chartismen, den første politiske arbejderbevægelse, kan det spores, at den har udøvet stor tiltrækning på ham, men den har ikke gjort ham blind for denne bevægelses særegne svagheder. Det samme gælder Engels' stilling til socialismen af Owens retning. Han kalder chartismen »den kompakte form for oppositionen mod bourgeoisiet«. I den er det, til forskel fra fagforeninger og strejker, »hele arbejderklassen, der rejser sig mod bourgeoisiet og angriber fremfor alt dets politiske magt, den lovens mur, hvormed det omgiver sig«. Chartismen gik i begyndelsen hånd i hånd med den borgerlig-radikale bevægelse, men det der adskiller chartismen fra det »hittidige bourgeois-demokrati« er i det væsentlige af social natur. Dens motto er: politisk magt vort middel, social lykke vort mål. Tilnærmelsen til socialismen kan ikke udeblive. Den ægte proletariske socialisme, der er gået igennem chartismen og har rensset sig for sine bourgeois-elementer, vil komme til at spille en betydelig rolle: »Sammenslutningen af socialismen og chartismen ... bliver det næste, og den er allerede delvis begyndt« (96).

Engels mente, at hvis bourgeoisiet ikke besinder sig inden den næste krise, og det gør det åbenbart ikke, så ville der følge en revolution, som ingen tidligere kunne stå mål med. Han troede, at revolutionen måtte komme, fordi det allerede var for sent til en fredelig løsning. I »Den arbejdende klasses stilling« er Engels' kommunistiske opfattelse endnu blandet med resterne af den antropologisk farvede humanisme, der står under indflydelse af Ludwig Feuerbach og Moses Hess. Engels siger, at kommunismen i princippet står over »spliden mellem bourgeois og proletariat«, men han anerkender dens historiske berettigelse i nutiden. Hvis det var muligt at gøre proletariatet kommunistisk, før kampen udbryder, så ville denne forløbe fredeligt, men dertil er det allerede for sent (97).

Angående disse spådomme har Engels senere, i 1892, udtalt sig i forordet til den engelske udgave af sin bog. Der siger han: »Det er ikke faldet mig ind at slette mange spådomme i teksten, navnlig ikke den om en nært forestående social revolution i England, som min ungdommelige ildhu dengang fik mig til at tro på. Jeg har ingen grund til at fremstille mit arbejde og mig selv som bedre, end vi begge dengang var. Det forunderlige er ikke, at så mange af disse spådomme ramte ved siden af, men at så mange er gået i opfyldelse.« (98).

I mellemtiden, i slutningen af 1844 og januar 1845, havde Marx fortsat sit studium af det 18. og 19. århundredes engelske og franske økonomer. Ifølge en intervention fra den preussiske regering over for den franske regering, bliver Marx udvist af Frankrig og flytter i begyndelsen af februar 1845 til Bruxelles, hvor han fortsætter sine økonomiske studier; han havde allerede sluttet kontrakt med en forlægger i Darmstadt, Leske, om udgivelsen af et værk i to bind. I begyndelsen af april 1845 kommer også Friedrich Engels til Bruxelles; han havde i mellemtiden af overborgmesteren i Elberfeld fået forbud mod enhver form for mødevirksomhed om socialistiske og kommunistiske emner. »Da vi atter mødtes i Bruxelles i foråret 1845«, skriver Engels, »havde Marx ved at gå ud fra de ovennævnte grundlag« / arbejdet med »Den hellige familie« — o.a./ »allerede fuldt udformet sin materialistiske historieteori i store træk, og vi gik nu i gang med i enkeltheder at udarbejde den nyvundne betragtningsmåde i de mest forskellige retninger.

Denne revolutionerende opdagelse inden for den historiske videnskab, der, som man ser, væsentligt er Marx' værk, og som jeg kun kan tilskrive mig selv en ringe andel i, var imidlertid af umiddelbar betydning for samtidens arbejderbevægelse. Kommunisme hos franskmændene og tyskerne, chartisme hos englænderne viste sig nu ikke mere som noget tilfældigt, der lige så godt ikke kunne have eksisteret. Disse bevægelser fremtrådte nu som en bevægelse af vore dages undertrykte klasse, proletariatet, som mere eller mindre udviklede former af dens historisk nødvendige kamp mod den herskende klasse, bourgeoisiet; som former for klassekamp, men forskellig fra alle tidligere klassekampe ved dette ene: at den nuværende undertrykte klasse, proletariatet, ikke kan gennemføre sin frigørelse uden samtidig at frigøre hele samfundet fra delingen i klasser

og dermed fra klassekampe. Og kommunismen betød nu ikke mere, at man ved hjælp af fantasien udpønsede et så fuldkomment samfundsideal som muligt, men at man forstod, af hvad natur den kamp var, som proletariatet førte, hvilke betingelser der var for den og hvilke almindelige mål, der fulgte heraf.

Vi var ingenlunde af den opfattelse, at de nye videnskabelige resultater udelukkende skulle tilhviskes den 'lærde' verden i tykke bøger. Tværtimod. Vi sad allerede begge midt i den politiske bevægelse, havde en vis tilslutning i dannede kredse, navnlig i Vesttyskland, og tilstrækkelig føling med det organiserede proletariat. Vi var forpligtet til at begrunde vor opfattelse videnskabeligt; men det var lige så vigtigt at vinde det europæiske og først og fremmest det tyske proletariat for vor overbevisning. Så snart vi først var kommet på det rene med os selv, gik vi i gang med arbejdet« (99).

I de følgende to år viede Marx og Engels hele deres energi til disse teoretiske og praktiske opgaver. Når Engels siger, at Marx, da de mødtes, havde færdigudviklet den materialistiske historieteori i dens grundtræk, så forklejner han uden tvivl sin egen andel i det fælles værk. Men faktisk havde Marx i foråret 1845 i Feuerbacheseme nedlagt den »geniale kim« til den nye verdensanskuelse, som Engels udtrykker det. Man kan sige, at fra nu af begynder der for dem begge deres i egentlig og snæver betydning af ordet marxistiske virksomhed; det gælder deres fælles arbejde med »Den tyske ideologi«, en sammenfattende kritik af den tyske filosofi siden Hegel, skrevet i 1845-46, men også de bøger og artikler, som de skriver hver for sig, især Marx' stridsskrift mod Proudhon, »Filosofiens elendighed«. Fremstillingen af de tanker, der udvikles i disse værker, må finde sin plads i den systematiske del af denne bog. Hvad der endnu skal gøres i dette afsnit, er at give en kort oversigt over Marx' og Engels' hurtigt voksende praktisk-politiske aktivitet i de næste to år — frem til den historiske milepæl, da de i fællesskab får overdraget at skabe et program for »Kommunisternes Forbund«, Det kommunistiske Manifest.

Karl Marx' praktiske deltagelse i arbejderbevægelsen i Paris, der begyndte med hans forbindelser med franske socialister og kommunister og ledende medlemmer i »De retfærdiges forbund«, der for det meste bestod af tyske håndværkere, forgrener sig nu i Bruxelles i flere retninger. Gennem en livlig brevveksling vedligeholder Marx forbindelsen med de venner, franske som tyske, han havde vundet sig i Paris. Engels på sin side bevarer kontakten med de engelske chartister og skriver til »New Moral World« og senere til »Northern Star«.

I fællesskab opretter de i Bruxelles en tysk arbejderforening og optager forbindelse med belgiske socialister og demokrater og med polske revolutionære emigranter. I juli og august 1845 er Marx og Engels sammen i London og Manchester, hvor Engels gør sin ven bekendt med livet i det land, der dengang var det mest udviklede kapitalistiske land, og med den engelske arbejderbevægelse. Her møder Marx for første gang føreren for de engelske chartister, Georges Harney, og lederne af Londoner organisationen i »De retfærdiges forbund« — Karl Schapper, Josef Moll og andre. De deltager i forberedelserne til dannelse af et internationalt selskab af demokrater i London.

I begyndelsen af 1846 grundlægger Marx og Engels i Bruxelles en kommunistisk korrespondancekomité og tager skridt til at danne tilsvarende komiteer i London, Paris og nogle tyske byer. På dette tidspunkt gør de op med de utopiske og småborgerlige socialistiske opfattelser, således med tilhængerne af den »sande socialisme«, med Weitlings religiøs-socialistiske frelserideer og med det radikale småborgerlige demokrati, for at nå frem til en teoretisk afklaring af standpunkterne blandt tilhængerne af de kommunistiske og socialistiske ideer.

I januar 1847 blev Marx og Engels af Londonerkomiteen i »De retfærdiges forbund« opfordret til at indtræde i forbundet. Man lovede dem, at forbundet ville blive reorganiseret, og at det ville vedtage et program på den videnskabelige kommunismes grundlag. I juni samme år deltager Engels i forbundets kongres i London, hvor det blev besluttet at ændre forbundets navn til »Kommunisternes forbund« og hvor det tidligere motto: »Alle mennesker er brødre!« bliver afløst af: »Proletarer i alle lande, foren jer!« I august konstituerer forbundet sig også i Bruxelles, og Marx bliver valgt til formand for organisationen dér. På forbundets anden kongres fra 29. november til 8. december 1847 i London deltager Marx og Engels allerede aktivt. Deres opfattelser vinder tilslutning, og de får overdraget den opgave at skabe »et udførligt teoretisk og praktisk partiprogram, bestemt for offentligheden«; programmet udkommer i februar 1848 i London under titlen »Det kommunistiske partis manifest« og frem til vor tid har det fået den største udbredelse og virkning, som noget politisk kampskrift nogen sinde har fået.

II. Den dialektiske materialisme

1. Hvad er dialektisk materialisme og hvordan adskiller den sig fra den tidligere materialisme?

Den dialektiske materialisme danner det filosofiske, teoretisk-metodologiske fundament for marxismen som helhed — både for dens materialistiske historieopfattelse og for dens politiske økonomi og den videnskabelige socialisme. En udførlig fremstilling af de marxistiske filosofiske anskuelser findes fremfor alt hos Engels og Lenin. Blandt Engels' værker drejer det sig især om skriftet »Hr. Eugen Dührings omvæltning af videnskaben« (der først udkom i 1877—78 som en række artikler i det tyske socialdemokratis daværende centralorgan »Vorwärts«), endvidere »Ludwig Feuerbach og den klassiske tyske filosofis udgang« (første gang offentliggjort 1886 i det tyske socialdemokratis teoretiske tidsskrift »Die neue Zeit«), og endelig de efterladte manuskripter og optegnelser til »Naturens dialektik« (offentliggjort første gang i 1925 af Marx-Engels Institutet i Moskva;. Ved Lenins arbejder drejer det sig i første række om det i 1909 udkomne værk »Materialisme og empiriokriticisme« og om de »Filosofiske hæfter«, der først blev offentliggjort efter Lenins død og hvis vigtigste del udgøres af optegnelser og notitser angående den hegelske dialektik.kj

Af Marx har vi, ud over de førnævnte tidlige skrifter, ikke noget sammenhængende, selvstændigt værk om filosofiske problemer i begrebets egentlige betydning. Men Feuerbach-teserne fra året 1845, værdifulde betragtninger — spredt i forskellige værker — angående den materialistisk-dialektiske metode, endvidere den kendsgerning, at Marx meget vel kendte hele Engels' »Anti Dühring« og billigede den helt og holdent (hvilket bekræftes af, at han bidrog til bogen med kapitlet om den politiske økonomis historie), beviser, at Marx' filosofiske anskuelser også i enkelthederne var de samme som Engels'.

Fra et brev, skrevet til Engels i januar 1858, véd vi, at Marx omgikkes med planer om at give en samlet fremstilling af sin dialektisk-materialistiske opfattelse i modsætning til Hegel. »Hvis jeg nogen sinde igen får tid til den slags arbejder,« skrev Marx, »så kunne jeg have stor lyst til i to eller tre trykark at gøre det rationelle ved den metode, som Hegel har opdaget, men tillige mystificeret, tilgængelig for den gemene menneskeforstand« (100). Men Marx fik aldrig tid.

For at forstå Marx', Engels' og Lenins filosofiske anskuelser, er det vigtigt at være klar over nogle forudsætninger, uden hvilke man ikke kan sætte sig ind i den dialektiske og historiske materialisme. For det første gælder for den marxistiske filosofi det samme, som marxismen har konstateret for alle områder af samfundslivet: De har deres rod i epokens socialøkonomiske basis, er altså på den ene eller anden måde — mere eller mindre direkte, mere eller mindre udpræget — udtryk for bestemte samfundsklassers behov og interesser. Derfor sagde Lenin, at det ville være tåbelig naivitet at vente en upartisk samfundsvidenskab under kapitalismen, lige så tåbeligt som f.eks. »at vente upartiskhed hos fabrikanterne i spørgsmålet om, hvorvidt man skal forhøje arbejdernes løn ved at formindske kapitalens profit« (101). Marx og Engels betonedede altid, at de herskende ideer i et klassesamfund er den herskende classes ideer.

På samme måde er den marxistiske filosofi, ligesom hele marxismen-leninismen, bevidst udtryk for den moderne arbejderklasses interesser og behov. Den kendsgerning, at den tager sit udgangspunkt i ældre tankemateriale, i særdeleshed den franske materialisme, Ludwig Feuerbach og G. W. F. Hegel, ændrer ikke det mindste heri. Marx', Engels' og Lenins filosofiske anskuelser kan hverken i deres oprindelse eller i deres indhold adskilles fra deres samfundspolitiske lære og fra deres revolutionære politiske praksis, hvis teoretiske og metodologiske fundament de udgør.

Snævert forbundet hermed er et andet aspekt, der er karakteristisk for den dialektiske og historiske materialisme: den enhed af teori og praksis, som udgør dens væsen. For marxismen er filosofien, teorien, ikke et mål i sig selv, de er ikke blot instrumenter til at erkende virkeligheden, men tillige redskaber til at forandre den. Dette er et ufravigeligt moment ved den marxistiske teori. Det står ved begyndelsen af al marxistisk filosofien og er indholdet i den unge Marx' berømte 11. Feuerbach-tese: »Filosofferne har kun fortolket verden forskelligt, men hvad det kommer an på, er at forandre den« (102).

For det tredje er den dialektiske materialisme ikke en filosofi i samme betydning som de gamle filosofiske systemer. Den gør ikke krav på at være et altomfattende, færdigt filosofisk system, der troner oven over alle andre videnskaber. Som en i hele sit væsen videnskabelig, ikkespekulativ filosofi betragter den det tværtimod som sin opgave, filosofisk at generalisere natur -og samfundsvidenskabernes udvikling og resultater og på dette grundlag hele tiden at videreudvikle og berige sig selv. For at tydeliggøre, hvad der skilte den dialektiske og historiske materialisme fra den tidligere filosofi, sagde Engels: »Den er overhovedet ikke længere en filosofi, men simpelt hen en verdensanskuelse, der skal stå sin prøve og vise sig i gerning, ikke i en særskilt videnskabsvidenskab, men i de virkelige videnskaber. Filosofien er altså her 'ophævet' /aufgehoben/, hvilket betyder 'såvel overvundet som bevaret', overvundet ifølge sin form, bevaret ifølge sit virkelige indhold« (103). Den marxistiske filosofis videnskabelige karakter beror først og fremmest på, at den ikke befinder sig i

modstrid med, men er i overensstemmelse med de enkelte videnskabers erkendelser, og at den heller ikke på sit eget område tåler nogen slags mystiske, irrationelle, ikke-videnskabelige teoremer, hypoteser og metoder.

Endelig må der lægges mærke til et fjerde aspekt, der udgør et væsenstræk ved den dialektiske materialisme og ved al marxistisk tænkning: den forener en helt igennem materialistisk fortolkning af alle fænomener i natur og samfund med dialektikken, der er udbygget til en alsidig udviklingslære og en kritisk metode. Da Marx og Engels udformede deres dialektiske metode, kunne de ganske vist tage deres udgangspunkt i den klassiske idealistiske tyske filosofi, fremfor alt i Hegel; de kunne dog ikke simpelt hen overtage den hegelske metode — p.gr.af dens idealistiske grundlag og de dermed forbundne og ofte kunstlede konstruktioner — men måtte radikalt »krænge« den om. Den organiske syntese af materialisme og dialektik og deres konsekvente anvendelse på udforskningen af det menneskelige samfund er noget fundamentalt nyt i filosofiens historie.

Allerede i sin opfattelse af naturen adskiller den dialektiske materialisme sig grundlæggende fra tidligere tiders materialistiske filosofi. Engels har påpeget, at grænserne for den førmarxistiske materialisme — dens mekaniske, uhistoriske, udialektiske træk — betinget som de var af naturvidenskabernes daværende stade — især kunne blive overvundet i kraft af tre betydningsfulde naturvidenskabelige opdagelser: opdagelsen af cellen, af loven om energiens forvandling og af den efter Darwin opkaldte udviklingsteori (104). Det var nu bevist, at hele naturen og også mennesket havde en historie.

Men det 18. århundredes franske materialisme og Ludwig Feuerbach havde mindst af alt formået at anvende deres materialistiske grundopfattelse på samfundet, på mennesket og dets historie. På dette felt tog Marx og Engels det største skridt fremad. Engels siger, at det drejer sig om »at bringe videnskaben om samfundet, dvs. indbegrebet af de såkaldte historiske og filosofiske videnskaber i samklang med det materialistiske grundlag og rekonstruere den på dette grundlag« (105).

I den unge Marx' elleve teser om Feuerbach (1845) finder vi de kritiske indvendinger mod den gamle materialisme, indbefattet Feuerbachs, yderst prægnant formuleret. Som hovedmanglen ved al hidtidig materialisme betegner Marx her, at tingen, virkeligheden, sanseligheden »kun opfattes som objekt eller som beskuen«, men ikke som »menneskelig sanselig virksomhed, praksis, ikke subjektivt«. Derfor er den virksomme side blevet udviklet af idealismen, men kun abstrakt, ikke som virkelig sanselig virksomhed. Heller ikke Feuerbach har opfattet den menneskelige virksomhed som genstandsvirksomhed og forstår derfor ikke betydningen af den revolutionære, den praktisk-kritiske virksomhed. Feuerbach, ikke tilfreds med den abstrakte tænkning, appellerede til den sanselige beskuen, men han opfatter ikke sanseligheden som praktisk, menneskelig-sanselig virksomhed.

I samme retning peger de indvendinger, som Marx retter mod Feuerbachs religionskritik og mod hans uhistoriske opfattelse af det menneskelige individ. Feuerbach havde opløst den religiøse verden i dens verdslige grundlag, men overset, at hovedsagen endnu var ugjort, nemlig at forstå dette verdslige grundlags sønderrevethed og selvmodsiggende karakter og dernæst praktisk at revolutionere det ved at fjerne modsigelsen.

Marx vender sig i tesoerne ikke blot mod det kontemplativt-beskuende ved Feuerbachs materialisme, der fornægter menneskets samfundsmæssige praksis. Han kritiserer også den abstrakt-uhistoriske opfattelse af mennesket som et artsvæsen uden historie. Det abstrakte individ, som Feuerbach undersøgte, tilhører i virkeligheden en bestemt samfundsformation, siger Marx. Det menneskelige væsen er »ikke noget abstraktum, det enkelte individ iboende. I sin virkelighed er det indbegrebet af samfundsforholdene« (106).

I Feuerbach-teserne finder vi endvidere udtalt endnu en tanke, der er grundlæggende for den dialektiske og historiske materialisme i modsætning til dens forgængere, nemlig at samfundets praktiske liv indbefatter løsningen på alle tankens mysterier og at menneskets samfundsmæssige praksis er kriteriet for den menneskelige tæknings sandhed. Marx siger, at alt samfundsliv i sit væsen er praktisk; alle mysterier finder deres rationelle løsning i den menneskelige praksis og i forståelsen af denne praksis. Og også spørgsmålet om, hvorvidt der tilkommer den menneskelige tænkning objektiv sandhed, er ikke et teoretisk, men et praktisk spørgsmål. »Det er i praksis, mennesket må bevise sin tæknings sandhed, dvs. dens virkelighed og magt, dens dennesidighed. Striden om, hvorvidt en tænkning, der isolerer sig fra praksis, er virkelig eller ej, er et rent skolastisk spørgsmål.« (107).

Således indeholder tesoerne om Feuerbach nogle af de vigtigste spirer til den marxistiske filosofien, der senere — udviklet og anvendt på det historiske og økonomiske stof — gennemtrænger Marx', Engels' og Lenins samtlige værker. Dette er først og fremmest materialismens anvendelse på det menneskelige samfund

og dets historie; den konkret-historiske behandling af alle det materielle og åndelige livs fænomener; menneskets samfundsmæssige praksis som grundlag for hele dets åndelige virksomhed, som kriteriet for den menneskelige tænkings magt, og endelig nødvendigheden af at overvinde den gamle materialismes beskuende karakter og gøre filosofien til et våben for menneskets praktiske aktivitet, et instrument for en revolutionær praksis, der forandrer verden.

2. Den filosofiske materialisme

I deres filosofiske grundanskuelser går Marx og Engels ud fra det 18. århundredes franske materialisme (Diderot, Helvétius, Holbach, La Mettrie) og fra Ludwig Feuerbach. Det grundlæggende spørgsmål for al filosofi — spørgsmålet om forholdet mellem natur og ånd, materie og bevidsthed, væren og tænken — besvarer de materialistisk. Ligesom de ældre materialistiske filosoffer anvender også Marx, Engels og Lenin begreberne materialisme og idealisme i streng filosofiskerkendelsesteoretisk betydning, uden den mindste iblanding af etisk-moralske værdidomme. Den materialistiske verdensanskuelser var for Marx og Engels — efter Feuerbachs skrifter havde gjort deres virkning — i så høj grad en selvfølge og den var så almindeligt accepteret i datidens socialistiske arbejderbevægelse, at de begge anså det for overflødigt at ytre sig mere udførligt i denne henseende. Lenin fremhævede senere, at Marx og Engels netop af denne grund havde rettet hele deres opmærksomhed »efter en alvorlig teoretisk udvikling af materialismen, efter dens anvendelse på historien, dvs. på udførelse af den materialistiske filosofis bygning opadtil« (108).

Engels betegnede spørgsmålet om forholdet mellem ånd og natur, mellem bevidsthed og materie som »al filosofis højeste spørgsmål«. Spørgsmålet om, hvad der er det oprindelige, ånden eller naturen, tilspidsedes over for kirken derhen: har Gud skabt verden eller har verden eksisteret fra evighed af? Og Engels forklarer, at »idealismens lejr bestod af dem, som hævdede åndens oprindelighed over for naturen, altså i sidste instans antog en verdensskabelse af en eller anden art — og denne skabelse er ofte hos filosoferne, f.eks. hos Hegel, langt mere indviklet og umulig end i kristendommen. De andre, som anså naturen for det oprindelige, tilhører materialismens forskellige skoler« (109).

Den materialistiske grundopfattelse, der principielt adskiller den marxistiske filosofi fra enhver religion og fra alle idealistiske filosofiske retninger, var for Marx, Engels og Lenin det rationelt uigendrivelige resultat, den uafviselige konklusion af den moderne naturvidenskabs samlede udvikling, der ikke efterlod det mindste spillerum for overnaturlige, religiøse, spekulativt-idealistiske forklaringer af verden. Marx og Engels var overbevist om, at en helstøbt filosofi, som ville bandlyse enhver form for religiøs tro og overvinde dualismen af ånd og natur, som ved udforskningen af naturen, samfundet og tænkningen ville bygge på strengt videnskabelige principper og metoder, kun var mulig på materialistisk grundlag. Man var besluttet på, skriver Engels, »ubarmhjertigt at ofre enhver idealistisk grille, som ikke lod sig bringe i samklang med kendsgerningerne, opfattet i deres egen og ikke i nogen fantastisk sammenhæng. Og andet betyder materialisme overhovedet ikke. Blot blev der her for første gang virkelig gjort alvor af den materialistiske verdensanskuelser, så at den blev konsekvent gennemført — i det mindste i grundtrækkene — på alle behandlede kundskabsområder« (110).

Den dialektiske materialisme går altså ud fra, at den verden, der omgiver os, og mennesket selv som en del af denne verden ifølge deres væsen er materielle: at materien (naturen) i sin opståen såvel i tid som efter sin årsag er det oprindelige, der kun kan forklares ud fra sig selv, mens bevidstheden (ånden) er produktet af og en egenskab ved en særlig højt organiseret form for materie. Bevidstheden er opstået og eksisterer kun som egenskab ved den materielle menneskelige organisme. Enhver psykisk proces, al tænkning er knyttet til neurofysiologiske processer i den menneskelige hjerne. I en kortfattet definition af det materialistiske verdensbillede siger Lenin: »1. Den fysiske verden eksisterer uafhængigt af menneskets bevidsthed og eksisterede længe før mennesket, før enhver »erfaring hos mennesker«; 2. Det psykiske, bevidstheden osv. er det højeste produkt af materien (dvs. af det fysiske), er en funktion af det særlig komplicerede stykke materie, som kaldes menneskets hjerne« (111). Denne opfattelse har marxismen til fælles med den tidligere materialisme. Det samme gælder anerkendelsen af en anden forudsætning, nemlig at også bevidsthedens indhold i sidste instans er afhængigt af den ydre materielle verdens indvirken, at det gengiver et mere eller mindre pålideligt billede af de ydre objekter.

Men her skilles den gamle — mekanistiske og uhistoriske — materialismes og den marxistiske filosofis veje. For marxismen reduceres menneskets materielle væren ikke til dets biologiske organisation. Den er fremfor alt samfundsmæssig væren, samfundsmæssig praksis, produktion og reproduktion af det, der er nødvendigt til livets opretholdelse, aktiv indvirken på den ydre natur, kollektivt /gesellschaftlich / udøvet og organiseret arbejde. Først i denne samfundsmæssige livsproces udvikles individernes specifikt menneskelige bevidsthed

— med sproget, der er opstået i samfundet og kun kan anvendes i samfundet, som sit materielle redskab. Bevidsthed er altså altid samfundsmæssigt betinget. Feuerbachs kendte sætning, at tænken opstår af væren, ikke væren af tænken, forandrer Marx til den dybere, mere historisk konkrete tese: »Det er ikke menneskenes bevidsthed, som bestemmer deres væren, men omvendt deres samfundsmæssige væren, som bestemmer deres bevidsthed« (112)

Den marxistiske filosofi er monistisk materialisme. Ifølge den danner hele den verden, der omgiver os, indbefattet det menneskelige samfund, en enhed, en universel sammenhæng af forskellige materielle fænomener og processer, der bevæger sig i kraft af iboende love og hvis enhed netop er baseret på deres materielle natur (113). Denne erkendelse udledte Marx og Engels såvel af den naturvidenskabelige forsknings resultater som af deres egne samfundsvidenskabelige undersøgelser. Videnskaben havde vist, at materiens højere bevægelsesformer udvikler sig fra de lavere; at ethvert af dens udviklingstrin hænger sammen med det forudgående; at de kvalitativt forskellige materieformer forvandles ifølge faste kvantitative forhold (fysiske til kemiske, uorganiske til organiske). Den vished, at der ikke ud over den materielle verden eksisterer en separat spirituel verden, er ifølge Engels resultatet af »en lang og langvarig undersøgelse af den reale verden«, indbefattet produkterne af den menneskelige hjerne (114).

Materiebegrebet, sådan som den marxistiske filosofi benytter det og som det især er blevet konkretiseret af Lenin, er et filosofisk begreb. Det er ikke identisk med naturvidenskabelige definitioner og interpretationer af materien, uanset hvilken form disse måtte antage. Allerede Engels har gjort opmærksom på, at materiens begreb er en abstraktion, som vi når frem til ved at se bort fra tingenes forskellighed og sammenfatte dem som fysisk /körperlich/eksisterende. Materien som sådan — til forskel fra de bestemte, eksisterende former for materien — er altså ikke noget sanseligt-eksisterende, lige så lidt som frugt /Obst /er det, til forskel fra æbler, pærer osv. (115).

I begyndelsen af vort århundrede gav Lenin i sit opgør med empiriokriticismen, der var en subjektiv-idealistisk filosofisk retning i datiden, en definition af det marxistiske materiebegreb, da han skrev: »Begrebet materie udtrykker intet andet end den objektive realitet, der er givet os i sanseindtrykket« (116). Derfor er »den eneste 'egenskab' ved materien, som filosofisk materialisme binder sig til at anerkende, den egenskab at være objektiv realitet, at eksistere uden for vor bevidsthed« (117). I denne forbindelse fremhævede Lenin, at alle erkendelser, som de enkelte naturvidenskaber er nået frem til angående struktur og egenskaber ved materiens forskellige bevægelsesformer, ikke kan berøre det filosofiske materiebegreb, lige så lidt som alle forskningsresultater, der i fremtiden vil præcisere og uddybe disse erkendelser.

Den marxistiske filosofi forbinder altid sit materiebegreb, ligesom allerede tidligere materialister delvis har gjort det, med bevægelsens begreb. For den dialektiske materialisme er den objektive verden materie, der bevæger sig. Men til forskel fra den tidligere materialisme reducerer den marxistiske filosofi ikke materiens bevægelse til den klassiske mekaniks love, men opfatter den i dens særegenhed og mangfoldighed. Derfor krævede Lenin, at »udviklingens almene princip« i den marxistiske filosofi måtte forenes med, bringes sammen med, »det almene princip om verdens, naturens, materiens bevægelses enhed« (118).

Engels kalder ren tud bevægelsen for »materiens eksistensmåde«. »Aldrig og intetsteds«, skriver han, »har der eksisteret eller kan der eksistere materie uden bevægelse. Bevægelse i kosmos, mekanisk bevægelse af mindre masser på de enkelte himmellegemer, molekylærsvingninger som varme eller som elektrisk eller magnetisk kraft, kemisk nedbrydning og forbindelse, organisk liv — i den ene eller anden af disse bevægelsesformer eller i flere af dem samtidig befinder hvert enkelt stofatom sig i hvert givet øjeblik ... Materie uden bevægelse er lige så utænkelig som bevægelse uden materie. Bevægelsen kan hverken blive skabt eller tilintetgjort, lige så lidt som selve materien...Bevægelsen kan altså ikke skabes, den kan kun overføres« (119).

Bevægelsen er altså for den marxistiske filosofi en iboende egenskab ved materien og indbefatter alle de forandringer og processer, der foregår i universet, »fra den blotte stedforandring til tænkningen« (120). Lenin gør fra et erkendelsesteoretisk synspunkt opmærksom på, at der til forestillingernes, sanseindtrykkenes bevægelse svarer materiens bevægelse uden for bevidstheden. Derfor drager han den slutning, at det at skille bevægelsen fra materien er ensbetydende med at skille tænkningen fra den objektive virkelighed, at skille sanseindtrykkene fra den ydre verden, dvs. at gå over på idealismens side (121).

I de arbejder, hvor Friedrich Engels beskæftiger sig med dette problem, forbinder han bevægelsens begreb med energibegrebet og tanken om bevægelsens uforgængelighed med sætningen om energiens bevarelse, som Mayer og Helmholtz havde opdaget (122). Engels udtrykker filosofisk netop det, som i vor tids

fysiskmatematisk formsprog er blevet bekræftet af Einsteins energi-masse-formel, der siger, at enhver masse altid er forbundet med energi, og at energi altid er bundet til masse.

Engels har især i sine efterladte manuskripter og notitser til »Naturens dialektik« undersøgt — på basis af naturvidenskabernes daværende resultater — hvordan materiens forskellige bevægelsesformer hænger sammen, går over i hinanden og opnår kvalitativt specifikke egenskaber; samtidig har han anvendt dem som grundlag for en klassifikation af videnskaberne. Engels skelnede mellem fem fundamentale bevægelsesformer for materien: den mekaniske (stedforandring), den fysiske (molekylernes bevægelse), den kemiske (atomernes bevægelse), den biologiske (liv), og den sociale (det menneskelige samfund) (123). Jo højere en bevægelsesform for materien der er tale om, des mindre betydning har den rent mekaniske forandring, des større er de kvalitative forandrings rolle. Engels gør opmærksom på, at ro og ligevægt af enhver art kun er relative i den objektive realitet, at de kun har mening »med henblik på denne eller hin af materiens bevægelsesformer« (124).

I rum og tid ser den dialektiske materialisme materiens grundlæggende eksistensformer. Al materie bevæger sig i rummet og i tiden. Grundformerne for al væren er rum og tid, siger Engels, og en væren uden for tiden er lige så meget nonsens som en væren uden for rummet (125). Rum og tid er altså for den marxistiske filosofi ikke noget, der er uafhængigt af materien, ikke blot vor tænkningens subjektive konstruktioner, men noget objektivt, ligesom materien i bevægelse og ikke til at skille fra denne. Derfor betoner Engels, at opfattelser af rum og tid uden materie er »tomme forestillinger, abstraktioner« (126). Både Engels og Lenin har påpeget, at vore forestillinger angående rum og tid i fysisk forstand er relative og kan ændre sig. Men dette modbeviser ikke den objektive realitet af rum og tid, lige så lidt som relativiteten af vort kendskab til materiens struktur og dens forskellige bevægelsesformer modbeviser den ydre verdens objektive realitet (127).

Den kendsgerning, at Marx, Engels og Lenin konsekvent har afgrænset deres marxistiske filosofi imod idealismen af alle retninger og afskygninger, betyder naturligvis ikke, at de dermed ville benægte de store idealistiske filosofers indsats eller afvise den som betydningsløs. Det betyder blot, at de ikke tillod at de principielle filosofisk-erkendelsesteoretiske standpunkter blev udvisket. De tog stilling til den idealistiske filosofi som til alle andre fænomener, nemlig historisk-konkret; de undersøgte dens samfundsmæssige og dens erkendelsesteoretiske rødder, analyserede dens indhold og dens metode. Derfor understregede de ganske vist på den ene side altid idealismens reaktionære basis, men samtidig påpegede Marx og Engels altid, at f. eks. den videnskabelige socialisme overhovedet ikke havde været mulig uden den dialektiske udviklingslære og metode for tænkningen, der var skabt af den tyske idealistiske filosofi, i særdeleshed af Hegel.

Engels og Lenin påviste gentagne gange idealismens erkendelsesteoretiske rødder. Alt hvad der bevæger mennesket, må gå igennem dets hjerne, selv fysiske behov bliver bevidste ifølge processer i nervesystemet. Den menneskelige aktivitet styres, rettes mod et mål, foregribes i bevidstheden. Ud fra en ensidig fortolkning af disse processer kunne der opstå en forestilling om tanken som det oprindelige, ikke formidlede. I denne betydning hedder det hos Lenin: »Den filosofiske idealisme er nonsens, men kun ud fra den grove, simple, metafysiske materialismes standpunkt. Derimod er den filosofiske idealisme ud fra den dialektiske materialismes standpunkt en ensidig, overdreven, overspændt (Dietzgen) udvikling (overdrivelse, oppustning) af det ene af de træk, de sider, de grænser, som karakteriserer erkendelsen, til et absolutum, der løsrives fra materien, fra naturen, og gøres til noget guddommeligt« (128).

3. Dialektikken

I den marxistiske filosofi danner materialisme og dialektik en ubrydelig enhed. Når disse to grundelementer i den marxistiske filosofi her behandles i særskilte afsnit, sker det kun for at forenkle fremstillingen. Dialektikken som metode for tænkningen var blevet udviklet af den klassiske tyske filosofi, først og fremmest af Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Hegel havde udbygget dialektikken til et omfattende system, og han gjorde det på et idealistisk grundlag som læren om »begrebet, der véd sig selv og har sig selv til genstand som det absolutte, både det subjektive og det objektive«. Men inden for rammerne af denne mystiske, spekulative konstruktion opfattede Hegel historie og samfund, alle områder af det menneskelige liv og den menneskelige aktivitet, som en samlet, universel, dialektisk udviklingsproces. Denne helt igennem historiske betragtningsmåde og det, som den unge Marx havde savnet ved den hidtidige materialisme, nemlig udviklingen af den aktive, virksomme, subjektive side af menneskets forhold til omverdenen, danner den dialektiske materialismes vigtigste tilknytningspunkter til Hegels dialektiske idealisme.

Marx og Engels så Hegels store historiske fortjeneste i, at hele den naturlige, historiske og åndelige verden hos ham opfattes som en proces, dvs. som noget, der befinder sig i stadig bevægelse, forandring,

omdannelse og udvikling, og at der var gjort et forsøg på at vise en indre sammenhæng i denne bevægelse og udvikling. Ud fra dette synspunkt fremtrådte menneskehedens historie ikke længere som »et kaotisk virvar af meningsløse voldshandlinger, der alle er lige forkastelige foran den nu modnede filosofiske fornufts domstol og som man helst bør glemme hurtigst muligt, men som selve menneskehedens udviklingsproces, og det blev nu en opgave for tænkningen at følge dens trinvis udvikling gennem alle vildfarelser og at påvise dens indre lovmæssighed gennem alle tilsyneladende tilfældigheder« (129).

Marx og Engels tilkendegav klart og tydeligt, at Hegels dialektik ifølge dens idealistiske grundlag var ubrugelig for dem i dens foreliggende form. I sit efterskrift til andet oplag af »Kapitalen«, hvor Marx udtaler sig noget nærmere om sin videnskabelige metode, skriver han: »Min dialektiske metode er ifølge sit grundlag ikke blot forskellig fra den hegelske, men dens direkte modsætning. Hegel gør, under navnet idé, ligefrem tænkeprocessen til et selvstændigt subjekt, som for ham er det virkelige demiurg /bygmester/, hvorimod det virkelige kun er en ydre fremtrædelsesform for Ideen. Hos mig er omvendt det ideelle ikke andet end det i menneskets hjerne omsatte og oversatte materielle . . . Den mystifikation, som dialektikken undergår i Hegels hænder, forhindrer på ingen måde, at han var den første, der fremstillede dens almene bevægelsesformer på omfattende og bevidst måde. Hos ham står den på hovedet. Man må vende den om for at opdage den rationelle kerne i den mystiske skal« (130).

Mens den hegelske filosofi tager sit udgangspunkt i begrebernes dialektik og i denne bagvendte genspejling ofte genialt gætter sig til tingenes dialektik, går marxismen ud fra kendsgerningerne, fra den objektive virkelighed i dens tilblivelse og forfald. Marx og Engels var under deres studier overalt stødt på tingenes dialektiske udviklingsgang, i naturen som i samfundet, i historien som i økonomien og politikken. Især studiet af historien siden den franske revolution i slutningen af det 18. århundrede og af de økonomiske forhold under kapitalismen — med dens klassemodsigelser, der trådte langt tydeligere og skarpere frem, sammenlignet med ældre tider — leverede dem beviserne for, at man ikke behøvede at opfinde de dialektiske udviklingslove i hovedet, men at man må finde frem til dem i selve virkeligheden og aflede dem af virkeligheden. Om dette den dialektiske materialismes principielt nye udgangspunkt skriver Engels med henblik på Marx' »Kapitalen« og Hegels »Logik«: »Prøv engang at sammenligne udviklingen fra vare til kapital hos Marx med udviklingen fra væren til væsen hos Hegel, og De får en udmærket parallel; hos Marx den konkrete udvikling, som den fremgår af kendsgerningerne, hos Hegel den abstrakte konstruktion« (131).

Marx, Engels og Lenin opstiller deres dialektiske opfattelse af naturen, af samfundet og af tænkningen modsat den metafysiske tænkemåde. Dette begreb anvender de ikke i den gængse betydning, men i den hegelske betydning som synonym for en opfattelse, der opererer med uhistoriske, stive og uforanderlige kategorier. Dette var imidlertid den fremherskende tænkemåde i naturvidenskaberne frem til de første årtier af det 19. århundrede, fordi man koncentrerede sig om en samlende, klassificerende, beskrivende undersøgelse inden for de enkelte videnskabsgrene. Historisk set var det endog et uundgåeligt gennemgangsstadium for den videnskabelige udforskning af naturfænomenerne. Men denne tænke- og forskningsmetode, der især i det 17. og 18. århundrede også fik indflydelse på filosofien (Bacon, Locke, de franske materialister), betragtede naturen som noget, der evig er sig selv lig; mens den undersøgte de enkelte objekter, tabte den helhedssammenhængen af syne.

»For metafysikeren er tingene og deres tankebilleder, dvs. begreberne, isolerede genstande for undersøgelsen, genstande, der skal betragtes, den ene efter den anden og uden hensyn til de øvrige; faste, uforanderlige, givne én gang for alle«, siger Engels. »Metafysikeren tænker i lutter uformidlede modsætninger; hans tale er ja, ja — nej, nej, hvad der er derover, er af det onde. For ham eksisterer en ting, eller den eksisterer ikke; lige så lidt kan en ting samtidig være sig selv og noget andet. Positiv og negativ udelukker absolut hinanden; på samme måde står årsag og virkning i stivnet modsætning til hinanden. Denne tænkemåde forekommer os i første øjeblik yderst indlysende, fordi den er typisk for den såkaldte sunde menneskeforstand. Men den sunde menneskeforstand, som kan være en ret så respektabel fyr inden for sine hjemmestrikkede fire vægge, oplever forunderlige eventyr, så snart den vover sig ud i forskningens vide verden, og den metafysiske betragtningsmåde, så berettiget og endog så nødvendig den er på store, ja, ifølge genstandens natur meget omfattende områder, støder dog hver gang før eller siden på en skranke, hinsides hvilken den bliver ensidig, indskrænket, abstrakt, og hvor den forvilder sig i uløselige modsigelser, fordi den over de enkelte ting glemmer tingenes sammenhæng, over deres væren deres tilblivelse og forfald, over deres hviletilstand deres bevægelse, fordi den ikke ser skoven for bare træer« (132).

Denne tænkemåde var imidlertid på Marx' og Engels' tid blevet draget i tvivl, ikke blot af den dialektiske idealistiske filosofi, men også som følge af betydelige opdagelser inden for naturvidenskaberne selv. Overalt

havde udviklingstanken gjort sig gældende, i teorien om universets oprindelse ligesom i geologien, i fysikken, i kemien og i biologien. En teoretisk ånd, der tog sigte på undersøgelsen af totale sammenhænge og udviklingsprocesser, havde også grebet de enkelte grene af naturvidenskaben og leveret rigt materiale for den opfattelse, at det også i naturen går dialektisk til. Om denne nye naturbetragtning skrev Engels: »Alt stift er blevet opløst, alt fast forflygtiget, alle specielle foreteelser, som man havde troet evige, var blevet forgængelige, hele naturen var eftervist som bevægende sig i en evig strøm, et evigt kredsløb« (133).

Det er i første række Friedrich Engels, der har ydet et betydeligt bidrag til fremstillingen af den dialektiske udvikling i naturen og anvendelsen af den dialektiskmaterialistiske metode på naturvidenskaben. Der er gjort visse forsøg på at stille Engels' og Lenins opfattelser op som modsat Marx' opfattelser. Angiveligt skulle Marx kun have anset dialektikken for mulig på områder, hvor der findes en relation mellem subjekt og objekt, nemlig i samfundet.

Denne påstand har ikke den mindste dækning i kendsgerningerne, hverken i de biografiske eller i dem, der berører selve problemet. For det første er det ubestrideligt, at Marx og Engels udvekslede alle deres større arbejder med hinanden, og at Marx kendte hver linje i »Anti-Dühring«, at han endog har bidraget med et afsnit (den historiske del i kapitlet »Politisk økonomi«). Desuden kendte Marx fra talrige breve Engels' planer om at skrive en naturens dialektik, og der foreligger fra hans side ikke et eneste advarende ord, ikke noget, der maner til forsigtighed. Tværtimod viser Marx Engels' brev, der indeholder nogle af de tidligste tanker om denne hans plan, til deres fælles ven, den kendte kemiker Carl Schorlemmer fra Manchester, som forsyner det med nogle indforståede randbemærkninger.

Men vi er også i besiddelse af et umiddelbart vidnesbyrd fra Marx' egen hånd, som modbeviser alle, der har konstrueret eller endnu konstruerer en modsætning mellem Marx på den ene side, Engels og Lenin på den anden side med henblik på naturens dialektik. Adskillige år før »Anti-Dühring« og før Engels' idé om at udarbejde en naturdialektik, finder vi i første bog af »Kapitalen« en sætning, hvor Marx udtrykkeligt henviser til de dialektiske udviklingsloves gyldighed i naturen. Efter at have konstateret, at penge -og varebesidderen først da forvandles til kapitalist, hvor minimumssummen, der skal lægges ud til produktionen, har nået en bestemt grad, skriver Marx: »Her som i naturvidenskaben vises rigtigheden af den lov, som Hegel opdagede (i sin »Logik«), at rent kvantitative forandringer på et vist punkt slår over i kvalitative forskelle« (134). I en fodnote sammesteds henviser Marx til molekylarteorien i kemien, og i et brev til Engels fra juni 1867 gør han særskilt opmærksom på dette sted i »Kapitalen«. En bemærkning fra Marx, efter han har læst Darwins »Arternes oprindelse«, peger i samme retning. I et brev til Lassalle skriver Marx, at Darwins skrift passer ham udmærket »som naturvidenskabeligt bevismateriale til den historiske klassekamp« (135).

Men også uden disse umiddelbare beviser må sagen være ganske indlysende for enhver, der blot har fordybet sig en smule i Marx' grundopfattelse. Da marxismen ikke kender til nogen uovervindelig kløft mellem natur og samfund, da mennesket for den er et socialt væsen, netop resultatet af en historisk udvikling i naturen, må de allermost generelle bevægelses -og udviklingslove, dialektikkens grundlæggende love, besidde gyldighed såvel i samfundet som i naturen. Dette fremgår af marxismens samlede monistisk-materialistiske filosofi.

Marx, Engels og Lenin understregede altid den kritiske og revolutionære karakter af deres dialektiske betragtningssmåde og deres metode, og de lagde dem som sådanne til grund for deres økonomiske, historiske, politiske og øvrige værker. Da der i 1913 for første gang blev udgivet fire bind af brevvekslingen mellem Marx og Engels, mente Lenin, at hvis man ville nævne det centrale punkt i hele brevvekslingen, hvori alle tråde i det store net af ideer, der bliver fremsat og drøftet i brevene, løber sammen, så måtte det være dialektikken: »At anvende den materialistiske dialektik til en radikal omkalfaltring af hele den politiske økonomi, at anvende den på historien, naturvidenskaben, filosofien, politikken og arbejderklassens taktik — det er, hvad der først og fremmest interesserer Marx og Engels, dertil har de bidraget med det væsentligste og nyeste, det er det geniale skridt fremad, som de har taget i den revolutionære tænknings historie« (136).

Marx og Engels havde draget de kritisk-revolutionære konsekvenser af den hegelske dialektik, fremfor alt idet de anvendte dialektikken på undersøgelsen af det kapitalistiske samfund. For den dialektiske betragtning består der »intet definitivt, absolut og helligt,« siger Engels; »den påviser forgængeligheden af alt og i alt, og der eksisterer intet andet for den end en uafbrudt proces af tilblivelse og død, en uendelig stigning fra lavere til højere trin,« der kan ikke eksistere en definitiv erkendelse og lige så lidt en fuldkommen idealtilstand for menneskeheden (137).

På lignende måde har Marx udtrykt sig i sin efterskrift til andet oplag af »Kapitalen«, hvor han konstaterer, at dialektikken i sin mystificerede form blev tysk mode, fordi den syntes at ophøje det bestående; men i sin

rationelle skikkelse er den »en pestilens og vederstyggelighed for borgerskabet og dets doktrinære ordførere, fordi den i sin positive forståelse af det bestående tillige rummer forståelsen af dets negation, af dets nødvendige undergang, opfatter enhver opstået form i bevægelsens strøm, altså også opfatter den som forgængelig, og ikke lader sig imponere af noget og ifølge sit væsen er kritisk og revolutionær« (138).

I den marxistiske filosofi er dialektikken i første række udviklingsteorien for den objektive verden, altså objektiv dialektik, videnskaben om de generelle bevægelseslove i natur og samfund. Som afbildning, som refleksion af den ydre verdens dialektik i den menneskelige tænkning er den subjektiv dialektik, og som den subjektive dialektiks teori, altså den menneskelige erkendelsesproces' teori, er den tillige erkendelsesteori. Endelig er den som bevidst videnskabelig anvendelse af dialektikkens grundsætninger metoden til den teoretisk-empiriske udforskning af verden, det som Marx og Engels kaldte »vort bedste arbejdsmiddel og vort skarpeste våben« (139).

Som alsidig udviklingslære har den materialistiske dialektik kun navnet tilfælles med de gængse evolutionistiske teorier, sådan som de er almindeligt accepteret i dag. Lenin har reduceret de forskellige opfattelser af udviklingen til to grundlæggende konceptioner og givet følgende karakteristik af dem: »De to grundlæggende (eller de to mulige? eller de to, der kan iagttages i historien?) konceptioner af udviklingen (evolutionen) er: udvikling som aftagen og tiltagen, som gentagelse, og udvikling som enhed af modsætninger (spaltning af enheden i modsætninger, der udelukker hinanden, og vekselvirkningen mellem dem).

Ved den første konception af bevægelsen forbliver selvbevægelsen, dens drivkraft, dens kilde, dens motiv, skjult i mørket (eller denne kilde forlægges til et sted udenfor — gud, subjektet osv.). Ved den anden konception rettes hovedopmærksomheden netop mod erkendelsen af kilden til 'selv '-bevægelsen.

Den første konception er død, farveløs, tør. Den anden er levende. Kun den anden leverer nøglen til 'selvbevægelsen' af alt eksisterende, kun den leverer nøglen til 'springene', til 'afbrydelsen af kontinuiteten', til 'omslag til modsætningen', til 'det gamles uddøen og det nyes opståen'« (140).

I en biografisk artikel om Karl Marx fremhæver Lenin, at Marx og Engels, idet de gik ud fra Hegel, har givet den dialektiske udviklingsteori et mere omfattende og dybere indhold end den gængse evolutions-idé besidder: »En udvikling, der så at sige på ny gennemløber de trin, den allerede har gennemløbet, men på en anden måde, på et højere plan ('negationens negation'), en udvikling, der ikke følger en ret linie, men så at sige går i spiral; — en springende og med katastrofer forbunden revolutionær udvikling; — 'afbrydelse i kontinuiteten'; kvantitetens omslag til kvalitet; — indre udviklingsimpulser, udløst ved modsigelsen og sammenstødet mellem de forskellige kræfter og tendenser, der virker på et givet legeme eller inden for et givet fænomens grænser eller inden for et givet samfund; — gensidig afhængighed og yderst snæver og uadskillelig sammenhæng mellem alle sider af ethvert fænomen (og historien bringer stadig nye sider frem), en sammenhæng, der frembyder en ensartet og lovbunden verdensbevægelsesproces — dette er nogle træk af dialektikken som den udviklingslære, der er mere indholdsrig (end den sædvanlige)« (141).

Dialektikkens love er resultater af årtusinders udvikling af den menneskelige tænkning, de er udledt af naturens og det menneskelige samfunds historie. I sine efterladte manuskripter til »Naturens dialektik« nævner Engels tre grundlæggende love for dialektikken: loven om kvantitative forandrings omslag til kvalitative og omvendt; loven om modsætningernes indbyrdes sammenhæng, og om de alle fænomener og processer iboende modsigelser som drivkraft for bevægelsen og udviklingen; loven om negation af negationen, ifølge hvilken vi ofte i naturen ligesom i samfundet kan iagttage, at udviklingen fra det lavere til det højere foregår cyklisk, hvorved det højere stadium vender tilbage til væsentlige kendetegn ved udgangsstadiet, men i udvidet målestok.

En udførlig fremstilling af grundelementerne ved den dialektisk-materialistiske betragtningsmåde og metode giver Lenin i sit konspekt til Hegels »Logikkens videnskab« /Wissenschaft der Logik.'. Lenin anfører her følgende aspekter:

1. betragtningsens objektivitet (ikke eksempler ikke digressioner, men tingen i sig selv);
2. den samlede totalitet af denne tings mangfoldige relationer til de øvrige;
3. denne tings (resp. dette fænomens) udvikling, dens egen bevægelse, dens eget liv;
4. de indre modsigende tendenser (og sider) i denne ting;
5. tingen (fænomenet osv.) som modsigelsesernes sum og enhed;

6. kampen, resp. udfoldelsen af disse modsigelser, af de modsigende bestræbelser osv.
7. foreningen af analyse og syntese — adskillelsen i enkelte dele og helheden, sammenlægningen af disse dele;
8. enhver tings (ethvert fænomens osv.) relationer er ikke blot mangfoldige, men almene, universelle; hver ting (fænomen, proces osv.) er forbundet med enhver anden;
9. ikke blot modsætningernes enhed, men overgange fra enhver bestemmelse, kvalitet, særegenhed, side, egenskab til enhver anden (til sin modsætning?);
10. en uendelig proces, der åbner nye sider, relationer osv.
11. en uendelig proces, der uddyber menneskets erkendelse af tingen, af fænomenerne, processerne osv., fra fremtrædelsesformerne til deres væsen og fra det mindre dybe til det dybere væsen;
12. fra en ved-siden-af-hinanden til årsagssammenhæng og fra én form for sammenhæng og indbyrdes afhængighed til en anden, dybere, mere generel;
13. gentagelsen af bestemte træk, egenskaber osv. fra et lavere trin på et højere og
14. den tilsyneladende tilbagevenden til det gamle (negation af negationen);
15. indholdets kamp med formen og omvendt; afkastningen af formen, omformningen af indholdet;
16. overgangen fra kvantitet til kvalitet og vice versa; (15 og 16 er eksempler af 9)« (142).

Som det allerede er fremhævet i indledningen til dette afsnit, besidder vi fra Marx, Engels og Lenin ikke nogen egentlig lærebog i materialistisk dialektik. De har fremfor alt anvendt deres filosofiske teori og metode på forskellige områder: økonomi, historie og politik. Derfor er alle værker og skrifter af Marx, Engels og Lenin eksempler på anvendelsen af dialektikken. I en aforisme siger Lenin, at selv om Marx ikke har efterladt sig en »Logik«, så har han dog efterladt sig »Kapitalens« logik; i dette værk anvendes materialismens logik, dialektik og erkendelsesteori på et bestemt emne (143).

Alligevel kan vi, især i Engels' og Lenins skrifter, finde talrige steder, hvor de direkte udtaler sig om den materialistiske dialektiks grundlæggende love og anfører eksempler på deres gyldighed i natur og samfund. Dette gælder især Engels' »Anti-Dühring« og »Naturens dialektik« og Lenins »Filosofiske hæfter«. I »Anti-Dühring« behandler Engels bl. a. loven om kvantitative forandrings omslag til kvalitative og negationens negation ved hjælp af forskellige eksempler fra natur og historie. I »Naturens dialektik« illustrerer Engels de dialektiske love ved hjælp af et rigt materiale, hentet fra hans egen samtids naturvidenskaber.

Til loven om kvantitative forandrings omslag til kvalitative og dens gyldighed i naturen giver Engels følgende bemærkelsesværdige generalisering: »Til vort formål kunne vi udtrykke det således, at der i naturen kun kan ske kvalitative forandringer — på en måde, der for hvert enkelttilfælde er givet gennem kvantitativ tilføjelse eller fjernelse af materie eller bevægelse (såkaldt energi). Alle kvalitative forskelle i naturen beror enten på forskellig kemisk sammensætning eller på forskellige mængder resp. former for bevægelse (energi) eller, hvad der næsten altid er tilfældet, på begge samtidig. Det er følgelig umuligt at ændre et legemes kvalitet uden at tilføje resp. fjerne materie eller bevægelse, dvs. uden dette legemes kvantitative forandring. I denne form fremtræder den mysteriøse hegelske sætning således ikke blot ganske rationel, men endog temmelig indlysende« (144).

Uddybende betragtninger til den materialistiske dialektiks grundlæggende love findes i Lenins kommentarer og notitser til Hegels »Logikkens videnskab« /Wissenschaft der Logik/. I fragmentet »Til spørgsmålet om dialektikken« siger Lenin om dialektikkens kerne: »Spaltningen af enheden og erkendelsen af dens modsigende bestanddele ... er dialektikkens væsen (et af dens væsens træk /Wesenheit/, en af de grundlæggende, om ikke den grundlæggende særegenhed eller side) . . . Modsætningernes identitet (måske rigtigere: deres enhed? skønt forskellen mellem udtrykkene identitet og enhed ikke er særlig væsentlig her; i en vis forstand er begge rigtige) betyder anerkendelse (afdækning) af modsigende, modsatrettede tendenser, der udelukker hinanden, i alle fænomener og processer i naturen (herunder også i tænkningen og samfundet). Betingelse for erkendelsen af alle verdensprocesser i deres 'selvbevægelse', i deres spontane udvikling, i deres levende liv er erkendelsen af dem som enhed af modsætninger. Udvikling er 'kamp' mellem modsætninger . . . Enheden (kongruens, identitet, virkningslighed) af modsætningerne er betinget, midlertidig, forgængelig, relativ. Kampen mellem modsætningerne, bevægelsen, er absolut« (145).

I Marx', Engels' og Lenins skrifter findes der også talrige betragtninger vedrørende grundlæggende filosofiske kategoriers dialektik, såsom nødvendighed og tilfældighed, mulighed og virkelighed, indhold og form, det enkelte, det særskilte og det almene, det konkrete og det abstrakte, fremtrædelsesform og væsen — samt betragtninger om videnskabelige begreber i dialektisk forstand, såsom lov, kausalitet, vekselvirkning, determinisme osv. Anvendelsen af den materialistiske dialektik kan kun studeres i Marx', Engels' og Lenins hele livsværk.

Især i Marx' hovedværk »Kapitalen« er der ved undersøgelsen af den kapitalistiske samfundsformations økonomi udledt de dialektiske processer og udviklinger, der er karakteristiske for dette samfund og de enkelte økonomiske kategorier; det gælder lovens kategori og dens særegne virkningsmåde i det kapitalistiske samfund; kvantitative forandrings omslag til kvalitative, kapitalismens udvikling som en proces med modsigende sider og tendenser, der sluttelig driver til dens historiske overvindelse; dialektik af væsen og fremtrædelsesform, af det abstrakte og det konkrete, af det historiske og det logiske, af analyse og syntese og af talrige andre kategorier og begreber.

En skildring af sin dialektiske forsknings- og fremstillingsmetode på den politiske økonomis område har Marx givet i et efterladt manuskript, der har fået titlen »Indledning til kritik af den politiske økonomi«. Heri hedder det bl. a.: »Når vi betragter et bestemt land politisk-økonomisk, begynder vi med dets befolkning, dennes fordeling på klasser, by, land, hav, med de forskellige produktionsgrene, ud og indførsel, årlig produktion og årligt forbrug, varepriser osv. Det synes at være det rigtige at begynde med det reale og konkrete, med de virkelige forudsætninger, altså f.eks. i økonomien med befolkningen, som er hele den samfundsmæssige produktionsakts grundlag og subjekt.

Dette viser sig imidlertid ved nærmere eftersyn at være forkert. Befolkning er en abstraktion, hvis jeg f. eks. ser bort fra de klasser, den består af. Disse klasser er atter et tomt ord, hvis jeg ikke kender de elementer, de beror på, f. eks. lønarbejde, kapital osv. Disse forudsætter udveksling, arbejdsfordeling, priser osv. Kapital f. eks. er intet uden lønarbejde, værdi, penge, pris osv. Hvis jeg altså begynder med befolkningen, så begynder jeg med en kaotisk forestilling om helheden, og ved nærmere analyse kommer jeg lidt efter lidt til simple begreber; fra det forestillede konkrete kommer jeg til enklere og enklere abstraktioner, indtil jeg når til de simpleste bestemmelser. Derfra kan rejsen atter tiltrædes, tilbage, indtil jeg omsider igen når til befolkningen, denne gang ikke som en kaotisk forestilling om en helhed, men som en rig totalitet af mange bestemmelser og relationer. Den første vej er den, som økonomien under sin opståen historisk har betrådt. Det 17. århundredes økonomer f. eks. begynder altid med den levende helhed, med befolkningen, nationen, staten, flere stater osv.; de ender dog hver gang med, at de ved analysen udfinder nogle udslagsgivende abstrakte relationer såsom arbejdsdeling, penge, værdi osv. Så snart disse enkelte momenter var mere eller mindre fikseret og abstraheret, var begyndelsen gjort til de økonomiske systemer, der fra det simple, såsom arbejde, arbejdsdeling, behov, bytteværdi, steg op til stat, udveksling mellem nationer og verdensmarked. Den sidste metode er åbenbart den videnskabeligt rigtige. Det konkrete er konkret, fordi det sammenfatter mange bestemmelser, altså er en enhed i mangfoldigheden. I tænkningen fremtræder det derfor som sammenfatningsproces, som resultat, ikke som udgangspunkt, skønt det er det virkelige udgangspunkt og derfor udgangspunkt for anskuelse og forestilling. Ved den førstnævnte fremgangsmåde blev totalforestillingen forflygtiget til abstrakt bestemmelse; ved den anden fremgangsmåde fører de abstrakte bestemmelser til reproduktion af det konkrete ad tænkningens vej. Hegel gerådede derfor i en illusion ved at opfatte det reale som resultat af tænkningen, en tænkning, der sammenfatter sig i sig selv, fordyber sig i sig selv og udfolder sig ud af sig selv /des sich in sich zusammenfassenden, in sich vertiefenden und aus sich selbst sich bewegenden Denkens/, mens dog den metode at stige op fra det abstrakte til det konkrete kun er den måde, hvorpå tænkningen tilegner sig det konkrete, reproducerer det som åndeligt konkret. Men på ingen måde selve det konkrete tilblivelsesproces« (146).

I sin anmeldelse af Marx' værk »Bidrag til kritik af den politiske økonomi« har Engels fremstillet den marxistiske dialektiske metode — hvorom han siger, at dens udarbejdelse er »et resultat, der i betydning næppe står tilbage for den materialistiske grundanskuelse« (147) — på ganske tilsvarende måde og svarer på spørgsmålet om, hvordan det kan gå til, at Marx ved en så udpræget historisk videnskab som den politiske økonomi ikke har anvendt den historiske, men den logiske undersøgelsesmetode. Denne logiske måde at behandle den politiske økonomi på, siger Engels, er hos Marx ikke andet end den historiske, »kun uden den historiske form og de forstyrrende tilfældigheder«. Det denne historie begynder med, må tankegangen også begynde med, og dens videre udvikling vil ikke være andet end »et spejlbillede af det historiske forløb i abstrakt og teoretisk konsekvent form; et korrigeret spejlbillede, men korrigeret efter love, som det virkelige

historiske forløb selv frembyder, idet hvert moment kan betragtes på det punkt af udviklingen, da det har nået sin fulde modenhed, sin klassiske form« (148).

Ved denne metode, siger Engels, går man ud fra det første og simpleste forhold, der foreligger historisk, faktisk; i økonomien altså fra det første økonomiske forhold. Dette forhold analyseres. Deri, at det er et forhold, ligger allerede, at det har to sider der forholder sig til hinanden. Hver af disse sider betragtes for sig. Deraf fremgår den måde, hvorpå de forholder sig til hinanden, deres vekselvirkning. Der vil frembyde sig modsigelser, som kræver en løsning. »Men da vi her ikke betragter en abstrakt tankeproces, der alene finder sted i vore hoveder, men en virkelig proces, der på en eller anden tid virkelig har fundet sted eller endnu finder sted, så har disse modsigelser også udviklet sig i praksis og har sandsynligvis fundet deres løsning. Vi vil studere den måde, de er løst på, og finde, at det er sket ved at frembringe et nyt forhold, hvis to indbyrdes modsatte sider vi nu må gå over til at udvikle osv.« (149).

Lenin krævede for den dialektiske undersøgelse af en genstand fremfor alt anvendelse af fire metodologiske grundsætninger: For det første alsidighed af undersøgelsen: »For virkelig at kende en genstand, må man opfatte og udforske alle dens sider, alle sammenhænge og 'formidlinger'. Dette vil vi aldrig opnå til fuldkommenhed, men kravet efter alsidighed vil bevare os for fejl og stagnation«. For det andet kræver Lenin »at man betragter genstanden i sin udvikling, i sin 'selvbevægelse' ... i sin forandring.«. For det tredje må der i den grundige forståelse af en genstand indgå »hele den menneskelige praksis både som sandhedskriterium og som praktisk determinant af genstandens sammenhæng med det, mennesket har brug for«. For det fjerde kræver den dialektiske logik den størst mulige konkrethed, fordi der ikke findes nogen abstrakt sandhed, sandheden er altid konkret (150).

Der er allerede gjort opmærksom på, at logik, dialektik og erkendelsesteori falder sammen, danner en uløselig enhed i marxismens filosofiske opfattelse, ligesom hos Hegel. Dette er blot et udtryk for, at tænkningens love ifølge den dialektiske materialisme indholdsmæssigt stemmer overens med lovene for den ydre verden. Således bliver, som Engels siger, »begrebsdialektikken selv kun den bevidste refleks af den virkelige verdens dialektiske bevægelse« (151). Lenin betonede, at dialektikken i Marx' opfattelse omfatter det, der sædvanligvis kaldes »erkendelsesteori, gnoseologi« (152).

Til den materialistiske dialektiks specifikt erkendelses teoretiske aspekter finder vi et rigt materiale især i Marx' Teser om Feuerbach, i »Den tyske ideologi«, som Marx og Engels havde skrevet i fællesskab, i Engels' »Anti-Dühring« og »Naturens dialektik« og i Lenins »Materialisme og empiriokriticisme« samt i hans »Filosofiske hæfter«. Engels knyttede et af den materialistiske dialektiks grundlæggende aspekter umiddelbart sammen med filosofiens grundspørgsmål overhovedet, da han påpegede, at spørgsmålet om forholdet mellem tænke og være også har en anden side: »Hvordan forholder vore tanker om den verden, der omgiver os, sig til denne verden selv? Er vor tanke i stand til at erkende den virkelige verden, formår vi i vore forestillinger og begreber om den virkelige verden at frembringe et rigtigt spejlbillede af virkeligheden?« (153).

Den dialektiske materialisme går principielt ud fra verdens erkendelighed ved hjælp af de menneskelige sanser og den menneskelige tænkning, som har udviklet sig på grundlag af det kollektive /gesellschaftlich/ arbejde og den sproglige kommunikation, der er opstået med arbejdet. Den unge Marx forbinder allerede i sine Feuerbach-teser af 1845 erkendelsesteorien med menneskets samlede samfundsmæssige praksis og anser — ligesom senere også Engels og Lenin — ethvert spørgsmål om, hvorvidt det er muligt eller umuligt at erkende verden, for et rent skolastisk spørgsmål, for en filosofisk grille, når det er løsrevet fra menneskets praktiske liv. Spørgsmålet om, hvorvidt der tilkommer den menneskelige tænkning objektiv sandhed, er ikke et teoretisk, men et praktisk spørgsmål, siger Marx. Det er i praksis, mennesket må bevise sin tæknings sandhed, dvs. dens virkelighed og magt, dens dennesidighed (154).

Derfor afviser marxismen — ligesom Hegel, men af flere og andre grunde end denne — den uerkendelige »ting i sig selv« /Ding an sich/ fra Kants filosofi. Dens mest slående imødegåelse er praksis, siger Engels, nemlig eksperimentet og Industrien: »Når vi kan bevise rigtigheden af vor opfattelse af en naturproces ved selv at lave den, ved at frembringe den af dens betingelser, og oven i købet benytte den til vore formål, så er det forbi med den kantske ufattelige 'ting i sig selv'. De kemiske stoffer, der frembringes i planter og dyr, blev ved at være sådanne 'ting i sig selv' indtil den organiske kemi begyndte at fremstille dem, det ene efter det andet; dermed blev 'tingen i sig selv' en ting for os. . .« (155).

Menneskets samfundsmæssige praksis danner grundlaget for den menneskelige erkendelse. I sidste instans vokser den ud af praktiske behov, og det er disse behov, der er dens vigtigste drivkraft. I den praktiske tilegnelsesproces med naturen, især ved produktionen af de til livet nødvendige goder, er mennesket tvunget

til også at tilegne sig verden åndeligt, teoretisk. Marx har skildret denne proces meget anskueligt i et opgør med den borgerlige økonom A. Wagner: »... hos en professor og skolemester er menneskenes forhold til naturen på forhånd ikke praktiske forhold, der bygger på handlingen, men teoretiske. . . Menneskene begynder dog ingenlunde med 'at stå i disse teoretiske forhold til tingene i den ydre verden'. Som ethvert dyr begynder de med at spise, at drikke osv. Altså ikke 'at stå' i et forhold, men at forholde sig aktivt, at bemægtige sig visse ting i den ydre verden gennem handling og således at tilfredsstille deres behov. (De begynder altså med produktionen). Ved at gentage denne proces, indprentes den egenskab ved disse ting, at de kan tilfredsstille disse behov', i deres hjerne, menneskene som dyrene lærer at skelne også 'teoretisk' mellem de ydre ting, der kan tilfredsstille deres behov, og alle andre ting. På et vist trin af den videre udvikling, efter også behovene og de aktiviteter, hvorved de tilfredsstilles, er blevet øget og udvidet i mellemtiden, vil de som helhed nå frem til at navngive disse ting, der erfaringsmæssigt er udskilt fra den øvrige omverden. Dette sker nødvendigvis, fordi de i produktionsprocessen — dvs. i processen med at tilegne sig disse ting — vedvarende står i et arbejdssamkvem, indbyrdes og med disse ting, og snart vil de også være nødt til i kamp med andre at strides om disse ting. Men den sproglige benævnelse udtrykker blot det som forestilling, hvad gentagen bekræftelse har gjort til erfaring, nemlig at visse ydre ting kan tilfredsstille visse behov for menneskene, der allerede lever i en vis samfundsmæssig sammenhæng. Menneskene tillægger nu disse ting et særskilt (generelc) navn, fordi de allerede ved, at disse ting kan tilfredsstille deres behov« (156).

Lenin har udtrykt den samme grundtanke på følgende måde: »Menneskenes praktiske aktivitet måtte milliarder af gange føre menneskets bevidsthed til gentagelse af de forskellige logiske figurer, for at disse figurer kunne erhverve betydning af aksiomer« (157).

I deres samfundsmæssige praksis gennemprøver menneskene deres erkendelse, de korrigerer, modificerer, udvider den, gør den mere fuldkommen. Den menneskelige praksis, der i dag er nået frem til i overordentlig høj grad at beherske selv de mest komplicerede naturprocesser, ville være umulig uden et bredt og sikkert fundament af velbegrundede erkendelser. Marx, Engels og Lenin var af den opfattelse, at dette faktum er bedst egnet til at imødegå al slags erkendelses teoretisk skepticisme og agnosticisme. Overensstemmelsen mellem bevidstheden, der genspejler naturen, og den natur der genspejles i bevidstheden, var ikke noget gådefuldt eller overraskende for dem. I grunden er det en selvfølge, sagde Engels, »at de produkter af den menneskelige hjerne, der i sidste instans også er naturprodukter, ikke er i modstrid med den øvrige natursammenhæng men svarer dertil« (158).

Lenin betonedede, at livet og praksis for marxismen »må være erkendelsesteoriens første og grundlæggende synspunkt«, men at — ifølge de til enhver tid givne historiske begrænsninger — »praksiskriteriet aldrig fuldt ud kan bekræfte eller modbevise nogen som helst menneskelig forestilling. Dette kriterium er også så tilpas 'ubestemt', at det ikke tillader menneskets viden at forvandle sig til et 'absolutum', og samtidig tilstrækkelig bestemt til at imødegå alle afskygninger af idealisme og agnosticisme« (159).

Den marxistiske erkendelsesteori ser i menneskets erkendelsesproces en genspejling, formidlet og prøvet gennem den samfundsmæssige praksis, af en objektiv realitet, som eksisterer uafhængig af den menneskelige bevidsthed. Genspejlings eller afbildningsteoriens begreb må ikke opfattes i etymologisk forstand, sådan som det ofte gøres af marxismens modstandere. Begreberne genspejling eller refleksion er filosofihistorisk dannede begreber, som anvendes af alle materialistiske filosoffer og som kun betyder, at den menneskelige bevidsthed ifølge sine muligheder er i stand til adækvat at erkende den objektive realitet, der omgiver mennesket. I modsætning til den førmarxistiske materialisme har Marx, Engels og Lenin aldrig opfattet den objektive realitets genspejling i menneskets bevidsthed som noget passivt, kontemplativt beskuende, men i første række som resultat af menneskenes praktiske livsproces. Samtidig opfattede de altid selve den åndelige tilegnelse af verden som en aktiv, en skabende proces, »Bevidstheden kan aldrig være andet«, siger Marx, »end den bevidste væren, og menneskenes væren er deres virkelige livsproces« (160).

Den dialektiske materialisme betragter den menneskelige erkendelsesproces som en enhed af sanselig erfaring (sansendeindtryk, iagttagelse, forestilling) og rationel-abstraherende tankevirksomhed. Ganske vist har al menneskelig erkendelse i historisk-genetisk forstand sine rødder i den sanselige erfaring, men en skematisk sondring mellem sanselige og rationale momenter ved den menneskelige erkendelse er ikke mulig, de gennemtrænger og betinger hinanden. Den marxistiske genspejlingsteori ser altså i den menneskelige erkendelse en kompliceret dialektisk proces, som er opstået i samfundet og betinget af samfundet og som omfatter enheden af det objektive og det subjektive, det sanselige og det rationale, det enkelte, særskilte og almene, det konkrete og abstrakte.

Den marxistiske filosofi stiller sig positiv til muligheden for at erkende den objektive sandhed, dvs. at nå frem til udsagn, der er i overensstemmelse med det objektive-reale sagforhold, med den realitet, der eksisterer uafhængig af og uden for vor bevidsthed. »Den kendsgerning, at vor subjektive tænkning og den objektive verden er underlagt de samme love«, siger Engels, »og at derfor begge i deres resultat sluttelig ikke kan modsige hinanden, men må være i overensstemmelse med hinanden, behersker absolut hele vor teoretiske tænkning« (161).

Der rejser sig imidlertid det spørgsmål, om mennesket er i stand til at erkende den omgivende verden, natur og samfund, eller endog kun enkelte objekter og processer, fuldstændigt, udtømmende. Hvordan forholder relativ og absolut sandhed sig til hinanden? Marx, Engels og Lenin har opfattet den menneskelige erkendelsesproces historisk og dialektisk. Såvel muligheder som grænser for den menneskelige erkendelse afhænger til enhver tid af det samfundsmæssige udviklingstrin, af det niveau, som de tekniske og empiriske hjælpemidler og de videnskabelige teorier og hypoteser osv. har nået. Den menneskelige tænkning er lige så suveræn som ikke-suveræn, dens erkendelsesevne lige så ubegrænset som begrænset, siger Engels. »Suveræn og ubegrænset ifølge sit anlæg/Anlage/, sit kald, sin mulighed og sit endelige historiske mål; ikke-suveræn og begrænset i sin detailudførelse, i den til enhver tid givne virkelighed« (162).

Marxismen opfatter følgelig erkendelsesprocessen som en uendelig tilnærmelse til erkendelsens objekt, »som en uendelig proces, der uddyber menneskets erkendelse af tingene, fænomenerne, processerne osv., som går fra fænomenerne til tingenes væsen, fra det mindre dybe til det dybere væsen« (163). Absolut og relativ sandhed er ikke noget uforeneligt, men danner en dialektisk enhed i Marx', Engels' og Lenins erkendelsesteori. I enhver relativ sandhed er der indeholdt et stykke absolut sandhed, den absolutte sandhed er sammensat af utallige relative sandheder. Lenin understreger, at den menneskelige tænkning ifølge sin natur er i stand til at formidle os en absolut sandhed, at hvert trin i videnskabens udvikling tilføjer nye gran til denne sum af absolut sandhed. Den materialistiske dialektik indbefatter relativismen, »dog ikke sådan, at den fornægter den objektive sandhed, men i den forstand, at den indrømmer den historiske betingethed af grænserne for vor videns tilnærmelse til denne sandhed« (164).

III. Den materialistiske historieopfattelse

1. Grundtanker

Den historiske materialisme har som sit emne det menneskelige samfund, dets generelle udviklingslove, lovene for samfundsformationernes opståen, deres funktionsmåde og deres forsvinden, hoveddrivkræfterne for den historiske udvikling. I sin tale ved Karl Marx' grav fremhævede Engels det verdenshistoriske bidrag, som tænkeren Marx har ydet til opdagelsen af den menneskelige histories udviklingslove og den kapitalistiske produktionsmådes specifikke bevægelseslov. »Ligesom Darwin opdagede loven for den organiske naturs udvikling,« sagde Engels, »sådan opdagede Marx den menneskelige histories udviklingslov, nemlig den simple kendsgerning, som indtil da havde været tilgroet i ideologi, at menneskene først og fremmest må spise, drikke, bo og klæde sig, inden de kan dyrke politik, videnskab, kunst, religion osv., at altså produktionen af de umiddelbare materielle livsforhold og dermed et folks eller en periodes økonomiske udviklingstrin til enhver tid danner det grundlag, ud fra hvilket statsinstitutioner, retsopfattelsen, forestillingerne om kunst, ja selv de pågældende menneskers religiøse forestillinger har udviklet sig, og ud fra hvilket de derfor også må forklares, dg ikke omvendt, sådan som det hidtil er sket« (165).

I virkeligheden kan marxismen ikke forstås, ikke et af dens videnskabelige resultater havde været muligt uden den materialistiske historieopfattelse. Den konsekvent gennemførte anvendelse af den dialektisk-materialistiske anskuelse på samfundet og samfundets historie udgør grundlaget for hele det videnskabelige arbejde, som Marx, Engels og Lenin har udført, selv om vi ikke fra deres hånd besidder nogen detaljeret fremstilling af den materialistiske historieopfattelse som teori og metode.

Marx, Engels og Lenin har dog i deres værker, hvor de beskæftiger sig med politisk økonomi, arbejderbevægelsens historie, strategi og taktik, dvs. hvor de anvender den materialistiske historieopfattelse på det historiske stof, vist os, hvordan den efter deres mening skulle bruges.

Den historiske materialismes vigtigste teoretisk-metodologiske grundtræk finder vi udførligt fremstillet i et skrift, der først er blevet udgivet efter forfatternes død, nemlig »Den tyske ideologi«, skrevet af Marx og Engels i fællesskab i 1845; i »Det kommunistiske partis manifest« af 1848; i Marx' forord til bogen »Bidrag til kritik af den politiske økonomi« af 1859; i Engels' artikel »Arbejdets rolle ved abens forvandling til menneske« af 1876, som første gang blev offentliggjort i 1896; i nogle af Engels breve fra hans sidste leveår og i Lenins skrift

»Hvad er 'folkevennerne' og hvordan bekæmper de socialdemokraterne?« fra året 1894'. Den videnskabelige socialismes grundlæggere betonede altid, at den materialistiske historieopfattelse ikke er »en løftestang til konstruktioner a la hegelianisme«, men fremfor alt en »vejledning ved studiet« af historien, af de forskellige samfundsformationer og deres eksistensbetingelser, af vekselvirkningen mellem økonomi og politik, mellem den økonomiske basis og den politisk-ideologiske overbygning (166).

Lenin påviste den fundamentale forskel og modsætningen mellem den materialistiske historieopfattelse og andre historieteorier og metoder til fortolkning af historien og betonede, at den historiske materialisme har fjernet to store mangler ved de tidligere historieteorier: for det første, at den ikke længere blot beskæftiger sig med de ideelle motiver til menneskenes historiske handlen, uden at undersøge, hvor disse motiver har deres rødder; for det andet, at den ikke længere ser bort fra befolkningsmassernes handlinger og livsbetingelser, sådan som de tidligere anskuelser havde gjort (167).

Den historiske materialisme går som noget helt centralt ud fra, at produktionen af de for menneskets umiddelbare behov nødvendige subsistensmidler er »en grundbetingelse for al historie, der endnu den dag i dag som for årtusinder siden, hver dag og hver time må opfyldes for blot at holde menneskene i live« (168). Den måde, hvorpå de forskellige menneskegenerationer frembringer disse materielle forudsætninger for deres liv, kan de ikke vælge frit. Det er kræfter, omstændigheder, forhold, som er skabt af tidligere generationer. »Takket være den simple kendsgerning«, skriver Marx i et brev i 1846, »at hver ny generation forefinder de af den gamle generation erhvervede produktivkræfter, der tjener som råmateriale til ny produktion, opstår der en sammenhæng i menneskenes historie, opstår menneskehedens historie. . .« (169).

I et berømt afsnit i forordet til sit værk »Bidrag til kritik af den politiske økonomi« har Karl Marx opridset grundtrækkene i den materialistiske historieopfattelse på følgende måde: »I den samfundsmæssige produktion af deres liv træder menneskene ind i bestemte, nødvendige, af deres vilje uafhængige forhold, produktionsforhold, som svarer til et bestemt udviklingstrin af deres materielle produktivkræfter. Indbegrebet af disse produktionsforhold danner samfundets økonomiske struktur, den reale basis, på hvilken der hæver sig en juridisk og politisk overbygning, og hvortil der svarer bestemte samfundsmæssige bevidsthedsformer. Den måde, hvorpå det materielle liv produceres, betinger den sociale, politiske og åndelige livsproces overhovedet. Det er ikke menneskenes bevidsthed, som bestemmer deres væren, men omvendt deres samfundsmæssige væren, som bestemmer deres bevidsthed. På et vist trin i deres udvikling kommer samfundets materielle produktivkræfter i strid med de forhåndenværende produktionsforhold, eller, hvad der kun er et juridisk udtryk for det samme, med de ejendomsforhold, inden for hvilke de hidtil har bevæget sig. Fra at være produktivkræfternes udviklingsformer slår disse forhold om til at blive lænker for dem. Der indtræder en epoke med sociale revolutioner. Med forandringen af det økonomiske grundlag sker der en langsommere eller hurtigere omvæltning af hele den uhyre overbygning. Når man betragter sådanne omvæltninger, må man stadig skelne mellem den materielle omvæltning i de økonomiske produktionsbetingelser, som kan konstateres med naturvidenskabelig nøjagtighed, og på den anden side de juridiske, politiske, religiøse, kunstneriske eller filosofiske, kort sagt ideologiske former, i hvilke menneskene bliver sig denne konflikt bevidst og udkæmper den. Lige så lidt som man bedømmer et menneske efter, hvad det mener om sig selv, lige så lidt kan man bedømme en sådan omvæltningsperiode ud fra dens egen bevidsthed, men må tværtimod forklare denne bevidsthed ud fra modsigelserne i det materielle liv, ud fra den forhåndenværende konflikt mellem samfundets produktivkræfter og produktionsforhold. En samfundsformation går aldrig til grunde, før alle de produktivkræfter er udviklet, som den er vid nok til at rumme, og nye højere produktionsforhold træder aldrig i stedet, før de materielle eksistensbetingelser for dem er fostret i det gamle samfunds skød. Derfor stiller menneskeheden sig altid kun opgaver, som den kan løse, thi når man ser nøjere til, vil man altid finde, at opgaven selv kun melder sig, hvor de materielle betingelser for dens løsning allerede er til stede eller i det mindste er i færd med at skabes. I store omrids kan man betegne den asiatiske, den antikke, den feudale og den moderne borgerlige produktionsmåde som progressive epoker i den økonomiske samfundsformation. De borgerlige produktionsforhold er den sidste antagonistiske form for den samfundsmæssige produktionsproces, antagonistisk ikke i betydning af individuel antagonisme, men af en antagonisme, der vokser frem af individernes sociale livsbetingelser. De produktivkræfter, som udvikler sig i det borgerlige samfunds skød, skaber imidlertid tillige de materielle betingelser for løsningen af denne antagonisme. Med denne samfundsformation ender derfor det menneskelige samfunds forhistorie« (170).

2. Natur og menneske, arbejde og antropogenese /udvikling til menneske/.

For Marx, Engels og Lenin som de materialister, de er, er naturens prioritet lige så selvfølgelig som den kendsgerning, at mennesket selv er et naturvæsen, der under en lang historisk proces har udviklet sig fra

dyreriget. Allerede et år før Darwins hovedværk udkom — 1858 — skriver Engels til Marx: »Så meget er sikkert: når man beskæftiger sig med sammenlignende fysiologi, kommer man efterhånden til at nære den dybeste foragt for menneskets idealistiske indbildskhed i forhold til de øvrige dyr. For hvert skridt render man ind i den mest perfekte overensstemmelse i strukturen med de øvrige pattedyr; i grundtrækkene går denne overensstemmelse igen hos alle hvirveldyr. . .« (171).

Og allerede et årti før udgravningen af neandertaleren havde Marx og Engels i 1845 i »Den tyske ideologi« givet deres svar på spørgsmålet om, hvordan menneskene afgørende havde hævet sig op over dyreriget og hvad der havde været udslagsgivende for denne udviklingsproces: »Man kan udskille menneskene fra dyrene i kraft af bevidstheden, religionen og hvad ellers man lyster. De begynder selv at udskille sig fra dyrene, så snart de begynder at producere deres livsfornødenheder, et skridt, der er betinget af deres legemlige organisation. Idet menneskene producerer deres livsfornødenheder, producerer de indirekte selve deres materielle liv« (172).

Mennesket adskiller sig fra dyreriget i kraft af sit aktive stofskifte med den omgivende natur, af sit arbejde, der kun er muligt samfundsmæssigt, i grupper og kollektiver, i kraft af anvendelse og især fremstilling af arbejdsmidler. Som andre organiske levende væsener forbliver mennesket bundet til biologiske, fysiologiske love, men bestemmende for dets udvikling bliver i stigende grad det samfundsmæssige milieu, som det skaber ved sit eget arbejde. Mennesket bliver, som Marx siger sammen med Benjamin Franklin, »a tool making animal«, et dyr, der fremstiller redskaber. Mennesket er fortsat henvist til den omgivende natur og de stoffer, den frembyder. Men det er ikke længere dets dyriske forfædres natur, det er i det væsentlige allerede en natur, som er omformet, forandret i kraft af menneskets eget arbejde. Mod Feuerbachs abstrakte, uhistoriske naturopfattelse, der ikke tager hensyn til menneskets samfundsmæssige praksis, indvender Marx og Engels, at Feuerbach opfatter den sanselige verden, der omgiver mennesket, som en ting, der er umiddelbart givet fra tidernes morgen, altid sig selv lig, han indser ikke, at den er et historisk produkt, resultat af mange menneskegenerationers virksomhed og et produkt af industrien (173).

Idet mennesket forandrer naturen, svarende til sine behov og formål, forandrer det dermed sig selv. Mennesket er sin egen skaber. Arbejdet som aktiv stofskifteproces med naturen danner forudsætningen for det menneskelige samfund i alle dets former. Arbejde er kun muligt i samfundet, samfundet er til enhver tid produktet af menneskenes vekselvise indbyrdes aktiviteter. Derfor betragter marxismen »de i samfundet producerende individer«, den samfundsmæssigt bestemte produktion, som udgangspunkt for al menneskelig historie. Den enkeltvis optrædende, isolerede jæger og fisker, som den klassiske borgerlige økonomi (Smith og Ricardo) begynder med, betegner Marx som tilhørende »det 18. århundredes fantasiløse indbildninger« (174). Samfundet er ikke en simpel ophobning af individer, erklærer Marx, det udtrykker tværtimod den sum af forbindelser og relationer, hvori disse individer står til hinanden (175).

I sin artikel »Arbejdets rolle ved abens forvandling til menneske« har Engels derfor sat antropogesen, menneskets oprindelse, i forbindelse med arbejdet. Han betegner arbejdet som »den første grundbetingelse for alt menneskeligt liv«, og det i en sådan grad, at vi i en vis forstand må sige »det har skabt mennesket selv« (176).

Det herredømme over naturen, der begyndte med håndens udformning og med arbejdet, udvidede med hvert nyt fremskridt menneskets synskreds; jo mere arbejdet udvikledes, des mere fik menneskene brug for hinanden, for samarbejde, og deraf opstod bevidstheden om det nyttige ved dette samarbejde. »Kort sagt, de vordende mennesker nåede til, at de havde noget at sige hverandre. Behovet skabte sit organ: abernes uudviklede strubehoved omformedes langsomt, men sikkert, ved modulation for at frembringe stadig øget modulation og mundens organer lærte efterhånden at udtale det ene artikulerede bogstav efter det andet« (177).

Arbejdet, og sammen med det sproget, det er ifølge Engels de to væsentligste impulser, under vis indflydelse den menneskelige hjerne, der i sammenligning med de abelignende forfædres er langt mere udviklet og langt mere fuldkommen, er opstået. Ved at hånden, sprogorganerne og hjernen virker sammen, ikke blot hos det enkelte menneske, men også i samfundet, har mennesket opnået evnen til at udfolde stadig mere komplicerede aktiviteter og sætte sig stadig højere mål. Hele æren for denne udvikling er senere blevet tilskrevet hovedet, menneskene vænnede sig til at forklare deres handlinger ud fra deres tænkning i stedet for ud fra deres behov, som ganske vist afspejler sig i hovedet.

Også i dyreriget finder vi en planmæssig handlemåde, i kim eksisterer den alle vegne, hvor protoplasma eksisterer og reagerer, dvs. udfører bestemte enkle bevægelser som følge af bestemte ydre pirringer. Men

dyret bruger kun den ydre natur, det tilvejebringer ændringer, men blot som noget, der er tilfældigt for dyret selv. Mennesket gør ved sine ændringer naturen nyttig for sine egne formål, behersker den. Dette er kun muligt takket være arbejdet og brugen af redskaber (178).

I et berømt afsnit i »Kapitalen« definerer Marx arbejdet som en proces mellem mennesket og naturen, »en proces, hvor mennesket på eget initiativ iværksætter, regulerer og kontrollerer sit stofskifte med naturen. Han stiller sig som naturmagt op som modstykke til selve naturstoffet, han sætter de naturkræfter, han er udrustet med, nemlig arme, ben, hoved og hænder, i bevægelse for at tilegne sig naturprodukterne i den form, der er tillempet hans egne behov. Samtidig med, at han gennem denne bevægelse indvirker på og ændrer naturen uden for ham selv, ændrer han sin egen natur. Han udvikler de kræfter, der slumrer i den og tvinger dem til lydigt at efterkomme hans magtbud ... Vi forudsætter arbejdet i en form, der udelukkende hører mennesket til. En edderkop udfører operationer, der ligner væverens, og en bi gør ved opbygningen af sine voksceller mangel en bygmester til skamme. Hvad der imidlertid på forhånd udmærker den dårligste bygmester fremfor den bedste bi er, at han har bygget cellen op i tanken, før han bygger den i voks. Ved slutningen af arbejdsprocessen fremkommer et resultat, der allerede ved begyndelsen af processen eksisterede som en forestilling hos arbejderen, altså allerede ideelt var til stede. Han afstedkommer ikke blot en formændring af det materiale, han arbejder med, men samtidig virkeliggør han sit eget mål, der som en lov bestemmer hans handlemåde og som hans vilje må underordne sig« (179).

Marx påpeger, at denne målsættende aktivitet er resultat af en lang historisk udvikling, at den er langt fra dyrenes første instinktmæssige former for arbejde. Lenin betoner i denne forbindelse, at de love, som hersker i verden, der omgiver mennesket, er grundlag for dets hensigtsmæssige aktivitet, at målene selv frembringes af den objektive verden og af den proces, der har til hensigt at indvirke på den (180).

Forud for Marx og Engels var arbejdet, produktionen af de livsnødvendige ting som grundbetingelse for alt menneskeligt liv, i bedste tilfælde, hvis overhovedet, blevet registreret som et for historiens forløb betydningsløst fænomen. Nu blev det praktiske grundlag for samfundets liv også gjort til fundamentet for historieteorien. I »Den tyske ideologi« siger Marx og Engels, at hele den hidtidige historieopfattelse enten har ladet denne virkelige basis for historien fuldstændig ude af betragtning eller kun har betragtet den som en biting, som er uden sammenhæng med historiens forløb. Historien måtte derfor altid skrives efter en målestok, som lå uden for den selv; den virkelige livsproces fremtræder som noget »der er adskilt fra det gemene liv, noget ekstra-overjordisk«; menneskenes forhold til naturen er dermed udelukket fra historien, hvorved der opstår en modsætning mellem natur og historie (181).

3. Produktivkræfter og produktionsforhold; rækkefølgen af samfundsformationer

Produktionen som betingelse for alt menneskeligt samfundsliv er en generalisering. I den til enhver tid eksisterende samfundsmæssige realitet fremtræder produktionen altid i en konkret, historisk bestemt form, både hvad angår arbejdet som umiddelbar stofskifteproces med omverdenen og også hvad angår de forhold eller relationer, som menneskene indtræder i under denne produktionsproces. Produktionen af de materielle livsbetingelser omfatter altså to sider, der altid er forbundet med hinanden og indvirker på hinanden: produktivkræfterne, producenterens viden, arbejds erfaringer færdigheder og de midler, de tinglige faktorer, som de benytter i produktionen; for det andet produktionsforholdene, altså den samfundsmæssige form, hvorunder menneskene til enhver tid gennemfører produktionen.

I hvert samfund er den vigtigste produktivkraft de arbejdende mennesker, producenterne, der gennemfører arbejdsprocessen, giver den et mål, ved hjælp af arbejds midlerne (værktøj, redskaber, maskiner, automater) indvirker på arbejds genstanden (stoffer, der forefindes i naturen, eller allerede bearbejdede råstoffer) og frembringer det ønskede produkt. Marx har påvist, at arbejds midlerne har en afgørende betydning for de forandringer der foregår i produktionen og i samfundet overhovedet. I »Kapitalen« uddyber Marx, hvordan arbejderen ved anvendelsen af arbejds midlerne benytter sig af tingenes »mekaniske, fysiske og kemiske egenskaber« til at lade dem indvirke på andre ting. At bruge og at skabe arbejds midler er karakteristisk for den specifikt menneskelige arbejdsproces, selv om det i kim allerede findes hos visse dyrearter. »Levn af fordums arbejdsredskaber har samme betydning for studiet af svundne økonomiske samfundsformationer, som strukturer af knoglelevn af uddøde dyrearter har for erkendelsen af deres organisation. Det der skiller de økonomiske epoker er ikke, hvad der bliver lavet. Arbejdsredskaberne er ikke blot målestok for udviklingen af den menneskelige arbejdskraft, men de fortæller også noget om de sociale betingelser, hvorunder der bliver arbejdet« (182). Marx understreger de mekaniske arbejds midlers rolle ud fra det synspunkt, at de har betydning for en hel produktionsepoke, og kalder dem for produktionens »knogle-og muskelsystem« (183).

Produktionsforholdene danner det system af sociale relationer, som menneskene indtræder i under den materielle produktionsproces. I produktionen virker menneskene ikke blot på naturen, forklarer Marx, men også, på hinanden. De producerer kun ved »at de arbejder sammen på en bestemt måde og indbyrdes udveksler deres frembringelser«. Deres indvirken på naturen foregår kun inden for disse samfundsmæssige forbindelser og forhold. »Produktionsforholdene taget som helhed«, skriver Marx, »udgør det man kalder samfundsmæssige forhold, /sociale relationer/, samfundet, nemlig et samfund på bestemt historisk udviklingstrin, et samfund med ejendommelig særpræget karakter« (184).

Produktionsforholdene udgør et helt system af sociale og økonomiske relationer, i særdeleshed de forskellige samfundsklassers stilling i produktionsprocessen, sådan som de svarer til den bestemmende produktionsrelation — deres stilling til produktionsmidlerne, dvs. ejendomsforholdene. I denne forstand kalder Marx ejendomsforholdene for »det juridiske udtryk« for produktionsforholdene. Den, der råder over produktionsmidlerne, over betingelserne for samfundets produktion, får dermed herredømmet over de øvrige klasser og lag i samfundet. Forholdet mellem produktionsbetingelsernes ejere og de umiddelbare producenter er ifølge Marx »den inderste hemmelighed, det skjulte grundlag for hele samfundets opbygning« (185). Af ejendomsforholdene resulterer en hel række andre produktionsrelationer, således de relationer, der bestemmer udvekslingen af frembringelser, arbejdsdelingen og Kooperationen, den måde, hvorpå det samfundsmæssige produkt fordeles mellem de forskellige klasser og lag osv.

Produktivkræfterne, i deres dialektiske vekselvirkning med produktionsrelationerne, udgør det mere bevægelige moment i den historiske udvikling, et moment, som er underkastet hurtigere forandringer, som virker revolutionerende og i sidste instans er det afgørende moment. Et bestemt udviklingsniveau af produktivkræfterne kræver et tilsvarende trin for produktionsrelationernes vedkommende. Når de givne produktionsforhold ikke længere giver plads til udfoldelse af de allerede eksisterende eller sig udviklende produktivkræfter, så er menneskene — før eller siden — nødt til at omstyrte disse produktionsforhold og skabe overensstemmelse mellem produktivkræfterne og produktionsforholdene på et højere historisk udviklingstrin. »De sociale relationer«, skriver Marx, »er snævert sammenknyttet med produktivkræfterne. Når de udvikler nye produktivkræfter, ændrer menneskene deres produktionsmåde, og når de ændrer deres produktionsmåde, måden hvorpå de skaffer sig deres livsforhold, så forandrer de alle deres sociale relationer. Håndkværnen giver et samfund med feudalherrer, dampmøllen et samfund med industrielle kapitalister« (186).

Et af den historiske materialismes grundlæggende synspunkter er dialektikken af produktivkræfter og produktionsforhold, den erkendelse, som Marx havde abstraheret af den historiske udvikling, at de sociale relationer ændres med produktivkræfternes ændring. Denne dialektik finder i den konkrete historiske udviklingsproces altid udtryk i samfundsklassernes kamp og i deres reale økonomiske interesser der på et givet trin repræsenterer det konservative eller revolutionære element i de sociale relationer, i produktionsforholdene.

Gennem denne kamp mellem klasser, hvis interesser enten falder sammen med produktivkræfternes fremskridt eller er i modstrid med det, fuldbyrdes — i den ene eller anden form, mere eller mindre hurtigt — produktionsforholdenes tilpasning til produktivkræfternes niveau. Eller, som Marx udtrykker det i det tidligere citerede forord til sit værk »Bidrag til kritik af den politiske økonomi«: »På et vist trin i deres udvikling kommer samfundets materielle produktivkræfter i strid med de forhåndenværende produktionsforhold eller, hvad der kun er et juridisk udtryk for det samme, med de ejendomsforhold, inden for hvilke de hidtil har bevæget sig. Fra at være produktivkræfternes udviklingsformer slår disse forhold om til at blive lænker for dem. Der indtræder da en epoke med sociale revolutioner« (187).

Disse vekselvirkninger mellem produktivkræfter og produktionsforhold er også den dybeste årsag til de forskellige samfundsformationers tilblivelse og undergang. Som vi har set, forstår marxismen ved begrebet samfundsformation totaliteten af sociale relationer på et bestemt historisk udviklingstrin. For Marx er samfundsformationen et »organisk system«, der historisk bliver til en helhed, idet det underlægger sig alle samfundets elementer og ud af samfundet skaber de endnu manglende organer (188).

Marxismen skelner mellem fem på hinanden følgende samfundsformationer i historien: ursamfundet, slavesamfundet, det feudale samfund, det kapitalistiske samfund og det socialistisk-kommunistiske samfund. Marx, Engels og Lenin har ikke blot skrevet om det kapitalistiske samfund og om forudsætningerne for og grundtrækkene ved det socialistiske samfund, men de har også undersøgt førkapitalistiske samfundsformationer (189).

Lenin har gjort opmærksom på, at den videnskabelige bestemmelse af sociale forhold som forhold, der tilhører en konkret samfundsformation, tillader at konstatere en historisk gentagelighed og regelbundethed og at sammenfatte og generalisere samfundstilstande i forskellige lande. Først denne sammenfatning »gav så mulighed for at gå over fra beskrivelse (og vurdering i forhold til et ideal) af samfundsfænomenerne til en strengt videnskabelig analyse af dem, hvorved man eksempelvis udsondrer det, der adskiller det ene kapitalistiske land fra det andet, og udforsker det, der er fælles for dem« (190). Samtidig betoner Lenin, at kun når samfundsforholdene føres tilbage til produktionsforholdene og disse igen til produktivkræfternes udviklingsgrad, får man et fast grundlag for »at fremstille samfundsformationernes udvikling som en naturhistorisk proces«; uden et sådant synspunkt kan der ikke gives nogen samfundsvidenskab (191).

Naturligvis har Marx, Engels og Lenin ikke forestillet sig den historiske proces som en udvikling, der overalt og under alle omstændigheder forløber i samme rækkefølge og i ganske de samme former. De vidste, at der i samfundsformationernes succession optræder særtræk, undtagelser, afvigelser fra det almene historiske forløb. Efter den russiske oktoberrevolution gør Lenin sig lystig over Karl Kautsky og dennes russiske meningsfæller, mensjevikkerne, og deres mekanistiske opfattelser, idet han skriver: »De står ganske fremmede over for enhver tanke om, at man under den almene lovmæssighed, som præger hele verdenshistoriens udvikling, aldeles ikke kan udelukke, men tværtimod må forudsætte enkelte underafsnit, som frembyder enten en ejendommelig form eller en ejendommelig rækkefølge« (192).

4. Historisk lovmæssighed og menneskenes bevidste handlen — Nødvendighed og frihed

Den marxistiske opfattelse af det lovmæssige i, hvordan de enkelte samfundsformationer opstår og afløser hinanden, og dermed lovmæssigheden i den historiske udviklingsproces skyldes ikke troen på en uafvendelig historisk skæbne, på en lov, der fuldbyrdes uafhængigt af menneskene og deres handlen. Marx og Engels understreger allerede i det første værk, som de skriver i fællesskab, »Den hellige familie«, at det Ingenlunde er historien, der benytter sig af mennesket som et middel til at nå sine mål, »som om historien var en aparte person«; historien er ikke andet end aktiviteten hos det menneske, der forfølger sine mål (193).

Marx, Engels og Lenin omtaler ofte den historiske udvikling som »en naturhistorisk proces«; f.eks. Marx i forordet til første oplag af »Kapitalen«. Dermed mener de ingenlunde, at lovmæssigheden, nødvendigheden, slår igennem på samme måde i historien som i naturen, hvor det drejer sig om blindt virkende kræfter. Tværtimod går de altid ud fra, at lovene realiseres i og i kraft af menneskenes handlinger, hvorved de bevidst søger at tilfredsstille deres behov og opnå deres mål. Gennem menneskenes handlinger opstår der en nødvendig sammenhæng, en udviklingsrække, der er resultat af deres materielle livsproces, af produktionsmåden, af menneskenes relationer i produktionsprocessen, af produkternes udveksling osv. Den første, af menneskenes vilje uafhængige, sammenhæng opstår, som Marx siger, derved, at menneskene ganske vist skaber deres egen historie, »men de skaber den ikke efter forgodtbefindende, ikke under selvvalgte forhold, men under forhold, som de umiddelbart forefinder, som er umiddelbart givet og overleveret« (194).

Menneskegenerationerne kan ikke rive sig ud af denne historiske sammenhæng, de kan ikke begynde fuldstændig forfra. For enhver menneskegeneration er således det første led i en lovmæssig, nødvendig udviklingsrække allerede givet, endnu før denne generation har lært at handle »selvstændigt«. Endvidere: menneskene udvikler produktivkræfterne for at kunne arbejde bedre og med bedre resultater, for at kunne producere mere og billigere, for at kunne tilfredsstille nye behov osv. Men så længe de ikke gør dette efter en fælles plan for hele samfundet, så længe produktionen ikke reguleres samfundsmæssigt, opstår der virkninger, som hverken samfundet som helhed eller individerne er i stand til at forudse, virkninger, der så at sige gør sig gældende bag menneskenes ryg. Således slår lovmæssigheden i den historiske udvikling — det dialektiske resultat af subjektiv menneskelig aktivitet og objektive samfundsmæssige betingelser og kræfter — igennem i de samfundsformationer, der er karakteriseret af klasseantagonismer, og den gør det elementært, netop i lighed med en »naturhistorisk proces«.

Engels har i sit skrift om Feuerbach udførligt fremstillet, hvordan de objektive historiske udviklingslove gør sig gældende, skønt menneskene individuelt og ofte også i grupper handler bevidst og formålsbestemt. Kun sjældent, skriver han, sker det villede, i de fleste tilfælde krydser og modvirker de mange villede formål hinanden, eller også er disse formål selv på forhånd uigennemførlige, eller midlerne er utilstrækkelige. Handlingernes mål er ganske vist villet, men de resultater, der virkelig følger af handlingerne, er ikke villet, eller for så vidt de straks synes at svare til det villede formål, har de til syvende og sidst ganske andre følger end de tilstræbte. De historiske begivenheder ser således i det store og hele også ud, som om de var

behersket af tilfældighed. Men hvor tilfældet driver sit spil på overfladen, der beherskes det altid af indre skjulte love, og det kommer kun an på at opdage disse love.

Historien er resultatet af de mange viljer, der arbejder i forskellig retning, og deres mangfoldige indvirkninger på yderverdenen. Det kommer altså an på, hvad de mange enkeltpersoner vil; denne vilje bestemmes af lidenskab eller overvejelse, og disse atter dels af ydre genstande, dels af ideelle bevæggrunde af enhver art. Men spørgsmålet er: hvilke drivende kræfter står igen bag disse bevæggrunde. Den gamle materialisme (før Marx) har aldrig stillet sig dette spørgsmål. Den bedømmer blot pragmatisk alt efter de handlende menneskers motiver og tager de Ideelle drivkræfter som sidste årsager uden at spørge, hvad der er disse drivkræfters drivkræfter. Inkonsekvensen ligger ikke i, at man anerkender ideelle drivkræfter, men at man ikke går helt tilbage til de årsager, der bevæger dem.

På den anden side har den idealistiske historiefilosofi — især Hegels — ikke taget de på overfladen synlige bevæggrunde hos de historisk handlende mennesker som de sidste årsager; men den opsøger ikke de bevægende kræfter i selve historien, men importerer dem tværtimod ind i historien udefra, fra den filosofiske ideologi. Hvis man vil udforske de egentlige sidste drivkræfter i historien, så kan det ikke dreje sig om bevæggrundene hos enkelte selv nok så fremragende mennesker, men om dem, der sætter store masser, hele folkeslag og klasser i bevægelse, og her støder man på samfundsklassernes Interesses modsætninger og kamp, der har sin rod i økonomiske årsager (195).

Lenin har udtrykt den samme tankegang på en anskuelig måde: »Af den kendsgerning, at I lever og fører husholdning, føder børn og producerer produkter, udveksler dem, opstår en objektiv nødvendig kæde af begivenheder, en udviklingskæde, der er uafhængig af jeres samfundsmæssige bevidsthed, der aldrig fatter den i dens fuldstændighed. Menneskehedens højeste opgave er at fatte denne objektive logik i den økonomiske evolution (evolution af den samfundsmæssige væren) i dens almene og grundlæggende træk, for så præcist, klart og kritisk som muligt til den at tilpasse sin samfundsmæssige bevidsthed og de fremskredne klassers bevidsthed i alle kapitalistiske lande«. (196).

Marxismen skelner mellem historiske love, der er virksomme i alle samfundsformationer (f.eks. at produktivkræfterne bestemmer produktionsforholdene, at den samfundsmæssige væren bestemmer den samfundsmæssige bevidsthed osv.), og love, der kun er virksomme i nogle eller i én bestemt samfundsformation (klassekampen i det antagonistiske klassesamfund, kapitalismens specifikke økonomiske love osv.). Marx understreger f.eks. gang på gang, at kapitalismens økonomiske love er af historisk begrænset karakter, selv om den borgerlige økonomi udgiver disse love som uomstødelige for samfundet »in abstracto« (197).

Menneskets frihed ser Marx, Engels og Lenin ikke i en frigørelse fra naturlovene og enhver lovmæssighed i samfundsudviklingen — en sådan frihed anser de for umulig. Frihed ligger ikke i den drømte uafhængighed af naturlovene, men i erkendelsen af disse love og i den dermed givne mulighed for at lade dem virke planmæssigt til bestemte formål. Frihed er evnen til at kunne træffe beslutning med sagkundskab. Friheden består altså i det på erkendelsen af naturnødvendighederne baserede herredømme over os selv og over den ydre natur. Det gælder om at stille de objektive fremmede kræfter, der hidtil har behersket historien, under menneskenes kontrol: »Først da vil menneskene være i stand til at skabe deres historie med bevidsthed, først da vil de samfundsmæssige årsager, de selv har sat i bevægelse, overvejende og i stigende grad få de af dem ønskede virkninger. Det er menneskehedens spring fra nødvendighedens rige ind i frihedens rige« (198).

I tredje bog af »Kapitalen« har Marx videreudviklet denne tanke og gjort opmærksom på, at friheden i egentlig forstand — for så vidt angår det menneskelige individ — ligger uden for den materielle produktions sfære. Han har tillige påvist, at den bevidste regulering af den samfundsmæssige produktionsproces ikke kan befri mennesket fra at være bundet til »nødvendighedens rige« og dermed til de udviklingslove, der gælder i den materielle livssfære. »Frihedens rige«, skriver Marx, »begynder i virkeligheden først dér, hvor det arbejde /das Arbeiten/, der er bestemt af nød og ydre formålstjenlighed, ophører; det ligger altså ifølge sagens natur uden for den egentlige materielle produktions sfære. Ligesom det primitive menneske må kæmpe med naturen for at tilfredsstille sine behov, opretholde og reproducere sit liv, sådan må også det civiliserede menneske gøre det, i alle samfundsformer og under alle mulige produktionsmåder. Med menneskets udvikling udvides dette naturnødvendighedens rige, fordi behovene øges, men tillige udvides de produktivkræfter, der tilfredsstiller disse behov. Friheden på dette område kan kun bestå i, at det kollektivt arbejdende/vergesellschaftete/menneske, de associerede producenter, regulerer dette deres stofskifte med naturen rationelt, at de bringer det under deres fælles kontrol i stedet for at beherskes af det som af en blind magt, at de fuldbyrder det med det mindst mulige energiforbrug og under betingelser, der er deres

menneskelige natur mest værdige og adækvate. Men det vedbliver altid at være et nødvendighedens rige. Uden for dette begynder den menneskelige energiudvikling, der har sit mål i sig selv/sich als Selbstzweck glit/, frihedens sande rige, som imidlertid kun kan blomstre op med hint nødvendighedens rige som sin basis« (1991).

5. Samfundsmæssig væren og samfundsmæssig bevidsthed —Basis og overbygning

Vi har set, hvordan Marx i det allerede citerede forord til sit værk »Bidrag til kritik af den politiske økonomi« fremhæver, at det ikke er menneskenes bevidsthed, som bestemmer deres væren, men omvendt deres samfundsmæssige væren, som bestemmer deres bevidsthed. Bevidsthed er bevidst væren /Bewusstsein/, og menneskenes væren er deres virkelige, samfundsmæssige livsproces, altså deres materielle produktion og de relationer, de indtræder i under produktionsprocessen. Dette materialistiske udgangspunkt adskiller principielt marxismens opfattelse med hensyn til bevidsthedslivets oprindelse fra andre teorier.

Marx og Engels har påvist, at produktionen af ideer, af forestillinger, af bevidstheden, fra første færd umiddelbart er sammenflettet med menneskenes materielle virksomhed og materielle samkvem, at disse ideer er det virkelige livs sprog: »Menneskenes måde at forestille sig ting, at tænke, deres åndelige samkvem fremtræder her endnu som direkte udspringende af deres materielle opførsel. Det samme gælder for den åndelige produktion, sådan som den præsenterer sig hos et folk i politikken, lovenes, moralens, religionens, metafysikkens osv. sprog. Menneskene er producenterne af deres forestillinger. Ideer m.fl., men de virkelige, virksomme mennesker, sådan som de er betingede af en bestemt udvikling af deres produktivkræfter og det dertil svarende samkvem op til dets allermest omfattende formationer ...

Helt modsat den tyske filosofi, som stiger fra himlen ned til Jorden, stiger vi her fra Jorden op til himlen. Dvs. vi går ikke ud fra det, menneskene siger, Indbilder sig, forestiller sig, heller ikke fra de omtalte, tænkte, Indbildte, forestillede mennesker ... vi går ud fra de virkelige, virksomme mennesker, og skildrer ud fra deres virkelige livsproces også udviklingen af denne livsproces' ideologiske reflekser og ekkoer. Også tågebillederne i menneskenes hjerner er nødvendige sublimer /essenser/ af deres materielle livsproces, som kan konstateres empirisk og er knyttet til materielle forudsætninger ... Menneskene, som udvikler deres materielle produktion og deres materielle samkvem ændrer sammen med denne deres virkelighed også deres tænkning og produkter af deres tænkning« (200).

Marx, Engels og Lenin går ud fra den forudsætning, at der ven på samfundets økonomiske basis, altså oven på helheden af produktions -og klasse relationer i en given historisk periode, rejser sig en overbygning — betinget af den og svarende til den — af politiske, juridiske, filosofiske, moralske, kunstneriske, religiøse ideer og institutioner (staten, partier, uddannelses -og kulturelle institutioner, kirken osv.). Ved en forandring i den økonomiske basis sker der i langsomme eller hurtigere tempo også en omvæltning af hele overbygningen. I sit skrift »Louis Bonapartes 18. brumaire« skildrer Marx, hvordan der rejser sig en hel overbygning af forskelligartede og særprægede følelser, illusioner, tankesæt og livsanskuelser oven på de forskellige former for ejendom, oven på de samfundsmæssige eksistensbetingelser. Klassen som helhed skaber og former dem ud fra sit materielle grundlag og ud fra de tilsvarende samfundsforhold. Det enkelte individ, som får dem indpodet gennem traditioner og opdragelse, kan indbilde sig, at de er de egentlige bevæggrunde og udgangspunktet for dets handlinger (201).

Ud fra denne grundtanke drager Marx, Engels og Lenin den slutning, at de herskende ideer i en given økonomisk samfundsformation også er den herskende classes ideer. Den herskende materielle magt i samfundet er tillige dets herskende åndelige magt. »Den klasse, der råder over midlerne til materiel produktion, disponerer tillige over midlerne til åndelig produktion, således at tillige også tanker hos gennemsnittet af dem, der er berøvet midlerne til åndelig produktion, er underkastet den. De herskende tanker er ikke andet end det ideelle udtryk for de herskende materielle relationer, de herskende materielle relationer opfattet i form af tanker, dvs. de relationer, der netop gør den ene klasse til den herskende, dvs. dens herredømmes tanker« (202).

Dette betyder naturligvis ikke, at marxismen regner alle ideer og alle overbygningsfænomener i en historisk epoke med til de herskende classes ideer. I samfundsformationer, som er spaltet i klasser, må den klasse modsætning, der er til stede i deres basis, i de økonomiske forhold, selvfølgelig også finde sin genspejling i overbygningen, i særdeleshed i ideerne. Ud fra klassernes forskellige livsbetingelser, ud fra deres modsatrettede økonomiske interesser opstår der også forskellige opfattelser af samfundet og dets indretninger. De udbyttede, undertrykte klasser, der holdes nede i magtesløshed, bliver af deres stilling og af deres interesse tvunget til opposition mod de herskende ideer og institutioner — og dette sker især i den

nedadgående fase af en samfundsformation. Det er noget, der kommer til udtryk i alle klassekampe i historien — i antikkens slaveopstande ligesom i bøndernes og borgernes kampe mod feudalherrerne og i arbejderne kampe mod kapitalen.

Jo mere de herskende produktionsforhold allerede er kommet i modsætning til produktivkræfternes udvikling, Jo mere skærpet og forbitret klassekampen bliver, des mere bliver også de herskende ideer og institutioner draget i tvivl og angrebet af de undertrykte klasser. Den vågnende erkendelse, at de bestående indretninger er fornuftsstridige og uretfærdige, at »fornuft bli'r vås, velgerning plage« /citater fra Goethes »Faust«, i. del/ er kun et ydre tegn på, at der i det skjulte er foregået forandringer, som ikke længere er i overensstemmelse med den samfundsorden, der var tilpasset de tidligere økonomiske betingelser (203).

Her må man imidlertid lægge mærke til, at marxismen kun forklarer oprindelsen til overbygningsfænomenerne, til den samfundsmæssige bevidsthed, ud fra de økonomiske forhold, ud fra den samfundsmæssige væren, men at den på ingen måde fornægter de ideelle drivkræfter i historien eller ser bort fra ideernes og hele overbygningens indvirken på den økonomiske basis. Allerede på et tidligt tidspunkt, i »Den tyske ideologi«, gør Marx og Engels opmærksom på, at man, når man undersøger den historiske proces i dens helhed, naturligvis også må se på »vekselvirkningen mellem disse forskellige sider indbyrdes« (204). Ideernes betydningsfulde aktive rolle i samfundslivet sammenfatter den unge Marx allerede i den kendte sætning, at ideen bliver til materiel magt, når den griber masserne. På lignende måde siger Lenin, at menneskets bevidsthed ikke blot genspejler den objektive verden, men også skaber den (205).

I mange fremstillinger af den materialistiske historieopfattelse er denne vekselvirkning blevet forsømt; dette foranledigede bl.a. Engels til i et brev til Mehring at konstatere følgende: »Til at begynde med har vi nemlig alle lagt hovedvægten på, at de politiske, retslige og andre ideologiske forestillinger og tillige de af disse forestillinger formidlede handlinger afledes af de økonomiske grundkendsgerninger, og vi måtte lægge hovedvægten dér. Derved fik den indholdsmæssige side os dengang til at forsømme spørgsmålet om formen: ad hvilke veje sker dannelsen af disse forestillinger etc. Det har så givet modstanderne en kærkommen anledning til misforståelser, resp. fordrejninger...« (206).

I nogle breve fra hans seneste år prøver Engels at bortrykke sådanne misforståelser angående den historiske materialisme; han fremhæver her bl. a. følgende synspunkter: Basis, de økonomiske forhold, danner det i sidste instans afgørende moment i den historiske udvikling, men på ingen måde det eneste virksomme. Engels siger, at produktionen og reproduktionen af de virkelige livsbetingelser efter materialistisk historieopfattelse er det i sidste instans bestemmende moment i historien.

»Hvis nogen fordrejer dette til, at det økonomiske moment er det eneste bestemmende, så forvandler han denne sætning til en intetsigende, abstrakt og absurd frase. Den økonomiske stilling er basis, råen overbygningens forskellige momenter — klassekampens politiske former og dens resultater, — forfatninger, der udformedes af den sejrende klasse, efter at slaget var vundet osv. — retsformer for ikke at tale om genspejlingen af alle disse virkelige kampe i deltagernes hjerne, politiske, juridiske, filosofiske teorier, religiøse anskuelser og deres videre udvikling til et dogmesystem, udøver også indflydelse på de historiske kamps forløb og bestemmer i mange tilfælde i overvejende grad deres form. Der består en vekselvirkning mellem alle disse momenter, i hvilken den økonomiske bevægelse til sidst vinder overhånd som det nødvendige element midt i hele den uendelige mængde af tilfældigheder, (dvs. ting og begivenheder, hvis indre sammenhæng er så løs eller så vanskelig at påvise, at vi kan betragte den som ikke eksisterende og ignorere den)« (207).

Engels gør opmærksom på, at udviklingen på det enkelte ideologiske område har et skin af selvstændighed over sig, og at de økonomiske forhold her ikke virker direkte, men kun indirekte, det gælder især de former for åndslivet, hvis stof ligger fjernt fra den økonomiske basis. Engels siger, at det for ham står fast, at den økonomiske udvikling også inden for disse områder spiller en i sidste instans afgørende rolle, men det sker under de betingelser, som det enkelte område selv foreskriver; i filosofien sker det f. eks. ved, at den økonomiske indflydelse (som for det meste først virker i politisk osv. forklædning) indvirker på det forhåndenværende filosofiske materiale, som forgængerne har efterladt. Økonomien skaber her ikke noget fra nyt, men den bestemmer den måde, hvorpå det forefundne materiale forandres og videreudvikles, og selv dét sker for det meste indirekte, idet det er de politiske, juridiske, moralske reflekser, som udøver den største direkte virkning på filosofien (208).

I sit skrift »Om boligspørgsmålet« giver Engels en bemærkelsesværdig skildring af den proces, hvorved selv sådanne overbygningsfænomener, hvis direkte forbindelse med den økonomiske basis endnu relativt let kan påvises, under den fremadskridende udvikling erhverver et skin af selvstændighed og uafhængighed af

samfundets materielle livsbetingelser: »På et vist, meget tidligt trin i samfundets udvikling melder der sig et behov for at sammenfatte de dagligt tilbagevendende momenter i produktionens udfoldelse, i produkternes fordeling og ombytning under en fælles regel, at sørge for, at den enkelte underkaster sig produktionens og udvekslingens fælles betingelser. Denne regel, der først er sædvane, bliver snart lov. Med loven opstår nødvendigvis organer med det hverv at hævde den — den offentlige magt, staten. Med den yderligere samfundsmæssige udvikling udformes loven videre til en mere eller mindre omfangsrig lovgivning.

Jo mere udviklet denne lovgivning bliver, desto længere fjerner dens udtryksmåde sig fra den, som samfundets almindelige økonomiske livsbetingelser udtrykkes i. Den fremtræder som et selvstændigt element, der ikke finder sin eksistensberettigelse og begrundelsen for sin fortsatte udvikling i de økonomiske forhold, men i egne indre grunde, for mig gerne i »viljebegrebet«. Menneskene glemmer rettens afstamning fra deres økonomiske livsbetingelser, ligesom de har glemt deres egen afstamning fra dyreriget. Med lovgivningens videre udvikling til et udviklet, omfangsrigt hele opstår nødvendigheden af en ny samfundsmæssig arbejdsdeling; der danner sig en stand af professionelle retslærde, og med dem opstår retsvidenskaben. Under sin videre udvikling sammenligner denne forskellige folks og forskellige tiders retssystemer med hinanden, ikke som aftryk af de til enhver tid herskende økonomiske forhold, men som systemer, der finder deres begrundelse i sig selv. Sammenligning forudsætter en vis overensstemmelse, denne fremkommer ved, at juristerne sammenstiller det mere eller mindre fælles i alle retssystemer til naturret. Men den målestok, med hvilken det måles, hvad der er naturret, og hvad der ikke er det, er netop det mest abstrakte udtryk for retten: retfærdigheden. Fra nu af er altså udviklingen af retten for juristerne og dem, der tror dem på deres ord, ikke andet end bestræbelsen for at bringe de menneskelige tilstande, så vidt de udtrykkes juridisk, stadig nærmere til retfærdighedens ideal, den evige retfærdighed. Og denne retfærdighed er stadig kun det ideologiske, himmelvendte udtryk for de bestående økonomiske forhold, snart for deres konservative side, snart for deres revolutionære side« (209).

Dette skin af en selvstændig udvikling på Ideologiens område hænger sammen med — som Engels understreger — at der her arbejdes med tankemateriale, hvis oprindelse ikke granskes nærmere. Da det er en tankeproces, afleder ideologen dens indhold og dens form af den rene tænkning, enten sin egen eller sine forgængeres; han tager tankematerialet ubeset, som frembragt af tænkning, og undersøger det ikke videre med henblik på en fjernere, af tænkningen uafhængig oprindelse, og dette er en selvfølge for ham, fordi al handlen, da den formidles gennem tænkningen, også i sidste instans synes ham at være begrundet i tænkningen. Det der fremfor alt blænder de fleste mennesker, er det, at statsforfatningerne, retssystemerne, de ideologiske forestillinger på hvert eneste sær område synes at have en selvstændig historie (210).

Marx og Engels har også peget på de historiske årsager til denne tilsyneladende selvstændighed, nemlig den samfundsmæssige arbejdsdeling, og de har påvist, at arbejdsdelingen først bliver virkelig deling fra det øjeblik, hvor der indtræder en deling af det materielle og det åndelige arbejde. Fra dette øjeblik kan bevidstheden virkelig indbilde sig at være noget andet end bevidstheden om den eksisterende praksis, virkelig at forestille noget, uden at forestille noget virkeligt — fra det øjeblik er bevidstheden i stand til at emancipere sig fra verden og gå over til dannelsen af den »rene« teori, teologi, filosofi, moral osv. (211).

Da de økonomiske forhold uafbrudt forandrer sig, om end i forskellig grad og med forskellig hastighed, må disse forandringer også finde deres genspejling i den politisk-ideologiske overbygning. Således har Lenin gang på gang understreget, at de forandringer, der i det kapitalistiske samfunds økonomiske basis førte fra den frie konkurrences kapitalisme til monopolkapitalismen, i overbygningen frembragte en tendens til udhuling og afskaffelse af det borgerlige demokrati, en tendens til politisk reaktion (212). Men det ville være urigtig at ville tilbageføre sådanne forandringer i overbygningen, i de ideologiske former og de statslig-kulturelle institutioner, umiddelbart og i hvert enkelt tilfælde til økonomiske forandringer. De afhænger i høj grad af det konkrete styrkeforhold mellem klasserne på et givet tidspunkt og i et givet land. Derfor påpegede Lenin f. eks., at såvel den frie konkurrences kapitalisme som monopolkapitalismen havde udviklet sig under forskellige politiske former, og at den kan underlægge sig alle disse former (213).

6. Klasser og klassekamp.

Teorien om klassekampene indtager en betydelig plads i den materialistiske historieopfattelse. I »Det kommunistiske Manifest« fastslog Marx og Engels i 1848: »Alle hidtidige samfunds historie er en klassekampens historie« (214). I den engelske udgave af »Manifestet« tilføjede Engels i 1888: »Det vil nøjagtigt udtrykt sige: den historie, der er skriftligt overleveret. 1847 kendte man så godt som ingenting til samfundets forhistorie, den samfundsorganisation, der gik forud for al nedskreven historie. Senere har Haxthausen opdaget landsbyfællesskabet i Rusland, og Maurer har påvist, at det er det samfundsmæssige

grundlag, som er det historiske udgangspunkt for alle tyske stammer, og efterhånden blev man klar over, at landsbykommuner med jordfællesskab var samfundets urform fra Indien til Irland. Endelig blev den indre organisation af dette oprindelige kommunistiske samfund klarlagt i sin typiske form med Morgans afgørende opdagelse af gens' sande natur og dens stilling inden for stammen. Med opløsningen af det oprindelige fællesskab begynder samfundet at spaltes i særlige klasser, der ender med at stå i modsætning til hinanden« (215).

Under sit grundige studium af den franske revolution fra slutningen af det 18. århundrede var Marx stødt på den betydning, der tilkommer kampen mellem samfundsklasser, der ledes af modsatte økonomiske interesser. Især hos restaurationsperiodens franske historikere såsom Thierry, Guizot og Mignet fandt han klassekampene mellem adelen og borgerskabet fremhævet. Under sit studium af den politiske økonomi, især hos David Ricardo, fandt Marx de økonomiske grundlag for klassernes interessekampe beskrevet. For at forklare oprindelsen af klassekampteorien og det, der udgør det specifikke ved hans egen opfattelse, skriver Marx: »Hvad nu mig angår, så tilkommer der mig ikke den fortjeneste at have opdaget hverken klassernes eksistens i det moderne samfund eller deres indbyrdes kamp. Borgerlige historikere havde længe før mig skildret hvordan denne klassernes kamp historisk har udviklet sig, og borgerlige økonomer havde fremstillet denne udviklings økonomiske anatomi. Hvad jeg tilføjede af nyt var i. at påvise, at klassernes eksistens blot er knyttet til bestemte historiske faser i produktionens udvikling; 2. at klassekampen nødvendigvis fører til proletariats diktatur; 3. at selve dette diktatur kun danner overgangen til ophævelsen af alle klasser og til et klasseløst samfund« (216).

Karl Marx har i sine forarbejder til »Kapitalen« og Friedrich Engels i sit værk »Familiens, privatejendommens og statens oprindelse« der bygger på Lewis H. Morgans forskninger, interesseret sig for, hvordan klasserne og classesamfundet er opstået ud fra den præhistoriske samfundsorganisation, der beroede på kollektive ejendomsformer. De har påvist, at klassernes oprindelse, samfundets spaltning i klasser, kan føres tilbage til økonomiske årsager. Disse har fremfor alt deres grundlag i den samfundsmæssige arbejdsdeling, først ved at agerbrug og kvægavl udvikles til særskilte arbejdsgrøner, der opstår hyrdestammer, senere indtræder delingen af håndværk og landbrug, og endelig delingen mellem det legemlige og det åndelige arbejde. Først med den tiltagende arbejdsdeling i samfundet og den øgede udveksling af produkter udvikles privatejendommen, danner der sig væsentlige sociale forskelle og endelig klasser. Marx siger, at »ejendomsforskellen inden for den samme gens havde forvandlet enheden i interesser. . . til modsætninger mellem gensfæller« (217).

Den stigende produktion inden for alle grøner — kvægavl, agerbrug, håndværk — satte den menneskelige arbejdskraft i stand til at fremstille et større produkt end der kræves for at holde den ved lige. Den forøgede samtidig den daglige mængde arbejde, som tilfaldt hvert medlem af stammen; det blev ønskeligt, at der skaffedes ny arbejdskraft. Krigen leverede denne: krigsfangerne blev gjort til slaver. »Under de givne historiske almindelige betingelser drog den første store arbejdsdeling med sin stigning af arbejdsproduktiviteten, altså af rigdommen, og med sin udvidelse af produktionsområderne, med nødvendighed slaveriet efter sig. Af den første store samfundsmæssige arbejdsdeling udsprang den første store spaltning af samfundet i to klasser: herrer og slaver, udbyttede og udbyttere« (218).

Med den anden store arbejdsdeling, da håndværket udskilles fra landbruget, udvides og uddybes denne proces yderligere, slaverne hører op med blot at være medhjælpere og bliver i større grupper drevet til arbejdet på marken og i værkstedet. Med produktionens spaltning i de to store hovedgrøner, agerbrug og håndværk, opstod en produktion direkte beregnet på udvekslingen, vareproduktionen udviklede sig og dermed handelen. Denne nye arbejdsdeling medførte, at der ved siden af klasse-modsætningen mellem frie og slaver kommer forskellen i ejendom mellem de frie indbyrdes, en differentiering i rige og fattige (219).

Det er altså en bestemt udviklingsgrad af arbejdsproduktiviteten, der er forudsætning for spaltningen i arbejdende og tilegnende klasser. I »Kapitalen« forklarer Marx denne proces: »Hvis arbejderen bruger al sin tid til at producere de livsfornødenheder, der er nødvendige for at opretholde sin egen og sin races eksistens, får han ingen tid til overs til at arbejde gratis for tredjemand. Uden at arbejdet har en vis produktivetsgrad, står ingen tid af denne art til rådighed for arbejderen; uden denne overskydende tid er der intet merarbejde og derfor ingen kapitalister, men heller ingen slaveejere, ingen feudalarbaroner, kort sagt, ingen klasse af storbesiddere. . . Det er først, når menneskene er nået ud over de primitive dyriske tilstande og deres arbejde således til en vis grad allerede har fået samfundsmæssig karakter, at der indtræder forhold, hvor den enes merarbejde bliver til den andens eksistensbetingelse« (220).

Marxismen betragter altså klasserne og classespaltningen i samfundet som et nødvendigt historisk stadium i menneskehedens udvikling. Marx og Engels påpeger gang på gang, at dette stadium er uundgåeligt, så længe

samfundets totalarbejde leverer et produkt, der kun er lidt ud over det, der er nødvendigt for at holde alle samfundsmedlemmer nødtørftigt i live og hvor det kræves, at det store flertal af befolkningen bruger al sin tid eller næsten al sin tid til arbejde. I denne udviklingsfase af det menneskelige samfund er det uundgåeligt, at der dannes en klasse, som er befriet for det umiddelbart produktive arbejde og som tager sig af samfundets »fælles anliggender« — ledelsen af produktionsprocessen, statsanliggender, lovgivning og dommervirksomhed, videnskab og kunst osv. (221).

Af denne strengt økonomiske afledning af klassernes og den samfundsmæssige klassespaltnings oprindelse fremgår det allerede klart, hvad det er, Marx, Engels og Lenin forstår ved klasser. Lenin har betegnet klasserne som »store menneskegrupper, der adskiller sig ved deres placering i den samfundsmæssige produktions historisk bestemte system, ved deres forhold til produktionsmidlerne (hvad der i hovedsagen er nedfældet og udformet i love), ved deres rolle i den samfundsmæssige organisering af arbejdet, og følgelig ved de måder, hvorpå de får, og det omfang, hvori de får den part af samfundsrigdommen, som de råder over, klasser er grupper af mennesker, af hvilke den ene kan tilegne sig den andens arbejde, i kraft af deres placering i den givne økonomiske samfundsstruktur« (222).

Lenin betragtede det som et af den materialistiske historieopfattelses vigtigste resultater, at den gjorde det muligt at tilbageføre de uendelig mangfoldige og tilsyneladende for enhver systematisering utilgængelige handlinger fra mange enkeltpersoners til større menneskegrupper, netop klassernes, objektive stilling i den samfundsmæssige produktionsproces og at forklare dem ud fra de livsbetingelser og interesser, der skyldes denne stilling (223).

Den citerede definition af klassebegrebet viser allerede, at marxismen ser det vigtigste kriterium for sondringen mellem klasserne i deres forhold til et samfunds produktionsmidler. Dette betyder ikke, at den undervurderer andre klassekendetegn — f. eks. placeringen i den samfundsmæssige organisering af arbejdet samt på hvilken måde og hvor stor en andel af den samfundsmæssige rigdom, der tilfalder de enkelte klasser. I »Det kommunistiske manifest« betoner Marx og Engels modsætningen mellem de grundlæggende klasser i en given samfundsformation, men de påviser tillige, at det moderne kapitalistiske samfund har forenklet klassemodsatningen, sammenlignet med tidligere historiske epoker: »Fri mand og slave, patricier og plebejer, baron og livegen, laugsmester og svend, kort sagt: undertrykkere og undertrykte har stået i stadig modsætning til hinanden, har — snart skjult, snart åbenlyst — ført en uafbrudt kamp, en kamp, der hver gang er endt med en revolutionær omformning af hele samfundet eller med de kæmpende klassers fælles undergang.«

I historiens tidligere epoker finder vi næsten overalt en fuldstændig opdeling af samfundet i forskellige stænder, en mangfoldighed af sociale trin. I det gamle Rom har vi patriciere, riddere, plebejere, slaver; i middelalderen feudalherrer, vasaller, laugsmestre, svende, livegne og desuden inden for de fleste af disse klasser atter særlige inddelinger. Det moderne borgerlige samfund har ikke ophævet klassemodsatningerne. Det har kun sat nye klasser i stedet for de gamle, nye betingelser for undertrykkelse, nye former for kampen, det har forenklet klassemodsatningerne. »Hele samfundet spaltes sig mere og mere i to store fjendtlige lejre, i to store klasser, der står i direkte modsætning til hinanden: bourgeoisiet og proletariatet« (224).

Marx har i »Kapitalen« forklaret — og vi vil senere komme nærmere ind på dette — at den proces, der fører til polarisering af samfundet og til en forenkling af klassemodsatningerne, fremfor alt skyldes kapitalens koncentration, hvorved en stadig talrigere del af de såkaldte selvstændige i industri og landbrug ruineres af de store kapitalisters mægtige konkurrence, hvorved altså den lille ejendom tilintetgøres og disse små ejendomsbesiddere forvandles til afhængige lønmodtagere, til arbejdere og funktionærer. Denne udvikling, der medfører, at de selvstændige mellemlag pulveriseres og opsuges, er siden da gået videre med uformindsket fart. Og mere end dette, f. eks. at de skulle forsvinde totalt allerede i det kapitalistiske samfund, har Marx og Engels aldrig forudsagt. Lenin har allerede gjort opmærksom på, at samtidig med at gamle mellemlag bliver tilintetgjort under kapitalismen, udvikles der nye; en hel række af disse »mellemlag« bliver uafvendeligt atter og atter frembragt af kapitalismen (vedhæng til fabrikken, hjemmearbejde, små værksteder, der er spredt over hele landet for at tilfredsstille f. eks. den store cykel- og automobilindustri krav osv.). Disse nye småproducenter bliver uafvendeligt kastet ud i proletariatets rækker igen (225).

Marxismen forklarer klassekampen ud fra klassernes forskellige og modsatrettede interesser, der er resultat af de økonomiske relationer. Men den politisk-retslige og åndelig-moralske situation, der er fremkaldt af ejendomsforholdene og rammer de udbyttede, undertrykte samfundsklasser, som holdes nede i magtesløshed, udgør — på basis af de økonomiske interesser — ligeledes en betydelig impuls for klassekampen. I klassernes kamp igennem historien så Marx, Engels og Lenin drivkraften til udviklingen i alle klassesdelte samfundsformationer.

Engels sagde, at det var historiens store bevægelseslov, som netop Marx havde opdaget, hvorefter alle historiens kampe, hvad enten de foregår på det politiske, religiøse, filosofiske eller et hvilket som helst andet ideologisk område, i virkeligheden blot er et mere eller mindre tydeligt udtryk for kampe mellem samfundets klasser, og at disse klassers eksistens og dermed også sammenstødene mellem dem atter er betinget af udviklingsgraden i deres økonomiske stilling, karakteren af deres produktionsmåde og den vareudveksling, som er betinget heraf (226).

Marxismen skelner mellem en klasses objektive samfundsmæssige situation og dens subjektive bevidsthed om dens egen interessesituation. Marx har skildret, hvordan arbejderne i kampen for lønnen forener sig i fagforeninger/koalitioner/, og hvordan den økonomiske bevægelse bliver til en politisk bevægelse: »Først har økonomiske forhold forvandlet befolkningens store masse til arbejdere. Kapitalens herredømme skabte en fælles situation, fælles interesser for denne masse. Således er denne masse allerede en klasse over for kapitalen, men endnu ikke for sig selv. I den kamp ... finder denne masse sammen, konstituerer sig som klasse for sig selv. De interesser, som den forsvarer, bliver klasseinteresser. Men kampen klasse mod klasse er en politisk kamp« (227).

Marxismen har dog aldrig sat lighedstegn mellem arbejderklassens objektive samfundsmæssige stilling og dens deraf resulterende historiske opgave på den ene side og dens bevidsthedsgrad eller dens politiske holdning i en bestemt historisk periode på den anden side. Marxismen går tværtimod ud fra, at arbejderklassen ifølge muligheden, potentielt, er den afgørende kraft i det moderne samfund. Reelt kan den kun blive til denne kraft, når den fra en »klasse i sig selv«/ Klasse an sich / bliver til en »klasse for sig selv« / Klasse für sich/, når den har opnået bevidstheden om sin totalinteresse som klasse og handler politisk i overensstemmelse med denne bevidsthed. I denne betydning skrev Marx, at »arbejderne har et af sejrns elementer i deres hånd — deres antal; men et antal har kun vægt, når det sammenfattes af en organisation og ledes af erfaringen« (228).

Marx har påpeget, at enhver bevægelse fra en klasses side, der forsøger at gøre sine interesser gældende i en form, der har almen gyldig tvingende kraft, altså i form af love, er en politisk bevægelse (229). Før eller senere i historien antager disse politiske bevægelser, alt efter klassekampens skærpelse og klassernes modenhedsgrad, karakter af en kamp om den politiske magt. Således betegner Marx og Engels det i »Det kommunistiske manifest« som »arbejderrevolutionens første skridt at hæve proletariatet op til herskende klasse, at tilkæmpe sig demokratiet« (230).

I deres historiske og politiske skrifter har Marx, Engels og Lenin givet en grundig analyse af klassekampene i deres egen tid og især af arbejderklassens kampe. Indhold og former for disse klassekampe bliver behandlet i sidste kapitel. Ligesom Marx, Engels og Lenin forklarede klassernes opståen og deres forskellige historiske kampe på streng videnskabelig måde ud fra klassernes økonomiske livsbetingelser, således besvarede de også spørgsmålet om, hvordan det vil være muligt at overvinde klassesdelingen og skabe et klasseløst samfund, idet de gik ud fra de konkrete social-økonomiske betingelser, der er skabt af kapitalismen.

Opspaltningen af samfundet i klasser, forklarer Engels, har været historisk berettiget under bestemte betingelser, den havde sit grundlag i produktionens utilstrækkelige niveau; den bliver overvundet i kraft af de moderne produktivkræfters fulde udfoldelse. Klassernes afskaffelse har til forudsætning en historisk udviklingsgrad, hvor ikke blot denne eller hin herskende klasses eksistens, men en herskende klasses eksistens overhovedet, er blevet til en anakronisme. Den har til forudsætning et højt udviklingsniveau for produktionen, hvor en særlig samfundsklasses tilegnelse af produktionsmidlerne og produkterne og dermed også dens tilegnelse af det politiske herredømme, dannelsesmonopolet og den åndelige ledelse ikke blot er blevet overflødig, men også økonomisk, politisk og intellektuelt en direkte hæmsko for udviklingen. Dette punkt er nu nået. For første gang er der opstået den mulighed, gennem den samfundsmæssige produktion at sikre alle medlemmer af samfundet en eksistens, der ikke blot materielt er tilstrækkelig og fra dag til dag bliver rigere, men også at garantere dem en fuldstændig fri udvikling og anvendelse af deres fysiske og åndelige evner (231)

7. Staten

Allerede på et tidligt stadium af deres forskninger stødte Marx og Engels på den kendsgerning, at staten og statsformerne fremgår af samfundets økonomiske udvikling, og ikke omvendt. Allerede i deres skrift »Den tyske ideologi« forklarer de statens opståen — og de opfatter den lige så historisk som alle andre samfundsmæssige fænomener — ud fra konkurrencen, dvs. ud fra antagonistiske klassers eksistens. Individernes materielle liv, der ingenlunde blot er afhængigt af deres vilje; produktionsmåden og

samkvemsformen, der gensidigt betinger hinanden, dette er »statens reale basis« og bliver ved med at være det på alle udviklingstrin, hvor der eksisterer arbejdsdeling og privatejendom, helt uafhængigt af individernes vilje. Disse virkelige relationer er på ingen måde skabt af statsmagten, men er tværtimod den magt, der skaber statsmagten. De individer, der under disse forhold er de herskende, må give deres vilje, som er betinget af disse forhold, »et generelt udtryk som statsvilje«, som lov, hvis indhold altid er bestemt af denne klasses forhold (232).

Over for den idealistiske opfattelse, der i staten så det bestemmende, i de økonomiske forhold det betingede moment i den samfundsmæssige realitet, opstillede Marx og Engels deres materialistiske opfattelse. Skinnet svarer til den traditionelle anskuelse, forklarede Engels. Men sådan er det kun tilsyneladende. Ligesom hos det enkelte menneske alle drivkræfter til dets handlinger må passere dets hoved, må forvandle sig til bevæggrunde for dets vilje for at få det til at handle, sådan må også alle det borgerlige samfunds behov — ligegyldigt hvilken klasse der netop er ved magten — gå gennem statsviljen for at få almindelig gyldighed i form af love. Det er den formelle side af sagen. Spørgsmålet er blot, hvilket indhold denne kun formelle vilje — den enkeltes såvel som statens — har, og hvorfra dette indhold kommer, hvorfor man netop vil dette og ikke noget andet. Og vi finder, at statsviljen i den moderne historie i det store og hele bestemmes af det borgerlige samfunds vekslende tarv, af den ene eller den anden klasses overmagt, i sidste instans af produktivkræfternes og omsætningsforholdenes udvikling (233).

En udmærket fremstilling af statens oprindelse ud fra den gamle gensforfatning finder vi i Engels' værk »Familiens, statens og privatejendommens oprindelse«. Der påviser han, at staten ingenlunde er en magt, der er blevet samfundet påtvunget udefra og lige så lidt »den etiske idées virkeliggørelse«, som Hegel påstod. Staten er tværtimod et produkt af samfundet på et bestemt udviklingstrin, den er en indrømmelse af, at dette samfund er blevet spaltet i uforsonlige modsætninger, som det er ude af stand til at mane bort. Men for at disse klasser med modstridende økonomiske interesser ikke skal fortære sig selv og samfundet i en frugtesløs kamp, er en magt, der tilsyneladende står over samfundet, blevet nødvendig, en magt, der skal dæmpe konflikten og holde den inden for »ordenen« s skranke. Denne magt, der er udgået fra samfundet, men stiller sig over det og mere og mere fjerner sig fra det, er staten. Engels nævner tre væsentlige attributter, der ledsager staten fra dens tidligste former: dens territoriale struktur, der erstatter de gamle gensfællesskaber, som blev sammenholdt af blodsband; oprettelsen af en særskilt offentlig myndighed, der ikke længere falder sammen med, at befolkningen selv organiserer sig som væbnet magt, og endelig skatterne, der bliver nødvendige for at opretholde denne offentlige magt (234).

Men selv om staten er opstået af konflikten mellem de modsatte klasseinteresser og ud fra trangen til at holde klassemodsigelserne i tømme, så står den ingenlunde over eller ved siden af klasserne i et givet samfund. Den er tværtimod »i reglen den mægtigste, den økonomisk herskende klasses stat, og denne klasse bliver ved dens hjælp også den politisk herskende og får således nye midler til at underkue og udbytte den undertrykte klasse. Således var oldtidens stat fremfor alt en stat for slaveejere til at holde slaverne nede, ligesom feudalstaten var adelens organ til at holde de livegne bønder nede, og den moderne parlamentariske stat et redskab for kapitalens udbytning af lønarbejdet« (235). Som en undtagelse nævner Engels perioder, hvor de kæmpende klasser er så nær ved at holde hinanden i ligevægt, at statsmagten som tilsyneladende mægler for en tid opnår en vis selvstændighed over for begge parter, som f. eks. det enevældige kongedømme og bonapartismen.

Marx, Engels og Lenin fremhæver gang på gang i de af deres skrifter, der beskæftiger sig med staten, denne indholdsmæssige side af deres statsteori: staten som redskab for den ene klasses herredømme over en eller flere andre klasser, uafhængig af de til enhver tid givne former for dette herredømme, som er betinget af de konkrete historiske betingelser og især af styrkeforholdet mellem klasserne. Det politiske herredømme har sit grundlag i det økonomiske herredømme, i ejendommen og den derfra stammende rådighed over samfundets produktionsmidler. For at betegne dette principielle aspekt ved enhver stat — nemlig klasseherredømmet — anvender marxismen også begrebet klassesdiktatur eller diktatur. Begge begreber er synonyme for det politiske herredømme, for rådigheden over de politiske magtmidler (hær, politi, justits, administrationsapparat). I denne betydning — og aldeles ikke i den betydning, at der mangler demokratiske rettigheder og institutioner — skelner den marxistiske statsteori mellem f. eks. adelsdiktatur, bourgeoisiets diktatur og proletariatets diktatur. I sit kendte værk »Staten og revolutionen« formulerer Lenin denne tanke på følgende måde: »De borgerlige staters form er overordentlig mangfoldig, men deres væsen er det samme: alle disse stater er på den ene eller anden måde, men i sidste instans ubetinget bourgeoisiets diktatur. Overgangen fra kapitalismen til kommunismen må naturligvis frembringe en uhyre rigdom og mangfoldighed af politiske former, men det væsentlige vil ubetinget stadig være dette ene: proletariatets diktatur« (236).

Enhver fremstilling eller fortolkning af den marxistiske statsteori, der ser bort fra det synspunkt, at diktaturbegrebet her anvendes helt uafhængigt af herredømmets politiske form, men kun i betydningen af klasseherredømmets grundbegreb, er ensbetydende med en forfalskning af denne teori. Naturligvis har Marx, Engels og Lenin aldrig ignoreret de forskellige statsformers betydning for arbejderklassens stilling og arbejderbevægelsens kamp. Teoretisk og praktisk gik de altid ind for, at arbejderne allerede i det borgerlige samfund skulle tilkæmpe sig de flest mulige demokratiske rettigheder. I den borgerlig-demokratiske republik så de de bedste forudsætninger for arbejderklassens befrielseskamp. Men de tilføjede, at også den mest demokratiske borgerlige republik, hvor den kapitalistiske privatejendom til produktionsmidlerne er fremherskende, repræsenterer en form for bourgeoisiets klasseherredømme. Den demokratiske republik kender officielt med henblik på valgret og andre politiske rettigheder ikke mere til forskel på grund af besiddelse, siger Engels. I den udøver rigdommen sin magt indirekte, men så meget desto sikrere. På den ene side i form af ligefrem embedskorruption, hvilket Amerika giver et klassisk eksempel på, på den anden side i form af alliancen mellem regering og børser (237).

Væsensforskellen mellem bourgeoisiets klasseherredømme og proletariats klasseherredømme, altså også mellem borgerligt og proletarisk demokrati, har Marx, Engels og Lenin udledt af den fundamentale forskel mellem disse to klasser som henholdsvis udbytende og udbyttede samfundsklasser. Arbejderklassens bevægelse som »det uhyre flertals selvstændige bevægelse i det uhyre flertals interesse« må nødvendigvis frembringe et langt dyberegående og mere reelt demokrati for de brede arbejdende masser, et ikke blot formelt, men reelt demokrati, der ikke er begrænset af de snævre skranker, der udgøres af et lille mindretals ejendomsmonopol. I denne betydning taler Marx og Engels i »Det kommunistiske Manifest« om, at det at proletariatet hæves op til herskende klasse er ensbetydende med »at tilkæmpe sig demokratiet« (238).

Lenin betegner det som den afgørende forskel mellem borgerligt og proletarisk demokrati, at det borgerlige demokrati lægger hovedvægten på den højtidelige og pompøse proklamering af diverse friheder og rettigheder, men at det i virkeligheden ikke tillader størstedelen af befolkningen, arbejderne og bønderne, bare i nogenlunde betydeligt omfang at benytte sig af disse rettigheder, mens det proletariske demokrati tværtimod lægger særlig eftertryk på, at netop de arbejdende masser, der har været udbyttet af kapitalen, »i praksis garanteres den faktiske adgang til statens forvaltning«, gives mulighed for »at gøre brug af kulturens, civilisationens og demokratiets goder« (239).

Blandt de funktioner, som staten udøver i ethvert klassesamfund, understreger den marxistiske statsteori fremfor alt den funktion, at den er redskab til at undertrykke de klasser eller lag, som ikke råder over produktionsmidlerne, og til at beskytte og opretholde de eksisterende ejendomsrelationer, at sikre de generelle samfundsmæssige betingelser for deres reproduktion — og denne dens grundlæggende funktion er i et samfund, der beror på modsætningen mellem tilegnende og arbejdende klasser, ikke mulig blot ved hjælp af organisatorisk-administrative eller ideologisk-pædagogiske midler og indretninger. Dertil har man brug for de forskelligste instrumenter for tvang, repression, vold: »Politisk magt i egentlig betydning er én klasses organiserede magt til at undertrykke en anden med« (240).

Marx har især i sine skrifter, der beskæftiger sig med udviklingen i det 19. århundredes Frankrig, gjort opmærksom på, at staten og statsapparatet i forskellige stadier af den borgerlige udvikling undergår en overordentlig oppustning. Han betegnede det som en opgave for enhver ægte folkerevolution på det europæiske kontinent, »ikke mere som hidtil at overføre det bureaukratiske militære maskineri«, der tjener godsejerne og kapitalisterne, »fra den ene hånd til den anden, men at sønderbryde det«. Pariserkommunen af 1871 betragtede Marx som arbejderklassens første forsøg på at fuldbyrde netop dette (241). Lenin anså netop denne konklusion som det vigtigste, det mest grundlæggende i marxismens lære om staten (242). Men han tilføjede — allerede før den russiske oktoberrevolution 1917 — at der foruden den borgerlige stats undertrykkelsesapparat også findes et andet apparat, der især tjener regnskabsføring og registrering og som arbejderklassen, når den har befriet sig fra kapitalens undertrykkelse, må tage i brug til opbygning af sin egen stat (243).

Når Marx, Engels og Lenin har forklaret statsmagtens opståen og karakter ud fra de givne økonomiske forhold, så betyder det ingenlunde, at de har ignoreret statens tilbagevirken på den økonomiske basis. Engels har påpeget, at staten, når den først er opstået, i det store hele følger udviklingen af den økonomiske basis, men også udvikler en relativ selvstændighed og virker tilbage på de økonomiske betingelser. Det er en vekselvirkning mellem to ulige kræfter, på den ene side den økonomiske bevægelse og på den anden side den politiske magt, der har sin egen bevægelse. I det store hele er det den økonomiske bevægelse, der beholder overhånd, men den er også udsat for tilbagevirkning fra den politiske magt. Statsmagtens

tilbagevirkning kan være af tredobbelt art: den kan gå i samme retning, så går det hurtigere; den kan gå imod, så går den til grunde i ethvert stort land, eller den kan hindre den økonomiske udvikling i at gå i bestemte retninger og foreskrive den andre, hvilket til syvende og sidst reduceres til et af de to andre tilfælde (244).

Marxismen betragter staten som et historisk fænomen, der er opstået med samfundets spaltning i fjendtlige klasser og som vil forsvinde, når denne spaltning overvindes. Arbejderklassens stat — såvel Pariserkommunen som sovjetmagten — siger Engels og Lenin, er »allerede noget, der ikke længere er nogen egentlig stat«, men »overgangen fra stat til ikke-stat« (245). Den marxistiske statsteori går ud fra det synspunkt, at staten vil dø bort som en særskilt offentlig magt under det kommunistiske samfunds udviklingsproces.

Engels forklarer denne tanke således, at staten var hele samfundets officielle repræsentant, dets sammenfatning i et synligt organ, men den var det kun for så vidt den var den herskende klasses stat — slaveejernes, feudaldadelens, bourgeoisiets stat. Idet den endelig faktisk bliver hele samfundets repræsentant, gør den sig selv overflødig: »Så snart der ikke mere findes nogen samfundsklasse, der skal holdes nede, så snart klasseherredømmet er fjernet og den kamp for den enkeltes eksistens afskaffet, som opstår på grund af det hidtidige anarki i produktionen, og altså de sammenstød og udskjelser, der udspringer heraf, er der ikke mere noget, der skal undertrykkes, og som kunne nødvendiggøre en særlig undertrykkelsesmagt, en stat. Den første handling, under hvilken staten virkelig optræder som repræsentant for hele samfundet — overtagelsen af produktionsmidlerne i samfundets navn — er samtidig dens sidste selvstændige handling som stat. Statsmagts indgriben i samfundsforhold bliver overflødig på det ene område efter det andet og sover så hen af sig selv. I stedet for hersken over personer træder nu forvaltning af ting og ledelse af produktionsprocesser. Staten bliver ikke 'afskaffet', den dør bort. (246).

Lenin understregede, at dette ville blive en historisk proces af lang varighed, afhængig af i hvilket tempo den højere fase af det kommunistiske samfund, der ikke umiddelbart fremgår af kapitalismen, udvikler sig, men »nødvendigheden af at underordne det ene menneske under det andet, den ene befolkningsdel under den anden« vil forsvinde i denne fremtid, »thi menneskene vil vænne sig til at overholde de elementære regler for det kollektive liv uden tvang og uden underordning« (247).

IV. Den politiske økonomi

Den politiske økonomi indtager en fremtrædende plads i marxismens teori og i særdeleshed i Karl Marx' livsværk. I næsten fire årtier af sit liv var Marx optaget af at skrive de tre bind af sit videnskabelige hovedværk, »Kapitalen«, og de to bøger af »Teorier om merværdien«, der på en vis måde danner et fjerde bind til »Kapitalen«. Udgivelsen af andet og tredje bind af »Kapitalen« besørgede Friedrich Engels; »Teorier om merværdien« blev første gang — og i en i videnskabelig henseende ganske utilfredsstillende skikkelse — udgivet af Karl Kautsky i årene 1905—1910; i sin nuværende form er værket udgivet af Institutet for Marxisme-Leninisme i Moskva. Også nogle af Lenins betydeligste værker beskæftiger sig med den politiske økonomi, således først og fremmest »Kapitalismens udvikling i Rusland« (1899), »Socialdemokratiets landbrugsprogram i den første russiske revolution 1905—1907« (1908) og »Imperialismen som kapitalismens højeste stadium« (1916).

Engels har defineret den politiske økonomi som »den videnskab, der beskæftiger sig med de betingelser og former, hvorunder menneskene i forskellige samfundsformationer har produceret og udvekslet og tilsvarende fordelt produkterne« (248). Marxismen anser disse love, og dermed den politiske økonomis indhold, for at være forskellige, alt efter hvilken samfundsformation, hvilken produktionsmåde det drejer sig om. Om sit hovedværk, »Kapitalen«, siger Marx, at formålet med dette værk er at afdække det moderne samfunds, kapitalismens, økonomiske bevægelseslov (249). I »Kapitalen« udforskede Marx den historiske proces, hvordan det kapitalistiske samfund opstår, udfolder sig og går til grunde. Herved tager han sit udgangspunkt i den klassiske engelske økonomis resultater, især hos forfattere som William Petty, Adam Smith og David Ricardo.

Den politiske økonomi — som en videnskab, der handler om et givet samfunds materielle grundlag — er ifølge sin natur særlig snævert forbundet med den ene eller den anden klasses interesser. I forordet til første oplag af »Kapitalen« siger Marx, at den videnskabelige forskning på den politiske økonomis område ikke blot møder de samme fjender som på alle andre områder, men at det behandlede stof særlige natur kalder »menneskesindets heftigste, småligste og mest hadefulde lidenskaber, privatinteressens furier, frem til kamp imod denne forskning« (250). I efterskriften til andet oplag af »Kapitalen« henviser Marx til, at den borgerlige politiske økonomi kunne være videnskab, men blot så længe klassekampen endnu var latent eller kun

åbenbarede sig i Isolerede fænomener. »Med året 1830 indtrådte den krise, som blev afgørende én gang for alle. Bourgeoisiet havde i Frankrig og England erobret den politiske magt. Fra da af antog klassekampen, praktisk og teoretisk, mere og mere udprægede og truende former. Det var døds-klokkerne, der ringede for den borgerlige økonomi som videnskab. Det drejede sig nu ikke længere om, hvorvidt en og anden teoretisk formulering er sand, men hvorvidt den er nyttig eller skadelig, bekvem eller ubekvem for kapitalen, hvorvidt den er forbudt af politiet eller ikke« (251). Det var et tilbageskridt fra den klassiske borgerlige økonomi til vulgærøkonomien, der — som Marx gjorde opmærksom på — ikke længere »udforsker den indre sammenhæng i de borgerlige produktionsrelationer«, men »kun sysler med tilsyneladende sammenhænge« (252).

To år efter Marx' død, i 1885, udgav Friedrich Engels andet bind af »Kapitalen«; i forordet dertil har han givet en fremstilling af, hvori Marx' særlige videnskabelige indsats som økonom består i forhold til hans forgængere. Engels siger dér, at Marx forholder sig til sine forgængere med hensyn til merværditeorien som Lavolsier, der må betragtes som den egentlige grundlægger af den moderne kemi, forholder sig til Priestley og Scheele, der ganske vist havde fremstillet ilt, men uden at ane, hvad det var, de havde fremstillet (252a). Eksistensen af den del af produktværdien, som vi nu kalder merværdi, var konstateret længe før Marx; ligeledes var det allerede blevet udtalt, hvad den består af, nemlig produkt af arbejde, for hvilket den, der tilegner sig produktet, ikke har betalt noget ækvivalent. Men længere kom man ikke. »Den ene retning — de klassiske borgerlige økonomer — undersøgte, når de gik længst, kun det størrelsesforhold, efter hvilket arbejdsproduktet bliver fordelt mellem arbejderen og ejeren af produktionsmidlerne. Den anden retning — socialisterne — anså denne fordeling for uretfærdig og søgte efter utopiske midler til at fjerne denne uretfærdighed. Begge forblev hildede i de økonomiske kategorier, således som de havde forefundet dem.

Her kom Marx ind i billedet. Og det i direkte modsætning til alle sine forgængere. Hvor de havde set en løsning, så han kun et problem. Han så ... at det her ikke drejede sig om hverken den blotte konstatering af en økonomiske kendsgerning eller om en konflikt mellem denne kendsgerning og den evige retfærdighed og sande moral, men derimod om en kendsgerning, der ville være i stand til at revolutionere hele økonomien og som — for den, der forstod at bruge den — betød nøglen til forståelse af den kapitalistiske produktion i dens helhed. På basis af denne kendsgerning undersøgte han alle de kategorier, der fandtes. . . For at vide, hvad merværdi var, måtte Marx vide, hvad værdi var. Fremfor alt måtte selve Ricardos værditeori underkastes en kritisk analyse. Som følge heraf undersøgte Marx arbejdet med hensyn til dets værdiskabende kvalitet og fastslog som den første, hvilket arbejde det er, som danner værdi, og hvorfor og hvorledes, og at værdi overhovedet ikke er andet end krystalliseret arbejde af denne art....

Derpå undersøgte Marx forholdet mellem vare og penge og påviste, hvorledes og hvorfor varen og vareudvekslingen som følge af den værdiegenskab, der er varen iboende, må frembringe modsætningen mellem vare og penge. Marx' pengeteori, der bygger herpå, er den første udtømmende pengeteori og er i dag den, man almindeligt stiltiende accepterer. Han undersøgte pengenes forvandling til kapital og beviste, at denne forvandling skyldes køb og salg af arbejdskraft. Ved her at sætte arbejdskraften, den værdiskabende egenskab, i arbejdets sted, løste Marx med ét slag en af de vanskeligheder, der havde medført Ricardoskolens skibbrud, nemlig det umulige i at bringe den gensidige udveksling af kapital og arbejde i overensstemmelse med Ricardos lov om, at arbejdet bestemmer værdien. Ved at etablere sondringen mellem konstant og variabel kapital blev Marx for alvor i stand til at skildre den proces, hvorved merværdien dannes, i dens reale forløb indtil de mindste enkeltheder og herved forklare den — noget, Ingen af hans forgængere havde formået. . . Selve merværdien undersøgte Marx yderligere og konstaterede dens to former: absolut og relativ merværdi, og påviste den forskellige men i begge tilfælde afgørende rolle, de spiller i den kapitalistiske produktions historiske udvikling. På grundlag af merværdien udarbejdede han den første rationelle teori for arbejdslønnen, som vi kender, og gav for første gang grundtrækkene af den kapitalistiske akkumulations historie og en fremstilling af dens historiske tendens« (253).

1. Den kapitalistiske produktionsmådes tilblivelse og udvikling

Til forskel fra de utopiske socialistiske strømninger har Karl Marx ikke simpelt hen forkastet den kapitalistiske produktionsmetode med samt dens virkninger som ond, men har forklaret den, idet han har undersøgt den i dens historiske sammenhæng, dens midlertidige historiske nødvendighed, og udforsket dens iboende love. Allerede i »Det kommunistiske manifest«, der udkom 1848, havde Marx og Engels gjort opmærksom på den umådelige forøgelse af produktivkræfterne, som kapitalismen havde frembragt, sammenlignet med feudalismen og alle tidligere samfundsformationer. »Bourgeoisiet har i de knap hundrede år, det har været herskende klasse, skabt produktionskræfter, der i deres kolossale omfang overgår, hvad alle tidligere

generationer tilsammen har frembragt. Undertvingelse af naturkræfterne, maskineri, anvendelse af kemien i industri og landbrug, dampskibsfart, jernbaner, telegrafi, opdyrkning af hele verdensdele, floder gjort sejlbare, hele befolkninger stampet frem af jorden — hvilket andet århundrede anede, at der slumrede sådanne produktionskræfter i det samfundsmæssige arbejdes skød« (254).

Samtidig havde Marx og Engels allerede i »Manifestet« fremhævet, at kapitalismen med denne stormende udvikling af produktivkræfterne også havde omvæltet alle sociale relationer dybere og grundigere end alle forudgående økonomiske epoker: »De stadige omvæltninger i produktionen, de uafbrudte rystelser af alle sociale tilstande, den evige usikkerhed og bevægelse udmærker bourgeoisieiets tidsalder fremfor alle andre. Alle faste, indgroede forhold med tilhørende ærværdige forestillinger og meninger bliver opløst, og de nye, der dannes, bliver forældede, inden de kan nå at stivne. Alt fast og solidt fordufter, alt helligt bliver klædt af, og menneskene bliver endelig tvunget til at se nøgternt på deres egen stilling i tilværelsen, på deres indbyrdes forhold« (255).

Den hidtil usete hurtighed, omfang og intensitet i den økonomiske udvikling blev lige fra kapitalismens tidligste begyndelse betalt med de største samfundsmæssige ulykker og katastrofer, med en uhørt ødslen med menneskelige og materielle kræfter og ressourcer. Har kapitalen, spørger Marx, »nogen sinde bevirket et fremskridt uden at slæbe individer og hele folkeslag gennem blod og snavs, elendighed og ydmygelse?« Og han skitserer den kapitalistiske produktionsmådes plads i verdenshistorien på følgende måde: »Historiens borgerlige periode må skabe det materielle grundlag for en ny verden — på den ene side verdenssamfærdslen, som hviler på folkenes afhængighed af hinanden, og midlerne til denne samfærdsel; på den anden side udviklingen af menneskets produktivkræfter og forvandlingen af den materielle produktion til et videnskabeligt herredømme over naturkræfterne. Bourgeoisiets industri og handel skaber disse materielle forudsætninger for en ny verden på samme måde som geologiske revolutioner har skabt jordens overflade. Når en stor social revolution engang har overtaget bourgeoisie-epokens resultater, verdensmarkedet og de moderne produktivkræfter, og stillet dem under de mest fremskredne nationers fælles kontrol, først da vil det menneskelige fremskridt høre op med at ligne hin afskyelige hedenske afgud, der kun ville drikke nektar af de dræbtes hovedskal« (256).

I »Kapitalen« har Marx skildret det kapitalistiske samfunds tilblivelse og udvikling. Han påviste, at overgangen fra den feudale produktionsmåde fuldbyrdes, hvor penge -eller varebesidderen er i stand til at lægge en betydelig sum ud til produktionen, en sum, der langt overskrider det middelalderlige maksimum (257). Denne udvikling foregår ad to veje: enten er det producenten, der bliver købmand og kapitalist, i modsætning til naturaløkonomien i landbruget og det laugsbundne håndværk i middelalderen. Dette er ifølge Marx den virkelige revolutionerende vej. Eller det er tværtimod købmanden, der bemægtiger sig den umiddelbare produktion, hvorved selve produktionsmåden ikke revolutioneres i første omgang. En betydelig rolle ved forvandlingen af den feudale produktionsmåde til den kapitalistiske spiller handelen, der gør produktet til vare, »dels ved at skaffe et marked for det . . . dels ved at levere nye rå -og hjælpestoffer til produktionen og derved begynde produktionsgrene, som fra første færd er baseret på handelen, på produktionen for et marked« (258).

I sin fremstilling af kapitalens såkaldte oprindelige akkumulation viser Marx, at disse momenter ikke ville have været tilstrækkelige i sig selv, hvis penge resp. varebesidderen på markedet ikke havde forefundet arbejdskræfter, der var frie i dobbelt betydning: fri for at være bundet til jorden, til herremanden eller håndværkslaugenes herskabsbånd, og fri for ejendom til produktionsbetingelserne.

Penge og vare er ikke på forhånd kapital, lige så lidt som produktionsmidler og midler til livets opretholdelse er det. Denne forvandling sker først, når to slags meget forskellige varebesiddere træder i kontakt med hinanden, på den ene side ejere af penge, produktionsmidler og midler til livets opretholdelse, for hvem det drejer sig om at øge værdien af den værdisum, de er i besiddelse af, gennem indkøb af fremmed arbejdskraft; på den anden side frie arbejdere, sælgere af deres egen arbejdskraft. »Frie arbejdere i den dobbelte betydning, at de selv hverken hører umiddelbart til produktionsmidlerne som slaver, livegne osv. eller at produktionsmidlerne tilhører dem, som bonden, der arbejder med egne produktionsmidler osv., men arbejdere, der derimod er frie og ledige på torvet. Med denne polarisering af varemarkedet er grundbetingelserne for den kapitalistiske produktion givet. Kapitalrelationen forudsætter, at arbejderne adskilles fra ejet af betingelserne for virkeliggørelsen af arbejdet . . . Den proces, der skaber kapitalrelationen, kan altså ikke være andet end den proces, der adskiller arbejderen fra ejet af sine arbejdsbetingelser, en proces, der på den ene side forvandler de samfundsmæssige midler til livets opretholdelse og produktion til kapital, på den anden side de umiddelbare producenter til lønarbejdere« (259).

Med England som eksempel har Marx skildret de rystende omstændigheder ved landbefolkningens fordrivelse fra deres jord og hvordan proletariatets masse blev »frigjort«, stillet til disposition for den industrielle kapitalistiske udvikling gennem denne proces. Han har samtidig påvist hvordan eksproprieringen af mange selvstændige bønder førte til, at den landlige hjemmeindustri blev tilintetgjort, og således skabtes det indre marked, som den kapitalistiske produktion havde brug for (260).

Endvidere gør Marx opmærksom på, hvilken stor rolle opdagelsen af guld -og sølvlandene i Amerika og erobringen og udbygningen af kolonierne spillede for den fulde udvikling af den kapitalistiske produktionsmåde (261).

I »Kapitalen« har Marx udførligt undersøgt, hvordan den moderne kapitalistiske storproduktion er opstået af middelalderlige småbedrifter i tre trin: den simple Kooperation, manufakturen og den egentlige industri, der anvender maskiner. Udgangspunkt for den kapitalistiske produktion er ifølge Marx »et større antal arbejderes virke på samme tid, i samme lokale (eller ... på samme arbejdsmark) til produktion af samme varesort under samme kapitalists kommando« (261 a). Den form, »arbejdet antager, når mange arbejder planmæssigt side om side eller i fællesskab i samme produktionsproces eller i forskellige, men sammenhængende produktionsprocesser, hedder Kooperation« (262).

Den Kooperation, der er baseret på arbejdsdeling, får sin klassiske skikkelse i manufakturen, siger Marx, og denne opstår på to måder. Enten bliver arbejdere fra forskellige selvstændige håndværk forenede i et værksted under samme kapitalists kommando. Eller mange håndværkere, der udfører samme eller ensartet arbejde, bliver beskæftiget af samme kapitalist samtidig i samme værksted. På den ene side indfører manufakturen arbejdsdeling i en produktionsproces eller udvikler den videre, på den anden side kombinerer den tidligere adskilte håndværk. Men om sammensat eller simpel, produktionen bliver ved med at være håndværksmæssig og derfor afhængig af den enkelte arbejders kraft, dygtighed, hurtighed og sikkerhed i at håndtere sit redskab. Denne snævre tekniske basis udelukker en videnskabelig analyse af produktionsprocessen (263). På den anden side betinger manufakturen et voksende minimalomfang af kapital i den enkelte kapitalists hænder eller en voksende forvandling af de samfundsmæssige livsfornødenheder og produktionsmidler til kapital (264).

Men produktionens egentlige revolutionering sker først gennem storindustrien, der fremgik af manufakturen, men anvender maskiner. Mens det i manufakturen er arbejdskraften, der er udgangspunkt for omvæltningen af produktionsmåden, bliver det i storindustrien arbejdsmidlet. Marx forklarer, hvordan bedriften med maskiner i begyndelsen må udvikle sig på et utilsvarende materielt grundlag, hvordan den først må skabe sig et nyt fundament, der svarer til dens egen produktionsmåde. Den enkelte maskine forblev dværgagtig, så længe den kun blev drevet af mennesker, og maskinsystemet kunne ikke udvikle sig frit, før dampmaskinen trådte i stedet for de drivkræfter, som allerede fandtes — dyr, vind og vand. På samme måde var storindustrien hæmmet i sin udvikling, så længe maskinerne selv blev fremstillet håndværksmæssigt: »Storindustrien måtte derfor gøre sig til herre over det produktionsmiddel, der var dens kendetegn, nemlig selve maskinen, der måtte producere maskiner ved hjælp af maskiner. Først på denne måde skabte storindustrien det tekniske grundlag, der svarede til dens krav og kom dermed til at stå på egne ben« (265).

Denne enorme tekniske omvæltning af produktionen gennem den industrielle revolution foregik, som Marx har påvist, under samfundsmæssige forhold, hvorved arbejderen blev degraderet til rent og skært tilbehør til maskinen. Maskinen som sådan forkorter arbejdstiden, når den anvendes kapitalistisk, forlænger den arbejdsdagen; maskinen som sådan letter arbejdet, men anvendt kapitalistisk øger den arbejdets intensitet; som sådan er maskinen menneskets sejr over naturkræfterne, men anvendt kapitalistisk tvinger den mennesket under naturkræfternes åg; som sådan forøger den producentens rigdom, men anvendt kapitalistisk forarmer den ham (266). Marx gør opmærksom på, at storindustrien teknisk gør ende på den arbejdsdeling, der hersker i manufakturen og som lænker et helt menneske til en deloperation livet igennem. Men samtidig reproducerer storindustriens kapitalistiske form denne arbejdsdeling i en endnu mere uhyrlig skikkelse (267).

Den moderne industri betragter aldrig den form, en produktionsproces har i øjeblikket, som var den definitiv, dens tekniske grundlag er derfor revolutionært, mens grundlaget for alle tidligere produktionsmåder i det væsentlige var konservativt. Ved hjælp af maskiner, kemiske processer og andre metoder revolutionerer den produktionens tekniske grundlag og som følge heraf arbejdernes funktioner og arbejdsprocessens samfundsmæssige kombinationer. Dermed revolutionerer den uafbrudt arbejdsdelingen i samfundet og kaster uden ophør mængder af kapital og arbejdere fra den ene produktionsgren til den anden; storindustriens natur betinger derfor, at arbejdet skifter, at arbejderen og hans funktioner ikke stivner, at han har evnen til alsidig bevægelse, selv om den i dens kapitalistiske form reproducerer den gamle arbejdsdeling med dens forbenede

udspecialiseringer. Denne absolutte modsigelse ophæver al ro, fasthed og sikkerhed i arbejderens livssituation, idet han til stadighed berøves arbejdsmidlerne og med dem midlerne til at leve, og truer med at overflødiggøre hans delfunktion og med den ham selv. Denne modsigelse i det kapitalistiske samfund raser ud i en offerfest med arbejderklassens som offer, en bortødslen af arbejdskraft uden grænser og hærgende anarki i samfundet. Men den kapitalistiske storindustri gør det netop ved denne udvikling til et spørgsmål om liv og død »at man anerkender ændring i arbejdet og som følge heraf arbejderens størst mulige alsidighed som en generel lov for den samfundsmæssige produktion, . . . at erstatte specialindividet, der blot er bærer af en samfundsmæssig specialfunktion, med et individ, der er udviklet på alle områder, for hvem forskellige samfundsmæssige funktioner er aktivitetsformer, der afløser hinanden« (268).

Marx gør opmærksom på, at kapitalismen lægger de naturlige produktionsbetingelser øde; den udvikler arbejdets produktivitet, idet den »undergraver de kilder, som al rigdom springer af, jorden og arbejderen« (269). Samtidig påviser Marx, at kapitalismen, der »i den enkelte individuelle virksomhed fremtvinger sparsommelighed«, tværtimod i samfundsmæssig målestok fører til »den mest utrolige bortødslen af produktionsmidler og arbejdskræfter« (270).

De samfundsmæssige følger af kapitalismens udvikling fra den middelalderlige vareproduktion, der foregik opsplittet i småvirksomheder, førte til, at det kapitalistiske samfunds grundlæggende modsigelser udfoldede sig stadig stærkere. I vareproduktionen, sådan som den havde udviklet sig i middelalderen, beror ejendommen til produktet på producentens eget arbejde. Produktionsmidlernes koncentration i store værksteder — først i manufakturen, senere i storindustrien — forvandler produktionsmidlerne til samfundsmæssige produktionsmidler. Men disse produktionsmidler, der kun samfundsmæssigt, dvs. gennem mange menneskers arbejde, kan sættes i bevægelse og holdes i bevægelse, og deres produkter blev fortsat behandlet, som om de ligesom før var enkelte personers produktionsmidler og produkter.

»Hidtil havde arbejdsmidlernes ejer tilegnet sig produktet, fordi det som regel var hans eget produkt, og fremmed hjælpearbejde var en undtagelse,« skriver Engels. »Men nu fortsatte arbejdsmidlernes ejer med at tilegne sig produktet, på trods af, at det ikke længere var hans produkt, men udelukkende produktet af andres arbejde. Sådan gik det til, at produkterne, som nu blev produceret samfundsmæssigt, ikke blev tilegnet af dem, der virkelig havde sat produktionsmidlerne i bevægelse, virkelig havde fremstillet produkterne, men af kapitalister. Produktionsmidler og produktion har i det væsentlige antaget samfundsmæssig karakter. Men de er underlagt en tilegnelsesform, der har enkeltindviders privatproduktion som forudsætning, hvorved hver enkelt producent ejer sit eget produkt og bringer det på markedet. Produktionsmåden bliver underlagt denne tilegnelsesform, på trods af, at den ophæver dens forudsætning. I denne modsigelse, der netop giver den nye produktionsmåde dens kapitalistiske karakter, ligger i kim allerede hele nutidens kollision. Jo mere den nye produktionsmåde blev dominerende i alle afgørende produktionsgrene, i alle økonomisk vigtige lande, og fortrængte enkeltproducenterne, på ubetydelige rester nær, desto klarere måtte det komme for dagen, at samfundsmæssig produktion og kapitalistisk tilegnelse ikke kan forliges« (271).

2. Vare, værdi, penge

I sin analyse af kapitalens produktionsproces begynder Marx med varen, der — som Lenin har udtrykt det — »er den simpleste relation i det borgerlige (vare-(samfund, en relation, der er den mest almindelige, mest grundlæggende, optræder i massemålestok, er hverdagsagtig, kan iagttages i milliarder af tilfælde« (272).

Under kapitalismen viser samfundets rigdom sig som en uhyre vareophobning og den enkelte vare som dens elementærform. For at være udvekslelige, må produkterne være nyttige for en eller anden, de må altså tilfredsstille menneskelige behov af en eller anden art. En vare er en ting, der på den ene side tilfredsstiller et menneskeligt behov, besidder brugsværdi; på den anden side bliver en ting kun til vare, når den er produkt af arbejde og fremstillet med salg for øje. I varen og vareproduktionen finder således specifikke sociale relationer deres udtryk, nemlig for det første en bestemt samfundsmæssig arbejdsdeling og for det andet økonomisk selvstændige producenter, der producerer for udvekslingen.

Hvor der findes vareproduktion, er brugsværdien tillige den materielle bærer af varens bytteværdi. Bytteværdien viser sig umiddelbart, som Marx siger, »som det mængdeforhold, hvori brugsværdier af én art udveksles med brugsværdier af en anden art, et forhold, der hele tiden ændrer sig med tiden og stedet«. Varer i bestemte mængder sættes lig med hinanden, følgelig må der findes noget i dem, der er fælles for dem. Dette fælles grundlag kan ikke være varernes naturlige egenskaber, der udgør deres nyttighed, deres brugsværdi. Som brugsværdier er varerne først og fremmest af forskellig kvalitet, som bytteværdier kan de kun være af forskellig kvantitet. Det som gør at varer kan sammenlignes, er deres fælles egenskab, at de er

arbejdsprodukter. Ligheden mellem to varer, der udveksles med hinanden, må bestå i, at der er anvendt samfundsmæssigt arbejde til deres fremstilling.

Marx påviste, at så snart vi abstraherer fra varernes brugsværdi, abstraherer vi fra alle deres nyttige sider og fra den nyttige karakter af det konkrete arbejde, der er materialiseret i varen; det arbejde, som har fået genstandsform i varen, er reduceret til ensartet menneskeligt arbejde, til abstrakt menneskeligt arbejde. Som materialisering af denne fælles samfundsmæssige substans er varerne værdier. »En brugsværdi eller et gode har altså kun en værdi, fordi abstrakt menneskeligt arbejde er legemliggjort eller materialiseret i den« (273).

Hvis man vil måle værdien, kan det kun ske ved det kvantum af den »værdidannende substans«, nemlig arbejdet, der er indeholdt i et gode. Men ikke arbejdet slet og ret kan være bestemmende for en vares værdi, idet arbejdets produktivitet jo kan være meget forskelligt, men den samfundsmæssige nødvendige arbejdstid, der gennemsnitligt kræves til dens produktion. »Samfundsmæssig nødvendig arbejdstid«, skriver Marx, »er den arbejdstid, der kræves for at fremstille en brugsværdi under de foreliggende normale samfundsmæssige produktionsbetingelser og med samfundets gennemsnitsgrad af dygtighed og intensitet i arbejdet« (274). En vares værdistørrelse varierer med arbejdsproduktivitetsniveau, der atter bestemmes af bl. a. arbejderens gennemsnitlige duelighed, af videnskabens udviklingstrin og dens teknologiske anvendelighed, produktionsprocessens samfundsmæssige kombination, produktionsmidlernes omfang og effektivitet samt af naturforhold (275).

Som vi har set, besidder varen både brugsværdi og værdi. Denne dens tvedelte karakter er betinget af det arbejdes dobbeltkarakter, der er materialiseret i varen — og dette er en af Karl Marx' vigtigste økonomiske opdagelser. I brugsværdierne er mange forskellige slags nyttigt arbejde materialiseret. Dette arbejde, der er nedlagt i en ganske bestemt form, kalder Marx det konkrete arbejde, snedkerens, skrædderens, skomagerens osv. arbejde, som skaber vares brugsværdi. »Som frembringer af brugsværdier, som nyttigt arbejde, er arbejdet derfor en af alle samfundsformer uafhængig eksistensbetingelse for mennesket, en evig naturnødvendighed« (276).

De forskellige slags konkret arbejde bliver imidlertid sat lig med hinanden, når varerne udveksles. Følgelig må der bag de forskellige slags arbejde eksistere noget, der er fælles for dem. Dette er, som Marx påviser, produktivt forbrug af menneskelig hjerne, muskel, nerve, hånd, af arbejdskraft i almindelighed, af ensartet menneskeligt eller abstrakt arbejde. Dette er det værdidannende arbejde; varens værdi repræsenterer menneskeligt arbejde slet og ret, forbrug af menneskeligt arbejde i almindelighed. Et mindre kvantum kompliceret arbejde sættes lig med et større kvantum simpelt arbejde, når det gælder vareværdien (277).

»Alt arbejde«, siger Marx, »er på den ene side forbrug af menneskelig arbejdskraft i fysiologisk forstand, og i denne egenskab af ensartet eller abstrakt menneskeligt arbejde udgør det vareværdien. Alt arbejde er på den anden side forbrug af menneskelig arbejdskraft i særskilt formålsbestemt form, og i denne egenskab af konkret nyttigt arbejde producerer det brugsværdier« (278). Marx fremhæver, at forståelsen af denne fundamentale sammenhæng først er blevet mulig på et bestemt trin af den samfundsmæssige udvikling, da vareproduktionen havde udfoldet sig. »Værdiudtrykkets hemmelighed, at alle slags arbejde er ens og ækvivalente, fordi og for så vidt de er menneskeligt arbejde slet og ret, kan kun dechifreres, når begrebet menneskelig lighed har fået samme fasthed som en folkefordom. Det er imidlertid først muligt i et samfund, hvor vareformen er arbejdsproduktets almindelige form, og hvor det altså også socialt er reglen, at menneskene forholder sig til hinanden som varebesiddere« (279).

I første bind af »Kapitalen« undersøger Marx de forskellige værdiformer og pengene. Varens værdi, der skabes af arbejdet i selve produktionsprocessen, bliver først synlig i udvekslingsprocessen, når den ene vare bliver sat lig med en anden vare. Derfor er bytteværdien værdiens fremtrædelsesform /Erscheinungsform/. Køb og salg af varer forudsætter, at varernes værdi kan udtrykkes i en bestemt form (i en vare). Så længe udvekslingen er svagt udviklet, under naturaløkonomien, udveksles produkt mod produkt. Når arbejdsdeling og vareproduktion er udviklet, når udvekslingen har vundet større udbredelse og det bliver stadig vanskeligere at sammenligne et bestemt kvantum af én vare med et bestemt kvantum af mange andre varer, viser der sig behov for at finde en enkelt vare, der er egnet til at tjene som værdiform for alle andre varer, som generelt ækvivalent. Denne rolle overtager i begyndelsen — alt efter produktionens udviklingsniveau og de naturlige ressourcer — i forskellige lande forskellige varer såsom kvæg, huder, skind, salt, slaver osv. Men med tiden gør en til formålet særlig velegnet vare sig gældende, en vare, der er let at transportere, meget stabil og perfekt delelig — nemlig ædelmetallerne og sluttelig især guld og sølv. Penge er altså en vare, der tjener som generelt ækvivalent for alle andre varer og som har den evne, at den umiddelbart kan udveksles mod alle

andre varer. »Da alle andre varer kun er særskilte ækvivalenter for penge, mens penge er deres almene ækvivalent, forholder de sig som særskilte varer til penge som den almene vare« (280).

I det vareproducerende samfund bliver pengene også til det middel, med hvis hjælp varebesidderne kan tilfredsstille alle deres behov, til forskel fra andre varer, der kun kan tilfredsstille ét bestemt behov. »Når vareproduktionen bliver mere udviklet,« skriver Marx, »må enhver vareproducent sikre sig nervus rerum / tingenes nerve dvs. penge/ det sociale håndpant. Hans behov fornyer sig uophørligt og kræver uophørligt køb af fremmede varer, mens produktion og salg af hans egen vare koster tid og afhænger af tilfældigheder. For at købe uden at sælge, må han først have solgt uden at købe. . . Med vareomsætningens udvidelse vokser den magt, som pengene, den altid parate, absolut samfundsmæssige form for rigdom, udøver. . . Da man ikke kan se på pengene, hvor de stammer fra, gøres alt i penge, hvad enten det er vare eller ikke. Alt bliver til fals, alt kan købes. Omsætningen bliver den store sociale smeltedigel, som alt hældes i for atter at komme ud som pengekrystal. Ikke engang helgenknogler kan modstå denne alkymi, for ikke at tale om mindre grove res sacrosanctae extra commercium hominum /hellige ting uden for menneskenes handel/. Ligesom alle kvalitative forskelle mellem varerne er udslettet i pengene, udsletter de for deres vedkommende som radikale leveliers /ligemagere/ alle forskelle. Men penge er selv en vare, en udvortes ting, som kan blive enhver privatejendom. På denne måde bliver social magt til privatpersoners private magt. . . Nutidens samfund hilser guldets som sin hellige gral, den glitrende Inkarnation af sit inderste livsprincip« (281).

Det er pengenes vigtigste funktion at være værdimål for varerne, kun ved hjælp af pengene finder vareproducenternes private arbejde sit samfundsmæssige udtryk. Men ud over denne deres vigtigste funktion udøver pengene i det kapitalistiske samfund også andre funktioner — som cirkulationsmiddel /omsætningsmiddel/ akkumulationsmiddel, betalingsmiddel og verdenspenge.

I et berømt afsnit af første bind af »Kapitalen« har Marx klarlagt, hvordan vare og penge under den kapitalistiske produktionsmåde antager en mystisk, fetichagtig karakter. Under samfundsmæssige betingelser, hvor der hersker privatejendom til produktionsmidlerne og vareproduktion, finder den sociale sammenhæng, der består mellem menneskene i produktionsprocessen, kun indirekte udtryk, gennem udveksling af ting i form af varer. Det hemmelighedsfulde ved vareformen består altså i, siger Marx, at den for menneskene genspejler deres eget arbejdes samfundsmæssige karakter som tingligt særpræg ved produkterne selv, som sociale naturegenskaber ved disse ting. Den sociale relation mellem menneskene tager i deres indbildning form af en relation mellem ting. Ligesom produkter af den menneskelige hjerne i den religiøse verdens tågesfære synes at være selvstændige væsner, begavet med eget liv og med indbyrdes relationer og relationer til menneskene, således er det i vareverdenen med produkterne af den menneskelige hånd. »Dette kalder jeg den fetichisme, der klæber ved arbejdsprodukterne, så snart de produceres som varer, og som derfor er uadskillelig fra vareproduktionen« (282).

Brugsgenstande bliver kun til varer, fordi de er produkter af privatarbejder, der udføres uafhængigt af hinanden. Tilsammen udgør disse privatarbejder det samfundsmæssige totalarbejde. Da producenterne først træder i samfundsmæssig kontakt med hinanden gennem udveksling af deres arbejdsprodukter, kommer de specifikt samfundsmæssige træk ved deres privatarbejder også først frem gennem denne udveksling. Privatarbejderne manifesterer sig faktisk først som led i det samfundsmæssige totalarbejde gennem de relationer, som udvekslingen tilvejebringer mellem arbejdsprodukterne og producenterne. Derfor opfatter producenterne disse relationer ikke som direkte sociale relationer mellem personer i selve deres arbejder, men tværtimod som tinglige relationer mellem personer og sociale relationer mellem ting.

Værdien forvandler ethvert arbejdsprodukt til en social hieroglyf. Senere forsøger menneskene at tyde hieroglyffen, at afsløre hemmeligheden ved deres eget samfundsmæssige produkt. For producenterne har deres egen sociale aktivitet form af en aktivitet af ting, under hvis kontrol de står i stedet for at kontrollere dem. De former, der stempler arbejdsprodukter som varer og som

141 følgelig er en forudsætning for vareomsætningen, er allerede stivnede som samfundslivets naturformer, der af menneskene allerede anses for uforanderlige, skønt de i virkeligheden er af historisk midlertidig karakter; hele vareverdenens mystik, hele den trolddom og magi, der ligger som en tåge om arbejdsprodukterne, så længe vareproduktionen danner basis, forsvinder straks, så snart vi søger over i andre produktionsformer. Den form, som den sociale livsproces, dvs. den materielle produktionsproces antager, afkaster sit mystiske tågeslø, så snart den »som produkt af frit associerede /frei vergesellschaftete/ mennesker står under deres bevidste planmæssige kontrol« (283).

Om pengefetichismen siger Marx: en vare synes ikke først at blive penge, fordi alle andre varer udtrykker deres værdi i den, nej omvendt, de synes alle at udtrykke deres værdi i den, fordi den er penge. »Den mellemliggende bevægelse er forsvundet i sit eget resultat uden at efterlade noget spor. Uden egen medvirken forefinder varerne deres egen værdiskikkelse i færdig form som et varelegeme, der eksisterer uden for dem og ved siden af dem. Disse ting, guld og sølv som de kommer ud af Jordens indvolde, er tillige den umiddelbare inkarnation af alt menneskeligt arbejde. Deraf kommer pengenes magi. Menneskenes helt atomistiske adfærd i deres samfundsmæssige produktionsproces har til følge, at deres egne produktionsrelationer antager en tinglig karakter, som ligger uden for deres kontrol og er uafhængig af deres bevidste individuelle virksomhed. Dette får først og fremmest udtryk i at deres arbejdsprodukter generelt antager vareform. Pengefetichens gåde er derfor kun varefetichens gåde, som er blevet synlig og øjenforblændende« (284).

3. Lønarbejde, kapital, merværdi

Ved undersøgelsen af den kapitalistiske ejendom til produktionsmidlerne, ved udforskningen af kapitalens oprindelseshistorie går Marx ud fra, at vareproduktion og udviklet varecirkulation, altså handel, udgør de historiske forudsætninger for kapitalen, hvis livshistorie begynder i det 16. århundrede med verdenshandlen og verdensmarkedet. Pengene, det sidste produkt i denne proces, er den første form, hvori kapitalen fremtræder. Vareomsætningens umiddelbare form er forvandling af vare til penge og forvandling af penge tilbage til vare (V P-V), sælge for at købe. Ved siden af denne form finder vi imidlertid en anden, forvandling af penge til vare og forvandling af vare tilbage til penge (P-V-P), købe for at sælge. Penge, der cirkulerer på denne sidste måde, forvandler sig til kapital, de bliver kapital og er allerede forudbestemt til at være kapital, erklærer Marx (285). Denne operation ville være økonomisk fuldkommen meningsløs for kapitalisten hvis der stod den samme pengesum ved slutningen som ved begyndelsen. Den fuldstændige formel for denne bevægelser ser i virkeligheden således ud: $P \rightarrow V \rightarrow P'$. dvs. resultatet er en større pengesum end den, der oprindeligt blev lagt ud.

Dette overskud ud over den oprindelige værdi kalder Marx merværdien (surplus value): »Den oprindeligt udlagte værdi bliver derfor ikke blot bevaret under omsætningen,« skriver Marx, »den ændrer imens sin værdistørrelse, læggeren merværdi til, forøger sin værdi / verwertet sich/. Og denne bevægelse forvandler den til kapital« (286). Marx gør opmærksom på den fundamentale forskel mellem de to kredsløb. Salg for at sælge, varecirkulationen, tjener anskaffelsen af brugsværdier, tilfredsstillelse af behov. Pengenes cirkulation som kapital er derimod et formål i sig selv, idet værdiøgningen kun foregår indenfor denne bestandigt fornyede bevægelse: »Som bevidst bærer af denne bevægelse bliver pengebesidderen kapitalist. . . Denne cirkulations objektive indhold — værdiøgningen — er hans subjektive formål, og kun for så vidt voksende tilegnelse af abstrakt rigdom er den eneste bevæggrund til hans operationer, fungerer han som kapitalist eller personificeret kapital, der er begavet med vilje og bevidsthed.« Ikke brugsværdien, heller ikke den enkelte gevinst er kapitalistens mål, men kun den rastløse aktivitet for at opnå gevinst. Denne absolutte berigelsesdrift har kapitalisten til fælles med pengepugeren, men mens pengepugeren, der søger at redde sine penge ud af omsætningen, blot er en forrykt kapitalist, er kapitalisten, der atter og atter kaster dem ind i omsætningen, den rationelle pengepuger (287).

Men hvorfra stammer tilvæksten til kapitalen, hvorfra stammer merværdien? Dette spørgsmål undersøger og besvarer Marx med strengt videnskabelig-økonomiske metoder. Merværdien kan ingenlunde stamme fra, at køberen køber varerne under deres værdi eller at sælgeren sælger dem over deres værdi. Da ville gevinst og tab som helhed opveje hinanden. Den kan heller ikke stamme fra den ene eller anden form for snyderi; i dette tilfælde kunne ganske vist den ene kapitalist berige sig på den andens bekostning, men hele klassen af kapitalister kan ikke forfordele sig selv. Summen af cirkulerende værdier kan ikke forøges gennem køb og salg. Værdiforøgelsen af pengene, der skal forvandle sig til kapital, kan altså hverken foregå med pengene selv eller stamme fra køb og salg af varen. Den må foregå med varen, der bliver købt, dog ikke med varens værdi, fordi varen bliver købt og solgt til dens værdi, men derimod med varens brugsværdi; værdiforøgelsen må udspringe af varens anvendelse, dens forbrug. »For at kunne udvinde værdi af forbruget af en vare,« skriver Marx, »skal pengebesidderen være så heldig, at han i omsætningssfæren, på markedet, opdager en vare, hvis brugsværdi selv besidder den ejendommelige beskaffenhed, at den er kilde til værdi, en vare, hvis faktiske brug altså selv består i legemliggørelse af arbejde, dvs. i skabelse af værdi. Og pengebesidderen forefinder på markedet en sådan specifik vare —arbejdsevnen eller arbejdskraften« (288).

Marx påviser, at der må være visse historiske betingelser til stede, før penge kan blive forvandlet til kapital. Der må være mennesker for hånden, der — til forskel fra oldtidens slaver og middelalderens livegne og vornede — er frie, således at de frit råder over deres arbejdskraft og deres person. På den anden side må

denne gruppe mennesker også være »fri« i en anden betydning, nemlig fri for de materielle midler, der er nødvendige for at realisere arbejdskraften, fri for ejendom til produktionsmidler, og derfor tvunget til at sælge arbejdskraften til produktionsbetingelsernes ejer.

Det er indlysende, at disse forhold ikke er givet af naturen, fordi naturen ikke på den ene side frembringer penge -og varebesiddere og på den anden side blotte besiddere af egen arbejdskraft. Det er heller ikke en social relation, der er fælles for alle historiske perioder, men resultat af mange økonomiske omvæltninger, hvor en hel række ældre formationer af samfundsmæssig produktion er gået under (denne udvikling er blevet kort skitseret i indledningen til dette afsnit). »Det, der altså karakteriserer den kapitalistiske periode,« forklarer Marx, »er, at arbejdskraften for arbejderens selv tager form af en vare, der tilhører ham, og hans arbejde tager form af lønarbejde« (289).

Marx viser nu, at den arbejdskraft, arbejderens selv er tvunget til at falbyde som vare, besidder en værdi ligesom enhver anden vare, og at denne ligesom enhver anden vares værdi er bestemt af den arbejdstid, der er nødvendig til produktionen, altså også reproduktionen af den. Denne arbejdstid opløser sig altså i den arbejdstid, der er nødvendig til produktion af de subsistensmidler, som arbejderens selv har brug for, hvis han skal bevare sin arbejdskraft. For at arbejdskraften ikke skal uddø, må disse midler også være tilstrækkelige til at arbejderens selv ernære en familie og opfostre børn.

I modsætning til de øvrige varer indeholder bestemmelsen af arbejdskraftens værdi et historisk og moralsk element. Omfanget af de såkaldte nødvendige behov og deres tilfredsstillelse er forskelligt og afhænger af historiske betingelser, af kulturtrinet i et givet land, af de livsvaner - og krav, som lønarbejderklassen har udviklet. For et bestemt land i en bestemt periode er den gennemsnitlige mængde og sammensætning af de nødvendige materielle og kulturelle livsforhold imidlertid givet (290).

Arbejdskraftens brugsværdi viser sig først, når den bliver forbrugt, i dens »konsumtionsproces«, der samtidig er varens og merværdiens produktionsproces. Såvel arbejdskraftens brugsværdi som også det i arbejdsprocessen frembragte produkt tilhører kapitalisten.

Kapitalisten vil opnå to ting i produktionsprocessen: for det første vil han producere en brugsværdi, der har en bytteværdi, nemlig en vare, som er bestemt til salg. For det andet vil han producere en vare, hvis værdi skal være højere end de til dens fremstilling nødvendige produktionsmidler og arbejdskraft. Han vil ikke blot frembringe værdi, men også merværdi (291).

Hvordan opstår da merværdien? Under den kapitalistiske produktions betingelser, der forudsætter, at arbejdsproduktiviteten har nået et vist niveau, bruger arbejderens selv kun en del af arbejdsdagen for at producere en værdi, der svarer til værdien af hans arbejdskraft. Men kapitalisten har købt arbejderens selv arbejdskraft for hele arbejdsdagens varighed, og derfor tilhører også hele den værdi, der er skabt i løbet af arbejdsdagen, kapitalisten. F. eks. koster arbejderens selv kapitalisten kun værdiproduktet af 3 eller 4 arbejdstimer, men han leverer ham værdiproduktet af 8 arbejdstimer. Denne difference mellem arbejdskraftens værdi og den værdi, som arbejderens selv har skabt, det ubetalte merarbejde, som kapitalisten tilegner sig, kalder Marx merværdien.

Han påviser, at kapitalisten, idet han forvandler sine penge til varer, der indgår som materielle elementer i et nyt produkt, idet han indlemmer »levende arbejdskraft i deres døde tinglighed«, samtidig forvandler værdi dvs. forgangent, materialiseret og dødt arbejde, til kapital, til selvøgende værdi. Den værdiskabende proces, der foregår i produktionsprocessen, bliver, hvis den forlænges ud over et vist punkt, til værdiøgningproces. »Man ser: den forskel, vi før opdagede ved vor analyse af varen, nemlig forskellen mellem den side af arbejdet, der skaber brugsværdi, og den side, der skaber værdi, fremtræder nu som en forskel mellem to aspekter af produktionsprocessen. Produktionsprocessen, betragtet som enhed af arbejdsproces og værdiskabende proces, er en proces, hvor der produceres varer; betragtet som enhed af arbejdsproces og værdiøgningproces er den en kapitalistisk produktionsproces, dvs. den kapitalistiske form for vareproduktion« (292).

Kapitalistens tilegnelse af ubetalt arbejde, udbytningen af lønarbejderens selv, er ligesom udbytningen af slaver eller livegne ganske uafhængig af, om arbejderens selv får noget bedre tøj, føde, behandling og en bedre løn. Det betyder i realiteten kun, at omfanget og vægten af den gyldne lænke, som lønarbejderens selv allerede har smedet for sig selv, nu gør det muligt, at kæden kan gøres lidt mindre stram. »I meningsstridighederne om dette emne«, siger Marx, »har man som regel ignoreret det, der er hovedsagen, nemlig den kapitalistiske produktions differentia specifica /specifikke forskel/. I den kapitalistiske produktion køber man ikke arbejdskraft for at tilfredsstille køberens selv personlige behov ved hjælp af arbejdskraftens tjenester eller det, den producerer.

Køberens formål er at øge værdien af sin kapital, at producere varer, der rummer mere arbejde end han betaler, dvs. indeholder en værdidel, der ikke koster ham noget, men ikke desto mindre bliver realiseret, når varerne sælges. Produktion af merværdi, dvs. profitmageri, er den absolutte lov for denne produktionsmåde« (293).

Marx har påvist, at ikke hvert produktionsmiddel, hvert redskab, hvert råstof, der på et eller andet tidspunkt anvendes af en eller anden til produktion, allerede af denne grund er kapital. Produktionsmidlerne bliver først ifølge bestemte samfundsmæssig-historiske betingelser til kapital, nemlig når de er kapitalistens ejendom, middel til udbytning af lønarbejde. At der udføres merarbejde ud over den tid, der er nødvendig for arbejderens selvopholdelse, at dette merarbejdes produkt tilegnes af andre, altså udbytning af det arbejdende menneske, er ingenlunde kapitalens opfindelse, men foregår i enhver økonomisk formation, hvor ejendommen til produktionsmidlerne er et monopol for en del af samfundet. Produktionsmidlerne bliver dog først til kapital, når produktionsmidlernes ejer forefinder en arbejder, der råder frit over sin arbejdskraft, men i øvrigt er ejendomsløs, når han anvender arbejdskraften til produktion af varer og når merarbejdet antager form af merværdi. »Kapitalen«, siger Marx, »er hedengangent arbejde, der som en vampyr kun bliver levende ved at indsuge levende arbejde, og lever des mere, jo mere det indtager af det« (294).

I virkeligheden skjuler der sig altså en social relation i gesellschaftliches Verhältnis/ bag kapitalbegrebet, nemlig relationen mellem produktionsmidlernes ejer og lønarbejderen under den kapitalistiske produktionsmådes specifikke betingelser. Det er ikke produktionsmidlerne i og for sig, der besidder den mirakuløse egenskab at sikre deres ejer en indkomst, som han ikke har erhvervet gennem arbejde; det formår kun hin anden vare, som kapitalisten også har anskaffet — nemlig lønarbejderens arbejdskraft. I sine artikler »Lønarbejde og kapital«, der blev offentliggjort i »Neue Rheinische Zeitung« så tidligt som i 1849, skriver Marx: »Hvordan bliver nu en sum af varer, af byttestoffer, til kapital? Ved at den holder og formerer sig som selvstændig samfundsmæssig magt, dvs. som en magt i hænderne på en del af samfundet, gennem udveksling med den umiddelbare, levende arbejdskraft /i N.Rh.Z.: »arbejde«/. Eksistensen af en klasse, der ikke ejer andet end sin arbejdsevne, er en nødvendig forudsætning for kapitalen. Det er først det ophobede, fortidige, legemliggjorte arbejdes herredømme over det umiddelbare, levende arbejde, der gør det ophobede arbejde til kapital. Kapitalen består ikke i, at ophobet arbejde tjener det levende arbejde som middel til ny produktion. Den består i, at det levende arbejde tjener det ophobede arbejde som middel til at opretholde og formere dets byttestoffer« (295). Derfor betegner Marx kapitalen som et »samfundsmæssigt produktionsforhold«, et »produktionsforhold knyttet til det borgerlige samfund« (296).

Det er ikke muligt i denne indføring i marxismens teori at give en detaljeret fremstilling af de af Marx undersøgte økonomiske kategorier, f. eks. at behandle merværdiens forskellige former, merværdiraten som målestok for arbejderens udbytning, arbejdslønnen som prisen for varen arbejdskraft osv. Til en bedre forståelse af det følgende må det dog nævnes, hvordan Marx sonder mellem de forskellige kapitaldele, mellem konstant og variabel kapital. Marx påviser, at den del af kapitalen, som kapitalisten anvender til indkøb af produktionsmidler — fabriksanlæg, maskiner, råstoffer, energi osv. — ikke forandrer sin værdistørrelse i produktionsprocessen; derfor kalder Marx denne del for konstant kapital.

Derimod forandret den del af kapitalen, der omsættes i arbejdskraft, sin værdi i arbejdsprocessen, idet den jo, som vi har set ikke blot producerer sit eget ækvivalent, men et overskud — merværdien; derfor kalder Marx den for den variable kapitaldel eller variabel kapital. »De samme dele af kapitalen,« skriver Marx, »der set ud fra arbejdsprocessens standpunkt fremtræder som de objektive og subjektive faktorer, dvs. som produktionsmidler og arbejdskraft, fremtræder fra værdiøgningens standpunkt som konstant og variabel kapital« (297).

4. Kapitalens reproduktion og akkumulation

I forbindelse med dette emne fastslog Marx, at et samfund lige så lidt kan ophøre med at konsumere, som det kan ophøre med at producere. I enhver økonomisk formation er et kontinuerligt forløb af produktionsprocessen nødvendigt. Enhver samfundsmæssig produktionsproces er derfor også en reproduktionsproces, når man betragter den i en fortsat sammenhæng og i dens fornyelses stadige strøm (29*).

Marx skelner mellem simpel reproduktion, gentagelse af produktionsprocessen i samme målestok, hvor de nyproducerede produkter kun erstatter de opbrugte produktionsmidler og forbrugsgoder, og udvidet reproduktion, hvor gentagelsen af produktionsprocessen foregår i udvidet målestok og hvor samfundet frembringer en tilvækst ud over de opbrugte produktionsmidler og forbrugsgoder. Produktion i udvidet målestok er karakteristisk for den kapitalistiske produktionsmåde, der har skabt en langt højere

arbejdsproduktiviteten end de forudgående samfundssystemer, idet den simple reproduktion naturligvis altid indgår som et moment i den udvidede reproduktion.

Men denne reproduktionsproces begrænser sig ikke til den materielle produktionsproces, den omfatter — som Marx påviser — også den samfundsmæssige form, hvori produktionen foregår. Det der var udgangspunktet for den kapitalistiske produktionsproces, nemlig adskillelsen mellem de objektive arbejdsbetingelser og den subjektive arbejdskraft, konfrontationen mellem produktionsmidlernes og subsistensmidlernes ejer på den ene side og arbejdskraftens ejer på den anden side, bliver ifølge denne kontinuerlige proces stadig på ny frembragt i reproduktionen: »På den ene side forvandler produktionsprocessen uafbrudt den stoflige rigdom til kapital, til midler til værdiøgning og nydelse for kapitalisten. På den anden side kommer arbejderens bestandigt ud af processen på samme måde, som han trådte ind i den — som personlig kilde til rigdom, men blottet for alle midler til at realisere denne rigdom for sig selv . . . Arbejderen producerer derfor bestandigt den objektive rigdom som kapital, som en magt, der er ham fremmed, som behersker og udsuger ham; og kapitalisten producerer lige så bestandigt arbejdskraften som en subjektiv kilde til rigdom, der er adskilt fra sine egne midler til tingliggørelse og virkeliggørelse, en abstrakt rigdomskilde, der eksisterer i arbejderens blotte legemlighed, kort sagt arbejderens som lønarbejder. Denne stadige reproduktion af arbejderens, dvs. hans fortsatte beståen, er den kapitalistiske produktions sine qua non /ufravigelige betingelse/« (299).

Således reproducerer den kapitalistiske produktionsproces adskillelsen mellem arbejdskraft og arbejdsbetingelser, den tvinger hele tiden arbejderens til at sælge sin arbejdskraft for at kunne leve og sætter hele tiden kapitalisten i stand til at købe arbejdskraften for at kunne berige sig. Den kapitalistiske reproduktionsproces producerer således — som Marx betoner — ikke blot varer, ikke blot merværdi, den producerer og reproducerer selve kapitalrelationen, på den ene side kapitalisten, på den anden side lønarbejderen (300).

De kapitalismen iboende økonomiske love, jagten efter stadig ny merværdi og konkurrencekampen, tvinger kapitalisten til at forøge sine investeringer og forbedre teknikken, altså til at øge sin kapital og gå over fra simpel reproduktion til reproduktion i udvidet målestok. Det betyder med andre ord, at kapitalisten altid må stræbe efter at anvende en del af den merværdi, han har tilegnet sig, som kapital, at forvandle den tilbage til kapital. Denne proces, den udvidede reproduktion i kapitalistisk form, kalder Marx kapitalens akkumulation. Den kapitalistiske produktions udvikling gør det til en nødvendighed, at der sker en stadig forøgelse af den kapital, der er investeret i en industrivirksomhed, og konkurrencen påtvinger hver enkelt individuel kapitalist den kapitalistiske produktions love som ydre tvangslove, siger Marx. Konkurrencen tvinger kapitalisten til hele tiden at udvide sin kapital for at bevare den, og han kan kun udvide den gennem progressiv /fremadskridende/ akkumulation. Akkumulation er at erobre den samfundsmæssige rigdoms verden, akkumulationen udvider mængden af udbyttede arbejdere og dermed kapitalistens direkte og indirekte herredømme (301). Ligesom den simple reproduktion hele tiden reproducerer selve kapitalrelationen, således reproducerer kapitalens akkumulation, altså den udvidede reproduktion, kapitalrelationen i udvidet målestok: flere og større kapitalister ved den ene pol, flere lønarbejdere ved den anden. Akkumulation af kapital er følgelig forøgelse af proletariatet (302). Marx viser, at det ifølge den kapitalistiske akkumulations lov er umuligt, at arbejdslønnen inden for den kapitalistiske produktionsmådes rammer kan stige så meget, at den for alvor ville betyde en fare for reproduktionen af kapitalrelationen, til og med den udvidede reproduktion. Formindskelsen af det ubetalte arbejde, af merværdien, kan aldrig gå så vidt, at den når et punkt, hvor den ville true selve systemet (303).

I sin videre analyse påviser Marx, at forøgelsen af arbejdsproduktiviteten er den vigtigste løftestang for kapitalens akkumulation. For at opnå højere profitter, må kapitalisterne anvende stadig flere og større produktionsmidler — fabriksanlæg, maskiner, råstoffer — dvs. forøge den konstante kapitalens andel i forhold til den variable (arbejdskraften). Dette forhold betegner Marx som kapitalens organiske sammensætning. Den ændrer sig bestandigt på en sådan måde, at den objektive faktor vokser i forhold til den subjektive faktor, at mængden af produktionsmidler vokser hurtigere end de arbejdskræfter, der er nødvendige for at anvende dem. I samme grad, som kapitalens vækst gør arbejdet mere produktivt, formindsker den relativt, i forhold til kapitalens egen størrelse, efterspørgslen efter arbejdskræfter. Kapitalens variable bestanddel bliver følgelig mindre og mindre i sammenligning med den konstante (304).

Marx forklarer nu, hvordan akkumulationen fører til kapitalens koncentration og centralisation. Da enhver akkumulation er et middel til ny akkumulation, forøges allerede gennem den simple akkumulationsproces mængden af rigdom, der fungerer som kapital, dens koncentration i individuelle kapitalisters hænder. Denne art koncentration har sine grænser, dels i den samfundsmæssige rigdoms absolutte vækstgrad, dels i de

individuelle kapitalisters konkurrence og opsplitning. Men denne opsplitning og repulsion/frastødning/ mellem mange individuelle kapitaler bliver modvirket af en stærkere tendens, deres attraktion /tiltrækning/.

»Dette er«, skriver Marx, »koncentration af allerede dannede kapitaler, ophævelse af deres individuelle selvstændighed, kapitalistens ekspropriation af kapitalister, forvandling af mange mindre ta få større kapitaler. Denne proces adskiller sig fra den første ved, at den kun forudsætter en ændret fordeling af de allerede eksisterende og fungerende kapitaler, og følgelig er dens spillerum ikke begrænset af den samfundsmæssige rigdoms absolutte vækst, dvs. akkumulationens absolutte grænser. Kapitalen svulmer her på én hånd op til store mængder, fordi den går tabt på flere hænder. Dette er den egentlige centralisation til forskel fra akkumulation og koncentration« (305).

Marx peger på årsagerne til denne centralisation: konkurrencekampen tvinger kapitalisterne til at producere billigere, dette afhænger imidlertid af arbejdsproduktiviteten, denne igen af produktionens målestok. Resultatet er, at de større kapitaler vinder over de mindre. Desuden vokser minimumsomfanget af den kapital, der kræves for overhovedet at kunne konkurrere i mange industrigrene. Derfor går de små kapitaler ind i produktionssfærer, som storindustrien endnu ikke har underlagt sig.

Konkurrence og kreditvæsen er de to mægtigste løftestænger for centralisationen, der i stadig højere grad bliver den fremherskende udviklingstendens. Det er kun kapitalernes koncentration, der sætter de industrielle kapitalister i stand til at udvide skalaen af deres operationer. Verden ville endnu være uden jernbaner, hvis den skulle have ventet, indtil akkumulationen havde bragt nogle enkeltkapitaler så vidt, at de kunne magte at bygge en jernbane: centralisationen har kunnet præstere dette i en håndvending, takket være aktieselskaberne. Centralisationen forøger og fremskynder akkumulationens virkning og på samme tid udvider og fremskynder den de omvæltninger i kapitalens organiske sammensætning, der forøger kapitalens konstante del på bekostning af den variable (306).

Når kapitalen får en højere organisk sammensætning og produktionsmidlernes masse vokser hurtigt i forhold til arbejdskræfterne, bliver der i de forskellige produktionsgrene til stadighed frigjort arbejdskræfter, som må se sig om efter en ny beskæftigelse. Denne proces kompenseres i første omgang af kapitalens akkumulation, dvs. af den variable kapitaldels absolutte vækst. Men hvis kapitalens organiske sammensætning vokser hurtigere end akkumulationen, så fortrænges arbejderne helt fra produktionen, så kan de ikke længere finde arbejde.

Med størrelsen af den allerede fungerende kapital og graden af dens vækst; med udvidelsen af produktionsskalaen og den mængde arbejdere, der er sat i bevægelse; med udviklingen af arbejdets produktivitet; med den bredere og rigere strøm af alle rigdommens kilder vokser også den skala, i hvilken kapitalens større attraktion af arbejdere er forbundet med en større repulsion af arbejdere; således producerer arbejderbefolkningen altså i voksende omfang midlerne til at gøre sig selv relativt overskydende. Det er en befolkningslov, der er speciel for den kapitalistiske produktionsmåde. Denne relative overbefolkning er på den ene side et produkt af, på den anden side en løftestang for den kapitalistiske akkumulation. Den udgør en industriel reservehær, der altid er til rådighed for kapitalen (307). Denne industrielle reservearmés relative størrelse vokser med rigdommens potentielle energi. Akkumulation af rigdom på den ene pol er på samme tid akkumulation af elendighed, arbejdskval, slaveri, uvidenhed, brutalisering og moralsk nedværdigelse på modpolen, dvs. hos den klasse, der producerer sit eget produkt som kapital (307 a).

I samme forbindelse påpeger Marx, at denne lov »ligesom alle andre lovmæssigheder i sin funktion modificeres af mangfoldige omstændigheder«, hvorved han fremfor alt tænker på arbejdernes kamp mod lovens virkninger (308). Friedrich Engels bemærker i 1891 til en formulering i udkastet til det tyske socialdemokratiske Erfurt-program: »Arbejdernes organisation, deres voksende modstand vil muligvis til en vis grad dæmme op for elendighedens vækst, men hvad med sikkerhed vil vokse, det er eksistensens usikkerhed« (309).

Denne eksistensens usikkerhed finder sit drastiske udtryk i kapitalismens økonomiske kriser, hvis virkninger i mangfoldige forbindelser undersøges i »Kapitalen«. Da en samfundsmæssig planlægning af reproduktionsprocessen ikke er mulig under kapitalismen, forløber denne proces i cyklisk form, der gentages med en vis periodisk regelmæssighed. I løbet af en sådan økonomisk cyklus afløser »perioder af jævn opgang, produktion under højtryk, krise og stagnation« hinanden (310). I »Anti-Dühring« har Engels meget malende skildret de cykliske krisers forløb: »Samhandlen går i stå, markederne er overfyldte, produkterne ligger hen i store mængder, men er usælgelige, kontanter har gjort sig usynlige, kreditten forsvinder, fabrikkerne går i stå, de arbejdende masser må savne livsfornödenheder, fallit følger efter fallit, tvangssalg

efter tvangssalg. Stagnationen varer i årevis, produktivkræfter såvel som produkter bortødes og ødelægges i massevis, indtil de ophobede varemængder endelig strømmer bort under større eller mindre værditab, indtil produktion og vareudveksling lidt efter lidt atter kommer i gang. Efterhånden sættes farten op der sættes i trav, det industrielle trav slår over i galop, og denne går gennem et tøjlesløst parforceridt over i et fuldstændigt industrielt, kommercielt, kreditmæssigt og spekulationsmæssigt steeple-chase, for endelig efter halsbrækkende spring atter at havne — i bankerottens dybe grøft« (311).

Marx kalder kriserne »voldsomme eruptioner, som for et øjeblik genskaber ligevægten efter forstyrrelsen« (312). Krisernes dybeste årsag ligger i kapitalismens grundlæggende modsigelse, antagonismen mellem produktionens samfundsmæssige karakter og den private form for tilegnelse. Der bliver periodisk produceret for mange produktions- og subsistensmidler for mange til at de kan anvendes profitabelt til udbytning af arbejderne; for mange varer til at de kan sælges under de givne konsumtionsforhold og forvandles tilbage til ny kapital. Der bliver ikke produceret for megen rigdom, men der bliver, som Marx siger »periodisk produceret for megen rigdom i dennes kapitalistiske modsætningsfyldte form« (313). »Den sidste årsag til alle virkelige kriser er og bliver altid massernes armod og konsumtionsbegrænsning over for den kapitalistiske produktions drift mod at udvikle produktivkræfterne, som om kun samfundets absolutte konsumtionsevne satte grænserne for dem« (314).

Marx har i første bind af »Kapitalen« ved hjælp af et rigt statistisk materiale skildret virkningerne af den kapitalistiske akkumulation ligesom han har skildret det historiske forløb af den såkaldte oprindelige akkumulation. Af den kapitalistiske produktionsmådes samlede historiske udvikling udleder Marx sluttelig den kapitalistiske akkumulations historiske tendens. I et afsnit, der er blevet berømt, siger Marx, at den gennem eget arbejde erhvervede privatejendom, der beror på så at sige det enkelte, uafhængige privatindivids sammenvoksning med sine arbejdsbetingelser, under kapitalismens udvikling bliver fortrængt af den kapitalistiske privatejendom, der hviler på udbytning af fremmed, men formelt frit arbejde. Nu, da den yderligere samfundsgørelse af arbejdet og den yderligere forvandling af produktionsmidlerne til samfundsmæssigt udnyttede, dvs. fælles produktionsmidler er langt fremskredent, antager den yderligere ekspropriation af privatejendomsbesidderne en ny form:

»Denne ekspropriation sker gennem den kapitalistiske produktions egne immanente loves spil, gennem kapitalernes centralisation. En kapitalist slår altid mange ihjel. Hånd i hånd med denne centralisation, dvs. med nogle få kapitalisters ekspropriation af mange, udvikler arbejdsprocessens kooperative form sig i en stadig voksende målestok, den bevidste tekniske anvendelse af videnskaben, den planmæssige udnyttelse af jorden, arbejdsmidlernes forvandling til arbejdsmidler, der kun kan anvendes i fællesskab, økonomiseringen med alle produktionsmidler ved at de anvendes i kombineret samfundsmæssigt arbejde. I stadig højere grad indfiltreres alle folk i verdensmarkedets net og dermed udvikles det kapitalistiske regimes internationale karakter. Med det stadig faldende antal kapitalmagnater, der tilraner sig og monopoliserer alle fordele ved denne transformationsproces, vokser mængden af elendighed, undertrykkelse, trældom, degeneration, udbytning, men også vreden hos arbejderklassen, der er i stadig og rivende vækst og som gennem selve den kapitalistiske produktionsproces' mekanisme er blevet skolet, forenet og organiseret. Kapitalmonopolet bliver til lænker for den produktionsmåde, der er blomstret op sammen med og under dets herredømme. Produktionsmidlernes centralisering og arbejdets stigende samfundsmæssige karakter når et punkt, hvor de bliver uforenelige med deres kapitalistiske hylster. Det bliver sprængt. Den kapitalistiske privatejendoms time slår. Ekspropriatorerne eksproprieres« (315).

5. Profitratens tendens til fald

I tredje bind af »Kapitalen« har Marx undersøgt en økonomisk lov, der er yderst vigtig for kapitalismens udvikling og hele den videre historiske udvikling, nemlig loven om profitratens faldende tendens. Efter han i første bind havde analyseret det kapitalistiske samfunds vigtigste love, så at sige i deres rene form, undersøgte han nu, i hvilke fremtrædelsesformer disse love slår igennem, konkret, i realiteten. Han viste, hvordan de »optræder på samfundets overflade, i de forskellige kapitalers vekselvirkning i konkurrencen og i produktionsagenternes sædvanlige bevidsthed« (316).

Marx påviste, at profitten blot er merværdiens fremtrædelsesform. Merværdi og merværdirate er »det usynlige og det væsentlige, der skal udforskes, mens profitraten og dermed merværdiens form som profit viser sig på fænomenernes overflade« (317).

Merværdiens rate, målt i forhold til den variable kapital, kalder Marx merværdiraten; merværdiens rate, målt i forhold til totalkapitalen, kaldes profitraten. Jo højere profitrate, des højere er kapitalens værdiøgningegrad.

Marx skildrer nu, hvordan den konstante kapital gradvise vækst i forhold til den variable, altså kapitalens højere organiske sammensætning, resulterer i den almindelige profitrates tendens til fald. Denne tendens er altså kun et for den kapitalistiske produktionsmåde karakteristisk udtryk for den fremadskridende udvikling af arbejdets samfundsmæssige produktivitet. Massen af anvendt levende arbejde aftager til stadighed i forhold til massen af produktionsmidler, som det sætter i bevægelse. Derfor må også den del af det levende arbejde, der er ubetalt og afføder merværdi, stå i stadig af tagende forhold til den anvendte totalkapitals værdi. Dette forhold udgør imidlertid profitraten, som derfor bestandig må falde (318). Profitraten kan falde, samtidig med at merværdiraten (udbytningsgraden af arbejderne) stiger og samtidig med, at den absolutte profitmængde stiger. Dette ikke blot kan være tilfældet. Det må være tilfældet på basis af den kapitalistiske produktion (319).

Alt dette betyder, at der eksisterer en modsigelse, der til stadighed uddybes, mellem produktivkræfternes udvikling, mellem det tekniske og videnskabelige fremskridt på den ene side og på den anden side kapitalens værdiøgning /Verwertung/ der udgør det eneste formål for den kapitalistiske produktionsmåde. »Profitraten«, siger Marx, »er den drivende kraft i den kapitalistiske produktion, og der bliver kun produceret, hvad der kan produceres med profit, og i den udstrækning, dette kan ske« (320).

Marx påviser også, at der findes en række faktorer, der modvirker profitratens faldende tendens og får den til at falde langsommere (vækst i merværdiraten dvs. arbejderne udbytningsgrad; arbejdsløshed, der holder lønnen nede; økonomiseringen med den konstante kapital; udenrigshandel på ulige vilkår med mindre udviklede lande; monopolprofit osv.).

Loven om profitratens faldende tendens åbenbarer særlig tydeligt kapitalismens historiske begrænsning, dens uhelbredelige modsigelser. Helt generelt udtrykt, skriver Marx, består modsigelsen i, at den kapitalistiske produktionsmåde indeholder en tendens til absolut udvikling af produktivkræfterne, mens den på den anden side har til formål at opretholde den eksisterende kapitalværdi og at anvende den til værdiøgning i største stil. Dens specifikke karakter er, at den bruger den forhåndenværende kapitalværdi som middel til den størst mulige forøgelse af denne værdi. De metoder, hvormed den opnår dette, omfatter: fald i profitraten, værdiforringelse af den forhåndenværende kapital og udvikling af arbejdets produktivkræfter på bekostning af de allerede producerede produktivkræfter.

»Den kapitalistiske produktion stræber bestandig efter at overvinde disse sine immanente skranke, men den overvinder dem kun gennem midler, som rejser disse skranke på ny og i vældigere format. Den egentlige skranke for den kapitalistiske produktion er kapitalen selv, nemlig dette: at kapitalen og dens selvforøgelse af sin værdi fremtræder som udgangspunkt og slutpunkt, som motiv og formål, at produktionen kun er produktion for kapitalen, og at ikke omvendt produktionsmidlerne er blotte midler til en stadig videre udbygget formning af livsprocessen for producenternes samfund. De skranke, der begrænser kapitalværdiens opretholdelse og værdiøgning, som beror på ekspropriation og forarmelse af producenternes store masse, disse skranke kommer derfor bestandig i strid med de produktionsmetoder, som kapitalen må benytte til sit formål og som tilstræber ubegrænset forøgelse af produktionen, produktion som mål i sig selv, ubetinget udvikling af arbejdets kollektivt udnyttede produktivkræfter. Midlet — ubetinget udvikling af de kollektivt udnyttede produktivkræfter — kommer derfor i stadig konflikt med det begrænsede formål, værdiøgningen af den forhåndenværende kapital. Hvis den kapitalistiske produktionsmåde altså er et historisk middel til at udvikle den materielle produktivkraft og til at skabe et tilsvarende verdensmarked, er den tillige den stadige modsigelse mellem denne dens historiske opgave og dens egne tilsvarende sociale produktionsrelationer« (321).

6. Lenins imperialismeteorier

Ved sit studium af kapitalismen i slutningen af det 19. og de to første tiår af det 20. århundrede tager Lenin sit umiddelbare udgangspunkt i Marx og Engels. Disse havde i »Kapitalens« tredje bind og i »Antl-Dühring« — idet de gik ud fra loven om kapitalens koncentration og centralisation og om profitratens faldende tendens — allerede gjort opmærksom på den voksende rolle, der tilkom den kapital, som var forenet i aktieselskaber, og på betydningen af karteller og truste. Marx havde påvist, at kapitalen, der i sig selv forudsætter en kollektiv /gesellschaftlich/ koncentration af produktionsmidler og arbejdskræfter, her direkte antager form af kollektiv kapital /Gesellschaftskapital/ og at dens foretagender fra at være privatforetagender bliver til kollektivforetagender /Gesellschaftsunternehmungen/ (321a).

Den fungerende kapitalist forvandles til en simpel bestyrer eller forvalter af fremmed kapital, kapitalejeren til simpel pengekapitalist. Kapitalfunktion og kapitalejendom er helt adskilt: »Dette er ophævelsen af den kapitalistiske produktionsmåde inden for den kapitalistiske produktionsmåde selv,« siger Marx, »altså en

modsigelse, der ophæver sig selv og som prima facie / umiddelbart/ præsenterer sig som simpelt overgangspunkt til en ny produktionsform ... Den skaber i visse sfærer et monopol og opfordrer dermed til statslig indblanding« (322).

Da ejendommen eksisterer i form af aktier, bliver dens bevægelse og overførsel et rent resultat af børsspekulationen, hvor de små fisk sluges af hajerne og fårene af børsvulvene. I aktiesystemet eksisterer allerede modsætningen til den gamle form, hvori kollektive produktionsmidler fremtrådte som individuel ejendom, men forvandlingen til aktie foregår stadig inden for kapitalistiske skranker. I stedet for at overvinde modsigelsen mellem samfundsmæssig produktion og privat tilegnelse udvikler aktieformen den blot i ny skikkelse. Marx drager den slutning, at man i historisk betydning kan betragte de kapitalistiske aktieforetagender ligesom de kooperative fabrikker »som overgangsformer fra den kapitalistiske produktionsmåde til den associerede«, modsætningen bliver i det ene tilfælde ophævet negativt, i det andet positivt (323).

I 1894, altså 11 år efter Marx' død, havde Engels i det sidste af ham selv gennemsete oplag af »Anti-Dühring« været i stand til at følge kapitalismens videre udviklingstendens op. Han påviste, at de umådelig forøgede produktivkræfter tvang kapitalisterne til — for så vidt dette er muligt inden for kapitalrelationen — at anerkende produktivkræfternes kollektive/gesellschaftliche/ natur ved at danne stadig større aktieselskaber og endog gennem forvandling til statsejendom (f.eks. jernbaner og postvæsen). Men hverken forvandlingen til aktieselskaber eller til statsejendom ophæver produktivkræfternes kapitalegenskaber, så længe staten er kapitalisternes stat, den ideelle total kapitalist (324).

Lenin analyserede — idet han umiddelbart gik ud fra det, Marx og Engels havde fastslået — under i verdenskrig kapitalismen, sådan som den havde udviklet sig i verdensmålestok på dette tidspunkt. Det skete især i hans værk: »Imperialismen som kapitalismens højeste stadium«. Lenin gik ud fra produktionens og kapitalens koncentration og fra de kapitalistiske monopolars stadig større udbredelse (karteller, syndikater, truste, udformning af kæmpekoncerner, hvoraf nogle ganske få behersker hele industrigrene), som var blevet et afgørende træk ved kapitalismens økonomiske system. Ved hjælp af det materiale, den borgerlige statistik leverede, påviste Lenin, at den udvikling, som Marx havde forudsagt — nemlig at monopololet ville udvikle sig af den frie konkurrence gennem kapitalens koncentration og centralisation — i begyndelsen af det 20. århundrede var blevet den fremherskende økonomiske kendsgerning i de kapitalistiske lande.

På dette udviklingsstadium er monopolerne opståen som følge af produktionens koncentration »en almindelig og fundamental lov for kapitalismen« (325). Konkurrencen forvandler sig til monopol, resultatet er, at produktionen med rivende fart bliver samfundsomfattende, især organiseres arbejdet med tekniske opfindelser og forbedringer i samfundsmålestok. Men de samfundsmæssige produktionsmidler vedbliver at være et lille antal personers privatejendom. De almindelige rammer for den formelt anerkendte fri konkurrence bliver ved at bestå, og de få monopolisters åg på den øvrige befolkning bliver hundrede gange mere tyngende, byrdefuldt og utåleligt (325a). Herskerrelationerne og den dertil knyttede magtanvendelse — det er det typiske for kapitalismens seneste udvikling, det som nødvendigvis måtte fremgå og også fremgik af dannelsen af de almægtige økonomiske monopoler. Monopolet bryder sig vej overalt og med alle midler. Men monopolerne er ikke i stand til at forhindre kriser tværtimod skærper og forstærker de den kaotiske karakter, som hele den kapitalistiske produktionsmåde har. På den anden side forstærker kriserne (således krisen i 1900) i uhyre målestok tendensen til koncentration og monopol (326).

Lenin peger på den nye rolle, bankerne spiller, hvor der også er foregået en hurtig koncentration; fra deres beskedne rolle som formidlere har de udviklet sig til almægtige monopolindehavere. De råder næsten over alle kapitalisters og mindre næringsdrivendes pengekapital samt over den største del af produktionsmidlerne og råstofkilderne, og dette udgør »en af grundprocesserne i kapitalismens udvikling til kapitalistisk imperialism« (327). En håndfuld monopolindehavere bliver ved hjælp af storbankerne — ved at udvide eller indskrænke, lette eller stramme kreditten — herrer over det kapitalistiske samfunds handels- og industrioperationer. Kapitalkoncentrationen og monopoldannelsen er den proces, der forstærkes og fremskyndes enormt af bankerne (328).

Samtidig udvikler der sig så at sige en personalunion mellem bankerne og de største industri- og handelsforetagender en sammensmeltning af dem ved aktiebesiddelse og gensidig repræsentation i bestyrelser og ledelser. Bankernes udvikling til institutioner af »i sandhed universel karakter« og en stadig større sammensmeltning af bankkapital med industrikapital til finanskapital er karakteristisk for kapitalismen i det 20. århundrede. Det betegner en overgang »fra kapitalens herredømme i almindelighed til finanskapitalens herredømme« (328a).

Dette begreb indeholder: koncentration af produktionen, de deraf følgende monopoler, bankernes sammensmeltning eller sammenvoksen med industrien. Finanskapitalen, som faktisk er monopolindehaver, tjener en kolossal og stadig voksende profit ved start af nye foretagender, emissionsforretninger, statslån osv. og pålægger hele samfundet tribut til monopolisterne. Under finanskapitalens herredømme har den proces, hvorved besiddelse af kapital skilles fra dens anvendelse i produktionen, pengekapital fra den industrielle kapital, den kapitalistiske rentier fra den fungerende driftsherre, nået en kolossal udstrækning (329).

Som endnu et væsentligt kendetegn ved den monopolistiske kapitalisme eller imperialisme anfører Lenin kapitaleksporten ved siden af vareeksporten. Marx havde allerede i 3. bind af »Kapitalen« gjort opmærksom på det fænomen, at der kan optræde en relativ overproduktion af kapital, en overakkumulation (330). I denne forbindelse havde han bemærket, at hvis kapital sendes til udlandet, sker dette ikke, fordi den absolut ikke kunne beskæftiges i hjemlandet, men fordi den i udlandet kan beskæftiges til en højere profitrate (331). Lenin påviste nu, at der på tærsklen til det 20. århundrede var opstået en uhyre »kapitaloverflod« i de fremskredne kapitalistiske lande. Han understregede, at kapitaleksporten dengang hovedsagelig gik til de tilbagestående lande, hvor jorden er billig, lønningerne små, prisen på råstoffer lav, profitten derimod i almindelighed meget stor. Samtidig blev kapitaleksporten til et vigtigt middel til at fremme landets egen vareeksport (332).

I samme grad, som kapitaleksporten voksede og som de største monopolforbunds udenlandske og koloniale forbindelser og »indflydelsessfærer« udvidedes, forekom der stadig oftere aftaler i verdensformat og internationale karteldannelser (332a). Denne udvikling illustrerede Lenin især med opdelingen af markederne mellem de internationale olie- og elektrokoncerner. Kapitalisterne fordeler verden imellem sig, ikke på grund af nogen særlig ondskab, sagde Lenin, men fordi det stadium, hvortil koncentrationen er nået, tvinger dem til at gå denne vej for at få profit, og fordelingen foretages »efter kapital«, »efter magt« — en anden delingsmåde kan der heller ikke findes i kapitalismens system (333). »Thi under kapitalismen«, skrev Lenin, »er ethvert andet grundlag for opdelingen af interesse- og indflydelsessfærer, af kolonier osv. end de opdelende parters magt, den økonomiske, finansielle, militære og øvrige magt, ikke tænkelig. Men de deltagendes styrke ændrer sig ujævnt, thi en jævn udvikling af enkelte foretagender truster, industrigrene og lande er umulig under kapitalismen« (334).

Endelig påviste Lenin, at verden i begyndelsen af det 20. århundrede var opdelt mellem nogle få imperialistiske stormagter, og at det på grund af de økonomisk betingede modsætninger mellem disse magter måtte komme til en heftig kamp om en nyfordeling af verden. Jo højere udviklet kapitalismen er, des føleligere bliver råstofmanglen og des skarpere konkurrencen og kampen om erhvervelse af nye kolonier, jagten efter råstofkilder og forsøget på at bringe nye områder i et afhængighedsforhold. Typisk for den kapitalistiske imperialismes epoke er ikke alene to hovedgrupper af lande — de, som ejer kolonier, og de, der selv er kolonier — men også de forskellige former af afhængige lande, der, skønt de formelt er politisk selvstændige, dog »i virkeligheden er indviklet i et net af finansiell og diplomatisk afhængighed« (335).

Lenin betegner det som det fundamentale ved udformningen af imperialismen, at de kapitalistiske monopoler afløser den kapitalistiske frikonkurrence. For imperialismen er fem kendetegn udslagsgivende: »1. Koncentration af produktion og kapital, der har nået et så højt udviklingstrin, at den har skabt monopoler, der spiller den afgørende rolle i økonomien; 2. bankkapitalens sammensmeltning med industrikapitalen og skabelse af et finansoligarki på basis af denne 'finanskapital'; 3. kapitaleksporten til forskel fra vareeksporten opnår særlig stor betydning; 4. der opstår internationale monopolistiske kapitalsammenslutninger, som deler verden mellem sig og 5. Jordens territoriale opdeling mellem de kapitalistiske stormagter er afsluttet« (336).

Lenin påviste, at imperialismen i politisk henseende betyder trang til reaktion og vold, at den indbefatter nogle stormagters kappestrid om førerrollen. »Imperialismen er finanskapitalens og monopolerne epoke,« skrev han, »som overalt tilstræber herredømme, men ikke frihed. Reaktion over hele linien, ligegyldigt under hvilke politiske systemer, den yderste tilspidsning af modsætningerne også på dette område — det er resultatet af disse tendenser« (337). Samtidig fremhævede Lenin, at imperialismen frembringer en tendens til råddenskab og stagnation, at den er snyltende kapitalisme (338). Men det ville være fejlagtigt at tro, siger Lenin, at denne tendens til indre råddenskab udelukker en hurtig vækst af kapitalismen, aldeles ikke. I det store og hele vokser kapitalismen betydeligt hurtigere end tidligere. Denne vækst er imidlertid ikke alene i almindelighed mere og mere uregelmæssig, men uregelmæssigheden ytrer sig også særligt ved indre rædnen netop i de kapitalstærkeste lande (339). I sine undersøgelser gjorde Lenin opmærksom på sammenhængen mellem imperialismen og den opportunistiske strømning i arbejderbevægelsen; den næres ved at kapitalisterne ved hjælp af monopolprofitter, der stammer fra udplyndringen af koloniale og afhængige lande, får den økonomiske mulighed for så at sige at bestikke enkelte lag af arbejderklassen (340).

Lenin fastslog imperialismens plads i historien som døende kapitalisme, kapitalisme i undergang. Han henviste til, at organiseringen og planlægningen i samfundsmålestok er langt fremskreden inden for de kapitalistiske monopolistiske koncerner og drog den slutning, at privatøkonomiske og privatejendomsretlige forhold endnu danner et hylster, som ikke længere svarer til deres indhold (341). I denne forbindelse sagde han, at imperialismen, der under i. verdenskrig havde bragt uendelig megen lidelse og elendighed over alle folkeslag, »er den proletariske socialistiske revolutions æra« (342).

Under den 1. verdenskrig gjorde Lenin opmærksom på den tendens, at den monopolistiske kapitalisme forvandler sig til statsmonopolistisk kapitalisme, at staten i en række lande var gået over til at regulere og styre de økonomiske processer. Men da dette skete samtidig med at privatejendommen til produktionsmidlerne blev opretholdt, førte det kun til en stærkere udbytning af de arbejdende masser, til mere reaktion og militærdespotisme. Tillige fremhævede Lenin, at den statsmonopolistiske kapitalisme, der var blevet fremskyndet af krigen, overordentlig havde forstærket alle materiel-økonomiske og organisatoriske forudsætninger for socialismen. Ved et stort foretagende, der ledes af staten, ved et statsmonopol, kommer det an på, i hvis interesse denne ledelse sker, sagde Lenin, om den sker i godsejernes og kapitalisternes interesse — eller i folkets interesse. I dette tilfælde er det et skridt til socialismen. Thi socialismen er ikke andet end selve det første skridt fremad fra det statsmonopolistiske monopol. Den statsmonopolistiske kapitalisme er »den mest fuldstændige materielle forberedelse til socialismen, dens umiddelbare forstadium« (343).

V. Den videnskabelige socialisme og arbejderbevægelsen.

I videre forstand kaldes marxismens totale verdens- og historieopfattelse for videnskabelig socialisme eller kommunisme. I dette afsnit skal der tales om den videnskabelige socialisme i snævrere betydning — som teori og program, strategi og taktik for den proletariske klassekamp, den socialistiske revolution og opbygningen af det socialistiske samfund.

Den videnskabelige socialismes indhold er arbejderklassens klassekamp, dens målsætning, der med historisk nødvendighed opstår af selve kapitalismens udvikling: samfundets revolutionære omdannelse fra det kapitalistiske til det socialistiske samfund; de økonomiske, politiske og ideologiske former og metoder, der fremgår af forskellige trin i den historiske udvikling; relationerne mellem arbejderklassen og dens kampe og den organiserede arbejderbevægelse og denne bevægelses forskellige dele og strømninger; arbejderklassens relationer til de andre arbejdende klasser og lag i samfundet og til arbejderklassen i andre lande. Dette er nogle af de vigtigste problemområder, som den videnskabelige socialisme beskæftiger sig med. I denne forstand betegner Engels den videnskabelige socialisme som »den levende teori om aktionen, om arbejdet med arbejderklassen på ethvert tænkeligt trin af dens udvikling« (344).

Marx, Engels og Lenin har skrevet om disse spørgsmål — ikke blot som teoretikere, men som praktikere, som ledere og rådgivere for den socialistiske arbejderbevægelse og på grundlag af mange årtiers erfaring. Deres teori om arbejderklassens klassekamp og om den socialistiske revolution er en generalisering af disse erfaringer og af hele den internationale arbejderbevægelses erfaring i samtiden.

1. Fra utopisk til videnskabelig socialisme

Ved udviklingen af den videnskabelige socialismes teori går Marx og Engels ud fra de store utopiske socialister i begyndelsen af det 19. århundrede, især Saint-Simon, Fourier og Owen. Deres teori har imidlertid sine stærkeste rødder i den faktiske historiske og økonomiske udvikling i 30'erne og 40'erne i det sidste århundrede, i de første sociale og politiske bevægelser, hvori arbejderklassen var trådt frem som en selvstændig historisk faktor.

Marx, Engels og Lenin har altid fremhævet, at de store socialistiske utopister havde stor betydning både for deres egen tid og som forløbere for den videnskabelige socialisme. Samtidig understregede de, at årsagen til umodenheden i disse systemers ideer og krav, til deres begrænsning og utopiske karakter, var umodenheden i de historiske betingelser, kapitalismens ringe udviklingsniveau og den endnu kun svagt udviklede klasse modsætning mellem bourgeoisi og industriproletariat. »De var tvunget til at konstruere elementerne for et nyt samfund lige ud af hovedet, fordi disse elementer endnu ikke fremtrådte synligt for alle i det gamle samfund; de måtte nøjes med en appel til fornuften, hvad angik grundtrækkene i deres nye samfundsbygning, netop fordi de endnu ikke kunne appellere til den samtidige historie«, skriver Engels (345).

I »Det kommunistiske manifest« betoner Marx og Engels, at de mænd, der har opfundet de utopiske socialistiske og kommunistiske systemer, ganske vist havde erkendt klasse modsætningen og de opløsende elementer i det kapitalistiske samfund, men de så ikke nogen selvstændig aktivitet på arbejderklassens side,

ingen selvstændig politisk bevægelse; lige så lidt forefandt de materielle betingelser for proletariats befrielse. Derfor må de erstatte den sociale virksomhed med deres personlige virksomhed som opfindere, de må erstatte de historiske betingelser for arbejdernes befrielse med fantastiske; de må erstatte proletariats gradvise organisation som klasse med en specielt udpønsat organisation af samfundet. For dem eksisterer proletariatet kun som den klasse, der lider mest; de tror, at de selv er højt hævet over al klassemodsatning og appellerer til alle samfundets medlemmer uden forskel, ja, fortrinsvis til den herskende klasse; de mener, at man jo bare behøvede at forstå deres system for at acceptere det som det bedst mulige. Derfor afviser de enhver politisk, særlig enhver revolutionær aktion. I samme grad, som klassekampen udvikler sig og tager form, mister de utopiske systemer al praktisk værdi, al teoretisk berettigelse (346).

Da Marx og Engels, med udgangspunkt i deres materialistiske historieopfattelse og deres økonomiske forskninger, udarbejdede den videnskabelige socialismes grundideer, skete det i et opgør med de talrige socialistiske modestrømninger i datiden — således som det kan ses af 3. afsnit i »Det kommunistiske manifest«. Særlig vigtig for den fremtidige afgrænsning af deres egne anskuelser var kritikken af den småborgerlige socialisme og den tyske såkaldte »sande« socialisme. Efter sit indhold vil den småborgerlige socialisme enten genindføre de gamle førkapitalistiske produktions -og ejendomsforhold eller den vil med magt spærre de moderne produktions -og samfærdselsmidler inde i de gamle ejendomsforholds rammer. I begge tilfælde er den småborgerlige socialisme både reaktionær og utopisk, siges det i »Manifestet« (347). Den »sande« socialisme svælger i et almen menneskeligt kærlighedssvæmeri og foregiver at repræsentere en socialistisk opfattelse, som er højt hævet over alle klasseinteresser og som oven i købet forkaster den politiske kamp mod de herskende feudale magter og for de borgerlige frihedsrettigheder, der først må erobres. Den proklamerer — ifølge Marx' og Engels' udtryk — »den tyske spidsborger som normalmennesket« (348).

40 år senere, i 1888, forklarer Engels i forordet til den engelske udgave af »Det kommunistiske manifest«, hvorfor de proletariske socialister i 1847 og 1848 måtte kalde sig kommunister. »I 1847 forstod man ved socialister på den ene side tilhængere af de forskellige utopiske systemer: owenister i England, fourierister i Frankrig, begge retninger var allerede skrumpet ind til blotte sekter, som var i færd med at uddø; på den anden side de mest forskelligartede sociale kvaksalvere, der med allehånde lappeskrædderi lovede at afskaffe samfundsmæssige misforhold af enhver art uden mindste fare for kapitalen og profitten — i begge tilfælde drejede det sig om folk, som stod uden for arbejderbevægelsen og snarere søgte støtte fra de 'dannede' klasser. Den del af arbejderklassen, som havde overbevist sig om, at rent politiske omvæltninger var utilstrækkelige, og som krævede en total forandring af samfundet som en nødvendighed, denne del kaldte sig dengang kommunistisk. Det var en slags kommunisme, som endnu var primitiv, uudviklet, rent instinktiv, men den ramte det centrale og var stærk nok til i arbejderklassen af frembringe den utopiske kommunisme, i Frankrig Cabets retning, i Tyskland Weltlings. Således var i 1847 socialismen en bevægelse i middelklassen, kommunismen var arbejderklassens bevægelse. Socialismen var, i det mindste på fastlandet, 'salonfähig' /stueren/, kommunismen var lige det modsatte. Og da vi helt fra begyndelsen var af den opfattelse, at 'arbejderklassens frigørelse må erobres af arbejderklassen selv' (349), kunne der ikke herske nogen tvivl om, hvilket af de to navne vi skulle vælge. Ja, mere endnu, det er aldrig siden faldet os ind at give afkald på dette navn« (350).

Det var først og fremmest følgende synspunkter, der adskilte den videnskabelige socialisme eller kommunisme fra andre socialistiske eller kommunistiske anskuelser: for det første blev socialismen her ikke længere opfattet som ideal, som utopisk udkast til et fuldkomment samfund med social retfærdighed, men videnskabeligt udledt af det kapitalistiske samfunds historisk-økonomiske udvikling, af de modsigelser og kriser, dette samfund har frembragt, og af den klassemodsatning og klassekamp mellem kapital og arbejde, mellem bourgeoisie og proletariat, som netop det kapitalistiske samfund har skabt. Socialisme var fra nu af det historiske resultat af den modsigelse, der hele tiden skærpes og driver til opløsning, modsigelsen mellem de enorme produktivkræfter, som kapitalismen har frembragt og som fortsat udvikler sig, og de kapitalistiske ejendomsforhold, som gang på gang, i kriser og krige, forvandler disse produktivkræfter til destruktivkræfter og dermed bliver til en hæmsko for menneskeheds videre udvikling.

For det andet var socialisme og kommunisme nu ikke længere en appel, mere eller mindre veltalende, mere eller mindre indlysende, til alle velmenende og oprigtige menneskers fornuft og indsigt eller deres moralske følelser. Den var på samme tid en videnskabelig fortolkning af situationen og en praktisk appel til den classes umiddelbare interesser, der i det moderne kapitalistiske samfund er den største og stadig voksende klasse, nemlig arbejderklassen. Tillige var den udtryk for den klassekamp, der uafbrudt foregår, for den historiske bevægelse i den arbejderklasse, der allerede var begyndt at kæmpe for en forbedring og ændring af sin stilling. Denne bevægelses betingelser, dens vej og dens mål var nu blevet videnskabeligt formuleret.

I denne forstand siger Marx, at den videnskabelige kommunisme ikke er en doktrin, men en bevægelse, at den ikke går ud fra principper, men fra kendsgerninger, og at kommunisterne ikke har denne eller hin filosofi til forudsætning, »men hele den hidtidige historie og specielt dens nuværende faktiske resultater i de civiliserede lande«. »Kommunismen er opstået af storindustrien og dens følger, af verdensmarkedets etablering, af den dermed givne uindskrænkede konkurrence, af de stadig mere voldsomme, stadig mere omfattende handelskriser, som allerede nu er blevet til fuldstændige verdensmarkeds kriser, af proletariats opståen og kapitalens koncentration, af den dermed følgende klassekamp mellem proletariat og bourgeoisie. Kommunismen, for så vidt den er teoretisk, er det teoretiske udtryk for proletariats stilling i denne kamp og den teoretiske generalisering af betingelserne for proletariats befrielse« (351).

Lenin betegner det som den videnskabelige socialismes kerne, som det vigtigste ved Marx' lære, »at den klarlægger proletariats verdenshistoriske rolle som skaber af det socialistiske samfund« <3521. Marxismen udleder arbejderklassens historiske rolle og opgave af dens objektive stilling i samfundet, særlig i produktionsprocessen. For det første er arbejderklassen den talmæssigt stærkeste klasse i samfundet, den vokser endog fortsat med industriens vækst og opsuger brede lag af små ejendomsbesiddere i byerne og på landet. I de udviklede lande danner den flertallet af befolkningen. Endvidere står arbejderklassen økonomisk som midtpunkt i det moderne erhvervsliv; den behersker dets livsnerve, uden dens arbejde er et industrielt udviklet land i det hele taget utænkeligt. Arbejderklassen lever i det kapitalistiske samfunds centre, i storbyerne; den er forenet i kæmpemæssige værker og fabrikker, og derfor kan den lettere organisere sig end andre arbejdende klasser og lag; den er faktisk den bedst organiserede del og derfor bedst i stand til at aktionere. Endelig, og dette er ikke det mindst vigtige, er arbejderklassen ifølge sin stilling i det kapitalistiske samfund, især ifølge den sociale usikkerhed, som er karakteristisk for dens eksistens, den klasse, hvis interesse fremfor alt kræver kapitalismens afskaffelse og tillige, da den ikke har egne privilegier af nogen art at forsvare, den klasse, der kan vinde andre arbejdende lag som sine forbundsfæller.

Marx, Engels og Lenin har aldrig betragtet den historiske opgave, arbejderklassen står overfor ifølge dens objektive stilling i samfundet, isoleret fra dens subjektive bevidstheds -og organisationsgrad, dens kamperfaring og kampkraft på et givet tidspunkt. De vendte sig altid mod den indstilling, at arbejderbevægelsens historiske mål, socialismen, ville indfinde sig som noget skæbnebestemt, af sig selv, noget man passivt kunne afvente som resultat af den historiske udvikling. De så heller ikke i arbejderne klassekamp en proces, der automatisk og med blindt virkende, spontan kraft ville føre til målet. Socialismens historiske nødvendighed og lovmæssighed — det betød for dem blot, at arbejderklassen i kraft af kapitalismens ødelæggende modsigelser og katastrofer, i kraft af den voksende usikkerhed i dens egen eksistens, vil blive drevet til at søge efter en principiel udvej, netop en socialistisk udvej. Historisk nødvendig altså, fordi kun socialismen er i stand til at udrydde den sociale nød, som kapitalismen har frembragt, og at gøre det muligt for den arbejdende befolkning at føre et trygt, et menneskeværdigt liv.

Engels siger i »Anti-Dühring«, at »der må ske en sådan omvæltning i produktions -og fordelingsmåden, som fjerner alle klasseforskelle, hvis ikke hele det moderne samfund skal gå til grunde«. Denne håndgribelige, materielle kendsgerning er grundlag for den moderne socialismes forvisning om den endelige sejr (353).

2. Mål, indhold og former for arbejderklassens kamp

Arbejdernes klassekamp er efter Marx', Engels' og Lenins opfattelse — som vi har set — ifølge sit historiske mål en kamp for at overvinde kapitalismen og for at opbygge det socialistiske samfund. Ifølge sit indhold er den en kamp, der ufravigeligt stiler mod dette mål, kampen for arbejderklassens økonomiske, politiske, åndelige og moralske interesser, der udspringer af dens konkrete stilling i samfundet, af det givne styrkeforhold mellem klasserne i en bestemt historisk udviklingsfase. For marxismen har det altid været hævet over enhver tvivl, at de arbejdende menneskers sociale frigørelse kun er mulig gennem en fundamental forandring af samfundet. Karl Marx har udtrykt denne opfattelse kort og fyndigt i sætningen: »Arbejderklassen er revolutionær, eller den er intet« (354). Gentagne gange har Marx og Engels understreget, at der heri ligger en af de væsentlige forskelle mellem borgerskabets kamp mod feudaladelen på den ene side og arbejderklassens kamp mod kapitalen på den anden side. Bourgeoisiet kunne ved hjælp af et klassekompromis ikke blot opnå noget, men endog overordentlig meget, fordi det kunne udfolde sin økonomiske magt selv om og samtidig med at feudaladelen bevarede sin politiske magtstilling. Arbejderklassen kan ganske vist opnå enkelte forbedringer i sin situation inden for det kapitalistiske samfunds rammer, men sin sociale, politiske og åndelig-moralske frigørelse kan den kun opnå gennem en socialistisk omvæltning.

Marx, Engels og Lenin opfattede arbejdernes mål og bevægelse, deres interesser i samtiden og i fremtiden som en dialektisk enhed, hvor det ene formidles ved det andet.

En arbejderbevægelse, der ikke på hvert trin af sin udvikling har det socialistiske mål for øje, må løbe ud i sandet eller miste orienteringen ved kritiske vendepunkter i historien. Omvendt vil en arbejderbevægelse, der nøjes med blot at propagere sit mål, ikke være i stand til at samle de erfaringer og den styrke, der først gør det muligt at nå målet.

Marxismens klassikere vendte sig derfor lige så afgjort mod dem, der var rede til at ofre målet til fordel for dagskravene, som mod dem, der gjorde målet til noget absolut og benægtede, at mellemtrin er uundgåelige. Allerede i »Det kommunistiske manifest« sagde Marx og Engels om kommunisterne, at »de kæmper for arbejderklassens umiddelbart foreliggende mål og interesser, men i den nuværende bevægelse repræsenterer de tillige bevægelsens fremtid« (355). På den anden side vendte Engels sig efter Pariserkommunen mod naiviteten og utålmodigheden hos alle dem, der troede, at deres subjektive vilje var tilstrækkelig til at springe over alle mellemstationer og kompromiser, og han gav dem dette svar: »De tyske kommunister er kommunister, fordi de gennem alle mellemstationer og kompromis'er, der ikke skabes af dem selv, men af den historiske udvikling, klart ser det endelige mål: klassernes afskaffelse, opbygning af et samfund, hvor der ikke længere eksisterer privatejendom til jorden og til produktionsmidlerne« (356).

Marx, Engels og Lenin bestemte altid arbejderbevægelsens strategi og taktik på et givet historisk udviklingstrin ud fra en alsidig analyse af de økonomiske og politiske kendsgerninger og tendenser. Engels betonedede, at Marx' historiske teori er »den grundlæggende betingelse for enhver sammenhængende og konsekvent revolutionær taktik« (357).

Lenin sammenfatter de almindelige grundtræk for arbejderbevægelsens marxistiske strategi og taktik på følgende måde: »Kun den objektive hensyntagen til samtlige vekselforhold mellem alle klasser uden undtagelse i et givet samfund og følgelig også hensyntagen til dette samfunds objektive udviklingstrin og til vekselforholdene mellem dette og andre samfund kan tjene som grundlag for en rigtig taktik for den progressive klasse. Herunder betragtes alle klasser og alle lande ikke i deres statiske, men i deres dynamiske tilstand, dvs. ikke i deres øjeblikkelige tilstand, men i deres bevægelse (hvis love fremgår af hver enkelt classes økonomiske eksistensbetingelser). Og selve bevægelsen betragtes igen ikke bare fra fortidens standpunkt, men også fra fremtidens, og ikke efter 'evolutionisternes' platte opfattelse, der kun ser langsomme forandringer, men dialektisk« (358).

Lenin citerer derefter Marx, der har sagt, at »i de store historiske udviklinger er 20 år ikke mere end én dag, skønt der bagefter kan komme dage, der sammenfatter 20 år i sig«, og han fortsætter: »På hvert udviklingstrin, i ethvert øjeblik må proletariats taktik tage hensyn til denne objektive uundgåelige dialektik i den menneskelige historie, idet den /taktikken/ på den ene side udnytter epoker med politisk stagnation og sneglelangsom 'fredelig' udvikling til udvikling af den mest progressive classes bevidsthed, styrke og kampkraft, og på den anden side leder hele dette udviklingsarbejde i retning af den pågældende klassebevægelses 'endemål', og således at klassen bliver i stand til praktisk at løse de store opgaver på de store dage, 'der sammenfatter 20 år i sig'« (359).

I overensstemmelse med denne generelle opfattelse af arbejderklassens kamp og dens udviklingsproces udformede Marx, Engels og Lenin også deres standpunkt til de demokratiske og de socialistiske opgaver i denne kamp, til reform og revolution. Før, under og efter revolutionen 1848—49 gik Marx og Engels ind for det grundlæggende synspunkt, at arbejderne altid skulle støtte småborgerskabet og bourgeoisiet i situationer, hvor disse klasser optræder beslutsomt i kampen for en demokratisk forfatning og for demokratiske rettigheder, mod den feudale reaktion. Under den preussiske forfatnings-konflikt 1864—65 udviklede Engels denne tanke videre, idet han erklærede, at arbejderklassen måtte kæmpe for borgerlig-demokratiske rettigheder, selv om de besiddende borgerlige klasser svigter denne kamp af frygt for arbejderne. Selv da, mente Engels, »har arbejderpartiet ikke andet valg end at videreføre den agitation for borgerlig frihed, pressefrihed, forsamlings- og koalitionsfrihed, som borgerne har svigtet, og gøre det på trods af borgerne. Uden denne frihed kan arbejderklassen selv ikke bevæge sig frit, den kæmper denne kamp for sit eget livselement, for den luft, den skal bruge for at kunne ånde« (360).

Lenin bygger på Marx' og Engels' grundlæggende tanker og videreudvikler den strategi, der gælder forbindelsen af arbejderklassens demokratiske og socialistiske kamp under mere fremskredne historiske betingelser. I sin analyse af imperialismen havde Lenin fremhævet, at kapitalismen i det 20. århundrede — præget af monopolerne, som den er — negerer demokratiet også i dets begrænsede borgerlige former, men

at den netop derved som en modsat tendens fremkalder demokratiske bestræbelser i masserne (361). I denne forbindelse betonede Lenin to ting: for det første, at en beslutsom kamp for demokratiske fordringer på alle områder af samfundslivet på ingen måde står i modsætning til arbejderklassens forberedelse og opdragelse med henblik på den socialistiske revolution, men tværtimod, »at det proletariat, der ikke fører en i enhver henseende konsekvent, revolutionær kamp for demokratiet, ikke kan forberede sig til sejren over bourgeoisiet« (362). For det andet understregede han, at kampen for en konsekvent demokratiske, skønt den, taget for sig, aldrig kan føre til socialismen, altså omvæltningen af samfundets økonomiske grundlag, i den reale historiske dialektik netop ikke »kan tages for sig«, men at den vil udøve sin indflydelse på økonomien, fremme dennes udvikling, være underkastet den økonomiske udviklings indflydelse, og at derfor demokratiets udvikling til dets yderste konsekvens — at finde de former, under hvilke en sådan udvikling foregår, at prøve dem i praksis — udgør en del af opgaverne i kampen for den sociale revolution (363).

Heraf fremgår det allerede, at Marx, Engels og Lenin ikke stiller reform og revolution op mod hinanden som uforenelige antinomier, men at de tværtimod i dem så to nødvendige og indbyrdes forbundne sider af en udviklingsproces, ganske vist på en sådan måde, at kampen for reformer må underordnes det revolutionære mål, en fundamental omformning af samfundet. Marxismen er altid gået ind for reformer i det økonomiske, politiske og kulturelle liv, endog — og dette fremhæves af marxismens klassikere — med langt større konsekvens og energi end de, der kalder sig selv for reformister. Engels siger, at socialisternes plads er »blandt dem, der kæmper for ethvert umiddelbart resultat, der kan opnås til gavn for arbejderklassen«; men de accepterer blot ikke disse politiske eller sociale resultater som en slags afdrag og betragter »enhver revolutionær eller progressiv bevægelse som et skridt fremad ad deres egen vej« (364).

Således fremhævede Marx i Inauguraladressen for Den internationale arbejderassociation (1864) — I Internationale — betydningen af en resultatrig kamp for ti-timers arbejdsdagen ikke blot som »en stor praktisk sejr«, men en sejr for »arbejderklassens politiske økonomi« (365). Idet Marx polemiserede mod dem, der mente at arbejderpartiet kun styrker de herskende magter, når det tilkæmper sig reformer, der opnår lovkraft, siger han: »Når vi tilkæmper os sådanne love, så forvandler vi tværtimod den magt, der nu bliver brugt mod os, til vor egen tjener; gennem en almenlydig lov opnår arbejderklassen det, som den forgæves ville tilstræbe ved hjælp af et stort antal isolerede anstrengelser« (366).

Lenin gør opmærksom på, at marxismen — ene af alle strømninger i arbejderbevægelsen — har bestemt det indbyrdes forhold mellem reform og revolution rigtigt. Også under i. verdenskrig og senere krævede Lenin, at marxisterne ingenlunde må give afkald på kampen for reformer; reformisterne ville kun være alt for glade, siger han, dersom marxisterne overlod kampen for reformer til dem alene og selv »frelste sig ved flugt fra den sørgelige virkelighed« (367). Samtidig understreger Lenin, at det ville være »slet og ret et borgerligt bedrag«, hvis man »prædiker reformer i de spørgsmål, som historien og hele den politiske situation har stemplet som spørgsmål, der kun kan løses af revolutionen« (368).

Til de generelle grundtræk ved den marxistiske strategi og taktik for arbejderklassens kamp hører forholdet mellem denne kamps internationale og nationale aspekter. Allerede i »Det kommunistiske manifest« (1848) har Marx og Engels proklameret arbejderbevægelsens principielt internationalistiske standpunkt, der er et resultat af arbejdernes fælles klasseinteresser mod kapitalen i alle lande. »Arbejderne har ikke noget fædreland«, skrev Marx og Engels. Men da proletariatet først må erobre den politiske magt, »konstituere sig selv som nation«, er det selv endnu nationalt, selv om det er det i en helt anden betydning end den borgerlige. De tilføjede, at »når modsætningen mellem klasserne inden for nationen forsvinder, ophører nationernes fjendtlige stilling til hinanden« (369). Som kommentar til det meget mistydede første afsnit af denne tankegang — at arbejderne ikke har noget fædreland, at man ikke kan tage noget fra dem, som de ikke har — siger Lenin: ». . . dette betyder, at a) dets /proletariatets/ økonomiske stilling (le salariat — lønarbejdet) ikke er national, men international; at b) dets klassefjende er international; c) betingelserne for dets befrielse er det; at d) arbejdernes internationale enhed er vigtigere end den nationale« (370).

Selvfølgelig betyder dette ikke, at Marx og Engels ikke har viet nogen opmærksomhed til folkenes nationale bevægelser for frihed og uafhængighed eller at de skulle have negeret dem. Men de vurderede altid denne kamp ud fra arbejderklassens internationale interesser og i forbindelse med den almindelige historiske udvikling fremad. Allerede under revolutionen 1848—49 og i I. Internationale opfordrede Marx og Engels arbejderbevægelsen til at støtte polakkernes, irernes og andre undertrykte folks kamp for national uafhængighed. I »Neue Rheinische Zeitung«, som de redigerede, proklamerede de princippet: Et folk, der undertrykker andre folk, kan ikke selv være frit. De var også fuldstændig klar over — allerede i midten af det 19. århundrede — at de kolonialt undertrykte landes befrielse var en nødvendighed. Således skrev Marx i

1853 om det britiske herredømme i Indien: »Inderne vil ikke høste frugterne af de nye samfundselementer, som det britiske bourgeoisie har strøet ud blandt dem, så længe den klasse, der nu hersker i Storbritannien, ikke er blevet fortrængt af industriproletariatet, eller hinduerne selv er blevet stærke nok til fuldstændigt at afkaste det engelske åg« (371).

Lenin udarbejdede alsidigt den marxistiske arbejderbevægelses stilling i det nationale og koloniale spørgsmål. Han gik ud fra, at dannelsen af nationalstater, der blev bevirket og fremskyndet af den kapitalistiske udvikling, betød et historisk fremskridt, som arbejderklassen skulle støtte. Derfor krævede han, at den internationalistiske opdragelse af arbejderne i de nationer, der undertrykker fremmede nationer, ubetinget måtte lægge eftertryk på at »propagandere og gå ind for de undertrykte landes ret til løsrivelse«. Samtidig betonedede Lenin, at socialisterne i henhold til deres historiske mål med naturnødvendighed går ind for sammenslutningen, for foreningen af nationerne, følgelig skulle socialisterne i de små nationer lægge eftertryk »på det andet ord i vor almindelige formel: 'frivillig forening af nationer« (372).

Lenin erklærede, at mens bourgeoisiet altid rykker sine egne nationale krav i forgrunden og stiller dem betingelsesløst, så må arbejderklassen underordne de nationale krav under klassekampens interesser. Således sagde han, at retten til national selvbestemmelse ikke er noget absolut, men en del af den demokratiske og socialistiske verdensbevægelse. Når det i enkelte tilfælde sker, at en del kommer i modsætning til helheden, må man forkaste delen (373). I denne forbindelse talte Lenin om to slags politik, ja, om to verdensanskuelser i det nationale spørgsmål: den borgerlige nationalisme og den proletariske internationalisme (374). Han krævede imidlertid også, at man må skelne mellem nationalismen i en undertrykkende og nationalismen i en undertrykt nation. Internationalismen hos medlemmerne af den undertrykkende nation må ikke begrænse sig til at fastslå nationernes formelle lighed, men må stræbe efter at overvinde nationernes faktiske ulighed (375).

Allerede på et tidligt tidspunkt henledte Lenin arbejderbevægelsens opmærksomhed på den antikoloniale befrielseskamp, der blev ført af de af imperialismen undertrykte folk, i hvem han så en magtfuld forbundsfælle for arbejderbevægelsen. Han krævede af kommunisterne, at »de støtter enhver befrielsesbevægelse i kolonierne, ikke i ord, men i handling, at de kræver, at deres egne imperialister forjages fra disse kolonier, at de vækker i sandhed broderlige følelser for den arbejdende befolkning i kolonierne og de undertrykte nationer i arbejderne hjerter i deres eget land« (376).

Lenin fremhævede altid, at målet for arbejderklassens kamp med henblik på forholdet mellem nationerne indbyrdes måtte være at overvinde den nationale tvedragt og den nationale isolering; »hvis proletariatet og dernæst de arbejdende masser i alle lande og nationer verden over ikke stræber efter et frivilligt forbund, en frivillig enhed, kan sejren over kapitalismen ikke bringes heldigt i havn« (377).

Ligesom i det nationale og koloniale spørgsmål, så er Marx', Engels' og Lenins holdning til krigen, der er et resultat af klassesamfundets antagonismer, altid bestemt af arbejderklassens internationale interesser og af hensynet til det samlede historiske fremskridt. Socialisterne har altid fordømt krigen mellem nationerne som »en barbarisk og bestialsk ting«, siger Lenin. Men deres stilling til krigen adskiller sig fra borgerlige pacifisters og fra anarkisternes stilling, fordi de forstår, at krigen er forbundet med og ikke kan skilles fra klassekampen inden for nationen (378).

Krigen er en fortsættelse af politikken, følgelig må man studere den politik, der gik forud for krigen, den politik, som har ført til krigen og som har medført krigen: »Hvis politikken var imperialistisk, dvs. hvis den forsvarede finanskapitalens interesser, hvis den var en politik med udplyndring og undertrykkelse af kolonier og fremmede lande, så er også den krig, som er et resultat af denne politik, en imperialistisk krig. Hvis politikken var en politik, der tjente den nationale befrielse, dvs. hvis den var udtryk for en massebevægelse, rettet mod national undertrykkelse, så er også den krig, der er et resultat af denne politik, en national befrielseskrig« (379).

Marx og Engels gik altid konkret-historisk frem, når de bedømte en krigs karakter; derfor betragtede de den tysk-franske krig i 1870-71 i begyndelsen som en forsvarskrig fra tysk side, der dog med annekserne af Elsass-Lothringen forvandlede til en erobringskrig. Marx og Engels forudsagde allerede dengang, at denne annekser ville berede jorden for en ny krig. »Den er det sikreste middel til at forvandle den kommende fred til en midlertidig våbenhvile, indtil Frankrig er kommet så meget på benene, at det kan kræve det tabte område tilbage. Den er det sikreste middel til at ruinere både Frankrig og Tyskland gennem krige, som vil få dem begge til at forbløde« (380). Den samme konkrethistoriske analyse gjorde det muligt for Lenin ved begyndelsen af i. verdenskrig at fordømme denne krig som en imperialistisk krig fra begge sider; som de

russiske marxisters leder førte han en konsekvent og energisk kamp mod krigen, en kamp, der førte til den russiske oktoberrevolutions sejr i 1917.

Under den tysk-franske krig havde Marx og Engels talt om solidariteten mellem den tyske og den franske arbejderbevægelse og sagt, at den beviste, at et nyt samfund var ved at vokse frem i modsætning til det kapitalistiske, et samfund, hvis »internationale princip vil være fred. fordi der i hver nation hersker det samme princip — arbejdet« (381). Den første forholdsregel, som Lenin i spidsen for sovjetregeringen foreslog i november 1917, var et tilbud til alle krigsførende nationer og deres regeringer »om ufortøvet at påbegynde forhandlinger om en retfærdig, demokratisk fred« (382). Lenin sagde dengang, at »spørgsmålet om freden er vore dages brændende spørgsmål, vore dages akutte spørgsmål«.

Med henblik på de kampformer, der skulle anvendes, var Marx, Engels og Lenin af den opfattelse, at arbejderklassen og arbejderbevægelsen må forstå at beherske alle de kampformer og metoder, som deres modstander — kapitalen — råder over. Engels talte om, at arbejderne må føre klassekampen på tre fronter — den teoretiske, den politiske og den økonomiske (383). Til forskel fra de førmarxistiske socialistiske strømninger, men også de reformistiske og doktrinær-sekteriske retninger, som hver for sig ophøjede den ene eller den anden kampform til noget absolut, tryllede den om til et mirakelvåben og mekanisk satte den i stedet for de former, de afviste, søger marxismen at anvende mange forskellige midler i kampen, at forbinde dem med hinanden og at anvende dem i overensstemmelse med de objektive betingelser og arbejdernes subjektive modenhedsgrad.

Lenin understreger, at arbejderklassen, hvis den skal løse sin opgave, må kunne beherske »alle former eller sider af samfundets virksomhed uden undtagelse« (384). Han påpeger, at det marxistiske arbejderparti ikke frit opfinder de forskellige kampformer, men at det generaliserer de former, som er opstået under selve kampens forløb, organiserer kampene og forlener dem med bevidsthed. »I denne henseende lærer marxismen af massernes praksis«, skriver Lenin, »og den gør aldeles ikke krav på at lære masserne kampformer, som er blevet udpønsset af skrivebords-'systematikere'« (385).

Marx havde allerede i sit værk »Filosofiens elendighed« (1847) og året efter sammen med Engels i »Det kommunistiske manifest« gjort opmærksom på betydningen af den økonomisk faglige kamp og af fagforeningerne som arbejdernes elementære klasseorganisationer. Han påviste, at denne kamp bliver til en politisk kamp i samme grad som den vinder i bredde og antager almene former (386). Senere sammenfatter Marx denne udviklingstendens i arbejderbevægelsen på følgende måde: »F. eks. er forsøget på at tiltvinge sig en begrænsning af arbejdstiden i en enkelt fabrik fra en enkelt kapitalist eller også inden for et enkelt fag ved hjælp af strejker osv. en ren økonomisk bevægelse; derimod er bevægelsen for at gennemtvinge en ottetimers arbejdsdag ved lov en politisk bevægelse. Og på denne måde vokser der overalt af arbejdernes isolerede økonomiske bevægelser en politisk bevægelse frem, dvs. en bevægelse af klassen, for at gennemtvinge sine interesser i almen form, i en form, der har almen, samfundsmæssigt bindende kraft« (387).

Engels kalder fagforeningerne for »proletariatets egentlige klasseorganisation, med hvis hjælp det udkæmper sine daglige kampe mod kapitalen, hvori det skoler sig« (388). Den faglige kamps nødvendighed motiverer Marx, Engels og Lenin for det første rent økonomisk, fordi arbejderne må være i stand til at modvirke den kapitalistiske tendens til at trykke markedsprisen på varen arbejdskraft — lønnen — ned til en minimumsgrænse; for det andet som en forudsætning for de højere, politiske kampformer. »Hvis arbejderklassen gav fejlt efter i den daglige konflikt med kapitalen«, skriver Marx, »ville den berøve sig selv evnen til at kunne foretage nogen som helst større bevægelse« (389).

Samtidig påviste Marx, Engels og Lenin altid det begrænsede i en blot faglig kamp for bedre løn og bedre arbejdsforhold. Arbejderklassen må ikke overvurdere de endelige virkninger af denne daglige kamp, siger Marx; fagforeningerne ville i al almindelighed forfejle deres mål, hvis de indskrænkede sig til guerillakrig mod virkningerne af det bestående system i stedet for samtidig at forsøge at omdanne det, i stedet for at bruge deres organiserede kraft som løftestang for arbejderklassens endelige befrielse (390).

Idet de gik ud fra den erkendelse, at kapitalens økonomiske magt er koncentreret i dens politiske herredømme, at den politiske magt gør det muligt for kapitalisterne at bevare kapitalismens samfundsmæssige relationer, havde Marx og Engels allerede i »Det kommunistiske manifest« proklameret som arbejderbevægelsens mål: »Proletariatets organisering som klasse, bourgeoisherredømmets fald og proletariatets erobring af den politiske magt« (391). I Inauguraladressen for I. Internationale havde Marx udtalt, at jord- og kapitalejerne altid vil benytte deres politiske privilegier til at forsvare og forevige deres økonomiske

monopoler og lægge alle mulige hindringer i vejen for arbejdets befrielse, og »derfor er erobringen af politisk magt blevet den arbejdende klasses ophøjede pligt« (392).

Marx, Engels og Lenin vendte sig altid mod de teorier, der anbefalede arbejderne — for deres revolutionære princippers renheds skyld — at afholde sig fra politik, det være sig på det parlamentariske eller ikke-parlamentariske felt. Revolutionen er politikens højeste akt, siger Engels, og den der vil revolutionen, må også ville midlerne — den politiske aktion, der forbereder revolutionen og opdrager arbejderne til revolutionen (393). Mod »venstre«-kommunismen, der efter i. verdenskrig rejste kravet om, at kommunisterne ikke skulle deltage i parlamentariske valg og i parlamenterne, fordi den borgerlige parlamentarisme er et bedrag og »politisk udlevet«, svarede Lenin, at den farligste fejl, revolutionære kan begå, er at forveksle deres ønsker, deres egen politiske indstilling, med den objektive virkelighed (394). Dem der fordømte al deltagelse i valg og i parlamentarisk arbejde som opportunisme, svarede Lenin, at det tværtimod er ensbetydende med »total kapitulation for opportunismen«, hvis man »i det givne kapitalistiske samfund giver afkald på at benytte sig af de demokratiske indretninger, som bourgeoisiet har skabt og forvrænget« (395).

Hvad angår deres indstilling til anvendelse af vold i klassernes opgør og i den politiske kamp, så skelnede Marx, Engels og Lenin skarpt mellem — på den ene side — arbejderklassens vilje til at nå sit mål ad fredelig vej, og — på den anden side — de historiske betingelser, som afgør, om det er muligt at realisere dette ønske, og som hovedsageligt er bestemt af de herskende klassers voldsanvendelse. Allerede i de forberedende udkast til »Det kommunistiske manifest« svarede Engels på spørgsmålet: Vil det va*re muligt at ophæve privatejendommen ad fredelig vej? »Det ville være ønskeligt, at dette kunne ske, og kommunisterne ville være de sidste, der havde noget imod det. Kommunisterne ved kun alt for godt, at alle slags sammensværgelser ikke kun er nytteløse men endog skadelige. De ved kun alt for godt, at revolutioner ikke kan laves overlagt og vilkårligt, at de overalt og altid var de nødvendige resultater af omstændigheder, som er uafhængige af enkelte partiers og hele klassers vilje og ledelse. Men de ser også, at proletariatets udvikling i næsten alle civiliserede lande undertrykkes med vold og at kommunisternes modstandere netop herigennem af al magt arbejder hen imod en revolution« (396). Den samme tanke ytrede Lenin, da han sagde, at arbejderklassen naturligvis ville foretrække at overtage magten fredeligt (397).

Marxismens klassikere nærmede sig dette spørgsmål — ligesom alle andre politiske spørgsmål — strengt historisk, ud fra et synspunkt, der tog de reale styrkeforhold og klassekampens øvrige konkrete betingelser i betragtning. Den historiske udvikling viste dem, at vold indadtil som udadtil altid har været det middel, hvormed de reaktionære herskende klasser forsvarede deres magt og deres privilegier mod de økonomisk og politisk undertrykte klasser, og at de som følge heraf ikke gav de undertrykte klasser nogen anden udvej end på deres side at anvende vold. Marx drog kun konklusionen af de borgerlige revolutioners historie — i England i det 17., i Frankrig i det 18., i Tyskland i det 19. århundrede — og opsummerede i det hele taget læren af den proces, hvorved det kapitalistiske samfund havde udviklet sig af det feudale samfund, når han fastslog, at »vold er fødselshjælper for ethvert gammelt samfund, der går svanger med et nyt« (398).

Marx og Engels havde kun hån til overs for de borgerlige politikere og ideologer, der angiveligt byggede på erobringerne fra 1789 og 1848, men i deres samtid og i al fremtid afviste revolutionære bevægelser og revolutioner som noget slet og ret ulovligt og forkasteligt. Da man under Bismarcks undtagelseslovgivning mod det tyske socialdemokrati (1878-90) gentagne gange fra borgerlig side henstillede til partiet, dog at afsvære revolutionen, skrev Engels til August Bebel: »I hele Europa er den nuværende tilstand resultatet af revolutioner. Retsgrundlaget, den historiske ret, legitimiteten er overalt og tusinde gange gennemhullet eller helt omstødt . . . Retten til at lave revolution har eksisteret — ellers varde, der hersker nu, slet ikke i deres ret — men fra nu af skal den ikke eksistere mere. I Tyskland bygger den bestående retsorden på den revolution, der begyndte i 1848 og sluttede i 1866. 1866 var en fuldstændig revolution. Preussen er kun blevet til noget gennem forræderi og krig mod det tyske rige, i forbund med udlandet (1740, 1756, 1795), og på samme måde har det kun fået stablet det tysk-preussiske rige på benene ved voldelig omstyrtelse af det tyske forbund og ved borgerkrig . . . Efter sejren væltede Preussen tre troner af Guds nåde' og annekterede deres område samt den forhenværende frie rigsstad Frankfurt . . . Men den der opererer med blod og jern, omstyrter troner, opsluger hele stater og konfiskerer privat ejendom, skal ikke fordømme andre folk som revolutionære. Så længe partiet /det tyske socialdemokrati/ bevarer retten til at være hverken mere eller mindre revolutionær end rigsregeringen selv har været det, så har det alt, hvad det behøver«

(399). I 1895 bemærkede Engels i indledningen til Marx' skrift »Klassekampene i Frankrig«, at det er de såkaldte ordenspartier, der går til grunde ved den legale tilstand, de selv har skabt, mens socialistiske »omstyrtende« partier »får spændte muskler og røde kinder« (400).

3. Spontanitet og bevidsthed

Det marxistiske arbejderparti

Af den omstændighed, at kapitalens økonomiske og politiske magt tillige er åndelig magt, den borgerlige bevidstheds herredømme, at klassekampen også foregår på det teoretisk-ideologiske område, drog Marx, Engels og Lenin den uafviselige slutning, at der må tillægges arbejdernes klassebevidsthed og klasseorganisation førsterangs betydning.

Arbejderbevægelsens samlede udvikling havde lært dem, at den samfundsmæssige bevidstheds indhold, som arbejderne tilegner sig spontant på basis af deres sociale stilling, er en — som Lenin udtrykker sig — trade-unionistisk, en fagforeningsmæssig bevidsthed. Det drejer sig om en elementær forståelse af modsætningen mellem arbejdere og arbejdsgivere, om den overbevisning, at det er nødvendigt at slutte sig sammen i fagforeninger, at føre kamp mod arbejdsgiverne, at formå regeringerne til at udstede disse eller hine love, der er nødvendige for arbejderne (401). Denne bevidsthed omfatter ikke en rigtig fortolkning af klasse modsætningen mellem bourgeoisie og proletariat i samfundet som helhed og heller ikke af det kapitalistiske samfunds økonomisk-historiske lovmæssigheder og udviklingstendenser. Alt dette kan kun erkendes på videnskabeligt grundlag. Derfor kunne — som Lenin påpeger — den videnskabelige socialisme kun udvikles af revolutionære teoretikere, der ifølge deres sociale stilling tilhørte den borgerlige Intelligens (402).

Men når arbejdernes spontane bevidsthed holder sig inden for borgerlige skranke, så betyder det, at en selvstændig, organiseret, bevidsthedsdannende kraft i arbejderklassen er en nødvendighed. Da Marx, Engels og Lenin desuden — som vi har set — gennem analyse af kapitalismen og af historiens erfaringer var kommet til den konklusion, at arbejderklassens befrielse kun er mulig ad politiskrevolutionær vej, kunne de kun se denne kraft, dette vigtigste redskab til arbejdernes selvbefrielse, i en politisk organisation, i et arbejderparti, som er udrustet med den videnskabelige socialisme.

Om dette arbejderparti siger Marx og Engels allerede i »Det kommunistiske manifest«, at det adskiller sig fra andre proletariske sammenslutninger derved, at det på den ene side »i proletarernes forskellige nationale kampe fremhæver hele proletariatets fællesinteresser, og gør disse interesser gældende«, og på den anden side derved, at det »på de forskellige udviklingstrin, som kampen mellem proletariat og bourgeoisie gennemløber, stadig repræsenterer hele bevægelsens interesse. Af alle landes arbejderpartier er kommunisterne altså i deres praksis den mest resolute del, den del, der driver de andre fremad; teoretisk har de det forud for proletariatets øvrige masse, at de har Indsigt i den proletariske bevægelses betingelser, forløb og almindelige resultater« (403).

I de beslutninger, som Den internationale arbejderassociation tog på sin konference i London i 1871 og som var formuleret af Marx og Engels, betones det, at arbejderklassen kun kan handle som klasse mod de besiddende klassers samlede magt, »idet den selv konstituerer sig som et særskilt politisk parti, i modsætning til alle de besiddende klassers gamle partidannelser« (404). I 1892 understreger Engels i et brev dette krav almenlydighed: »I vor taktik er der en ting, som gælder for alle moderne lande og til alle tider: at få arbejderne til at danne et eget, uafhængigt parti, modsat alle borgerlige partier« (405).

Idet Lenin gik ud fra denne grundtanke og generaliserede erfaringerne fra II Internationale og især fra dens opportunistiske forfald under i. verdenskrig, udviklede han teorien om det revolutionære arbejderpartis rolle og karakter. Han påviste, at det politiske parti er den højeste form for arbejdernes klasseorganisation, som må være i stand til at mestre og samordne alle klassekampens former, at forene delinteresser og helhedsinteresser, samtidige og fremtidige mål, nationale og internationale opgaver. Den revolutionære bevægelses sejr er umulig uden et revolutionært parti, som nyder arbejderklassens tillid og som forstår at følge massernes stemning og indvirke på den. Dette parti må have »evne til at forbinde sig med, nærme sig og til en vis grad om man vil smelte sammen med ... de proletariske, men også de ikkeproletariske arbejdende masser« (406).

Lenin understregede gang på gang kravet om den nærest mulige forbindelse med arbejdermasserne. »At kaste avantgarden alene ud i den afgørende kamp«, sagde han, »så længe hele klassen, så længe de brede masser ikke direkte støtter avantgarden eller i det mindste indtager en velvillig neutralitet over for den ... ville ikke blot være en dumhed, men en forbrydelse« (407). Efter den russiske oktoberrevolutions sejr skrev Lenin, at en af de farligste fejl for kommunister er den forestilling, at en revolution kan gennemføres alene af

revolutionære; uden et forbund med ikke-kommunister på de forskelligste virksomhedsområder kan der ikke være tale om en resultatrig kommunistisk opbygning (408).

Kampen mod alle former og afskygninger af opportunisme indtager en særlig betydningsfuld plads i Lenins partiteori og fremhæves atter og atter. Det er absolut nødvendigt for et marxistisk arbejderparti aldrig at give efter for opportunismen i teori og praksis; kun derved kan det beskytte sig mod de borgerlige og småborgerlige indflydelser, som fra alle sider i samfundet indvirker på arbejderklassen, kan det bevare sin revolutionære identitet og kontinuitet i medgang og modgang, igennem sejre og nederlag for bevægelsen, kan det udvikle sin evne til aktion og magte sin rolle som avantgarde.

I højreopportunismen (socialreformismen, der under i. verdenskrig slog om i socialchauvinisme) så Marx, Engels og Lenin en genspejling af det tryk, bourgeoisiet udøver på arbejderklassen og arbejderbevægelsen. Som opportunismens væsentlige kendetegn nævner de: at klassekampens teori og praksis erstattes med ideen om klasseharmonier og med classesamarbejde i praksis; at man giver afkald på de socialistiske mål — arbejderklassens erobring af den politiske magt og produktionsmidlernes samfundsgørelse; at man giver afkald på arbejderpartiets selvstændighed som klasseparti; at man prisgiver arbejderbevægelsens internationalistiske holdning til fordel for »nationale« interesser, fælles med kapitalen

I en rundskrivelse, i 1879, dvs. under socialistloven, stilet til Bebel. Wilhelm Liebknecht og andre ledere i det tyske socialdemokrati og rettet mod en opportunistisk gruppe i partiet, karakteriserer Marx og Engels opportunismen bl.a. på følgende måde: »I stedet for klar og tydelig politisk opposition — almindelig formidling; i stedet for kampen mod regering og bourgeoisier — forsøg på at vinde og overtale dem; i stedet for trodsig modstand mod mishandlinger fra oven — ydmyg underkastelse og indrømmelse af, at man har fortjent straffen. Alle historisk nødvendige konflikter fortolkes som misforståelser og enhver diskussion afsluttes med, at man forsikrer: i hovedsagen er vi jo alle enige«. Klassekampen mellem bourgeoisier og proletariatet anerkendes ganske vist på papiret, men i praksis »tilsløres, udviskes, afsvækkes den«; det socialdemokratiske parti skal ikke være et arbejderparti, det skal ikke pådrage sig bourgeoisiets had; i stedet for at lægge vægt på vidtgående mål, der kunne afskrække kapitalen »skal det hellere anvende hele sin kraft og energi på de småborgerlige lapper reformer« (409).

I sin kritik af det såkaldte Erfurt-program, et udkast til partiprogram, som var blevet offentliggjort af det tyske socialdemokratiske partiledelse i 1891, siger Engels, at det betyder en alvorlig fare for arbejderpartiet, når det glemmer principielle synspunkter til fordel for øjeblikkelige interesser, fordi »det kan være 'ærligt' ment, når man prisgiver bevægelsens fremtid til fordel for dens nutid, men det er og bliver opportunisme, og den 'ærlige' opportunisme er måske den farligste af alle« (410).

Under i. verdenskrig kendetegnede Lenin opportunismens politiske indhold således: »Samarbejde mellem klasserne, forkastelse af proletariatets diktatur, forkastelse af revolutionære aktioner, ubetinget anerkendelse af det borgerlige regimes legalitet, mistillid til proletariatet, tillid til bourgeoisiet ... Social-chauvinismen er den fulde opportunisme. Den har drevet det til en åben, ofte ordinær alliance med bourgeoisiet og generalstabene« (411).

Med den samme konsekvens bekæmpede Marx, Engels og Lenin imidlertid også opportunismens modstykke — de venstreekstremistiske, doktrinære sektariske og anarkistiske opfattelser og den dertil svarende praksis. Som væsentlige kendetegn for denne strømning nævner de: at man isolerer sig selv fra den almindelige faglige og politiske arbejderbevægelse: at man mangler vilje og evne til at gå ud fra arbejdernes konkrete foreliggende behov og krav; at man forkaster nødvendige alliancer med andre progressive politiske kræfter; endelig at man erstatter revolutionære fordringer, som blot kan bestemmes konkret-historisk, med abstrakte og højrøstede revolutionære talemåder; at man forkaster alle nødvendige overgangstrin for bevægelsen.

Vendt mod de doktrinære-sektariske strømninger sagde Engels, at den marxistiske teori ikke er noget dogme, men at den giver forklaring på en udviklingsproces, og denne proces indbefatter forskellige faser, som følger efter hinanden. Derfor krævede han af socialisterne, at de »støtter enhver virkelig almen bevægelse blandt arbejderne, at de accepterer arbejdernes faktiske udgangspunkt, sådan som det er, og at de skridt for skridt bringer dem på højde med teorien, idet de påviser, hvordan hver begået fejl, hvert nederlag er resultat af urigtige teoretiske opfattelser i det oprindelige program« (412). Engels taler også om, hvor unyttig selv en teoretisk stort set rigtig platform er, »hvis den ikke forstår at forbinde sig med arbejdernes virkelige behov« (413).

Lenin gjorde opmærksom på, at der ligger en dyb afgrund mellem socialisme og anarkisme, en afgrund, »som det hemmelige politis provokatører eller de reaktionære regeringers avisskriverkarle forgæves prøver at fremstille som ikke eksisterende«. Anarkisternes verdensanskuelse er en vrangvendt borgerlig verdensanskuelse, deres individualistiske teori er netop det modsatte af socialisme. Deres anskuelser er udtryk for »det blinde tilfældes magt over den enkelte isolerede småproducent« (414). Anarkismen og den venstreekstremistiske revolution isme fører Lenin tilbage til de samme rødder: småborgeren, som er blevet »desperat« og hvis revolutionisme hurtigt går over i underdanighed, apati, fantastier eller endog i »rasende« begejstring for en eller anden borgerlig »mode«-strømning (415).

Lenin vendte sig ganske afgjort mod den revolutionære frase, som gentager revolutionære slagord uden at tage hensyn til de objektive omstændigheder (416). Revolutionære har hyppigst brækket halsen, siger Lenin, »når de begyndte at skrive 'revolution' med store bogstaver, at ophøje 'revolutionen' til noget næsten guddommeligt, at tabe hovedet, at miste evnen til ganske koldblodigt og nøgternt at overveje, afveje, undersøge hvornår, under hvilke omstændigheder, på hvilket virkefelt man skal kunne handle revolutionært og hvornår, under hvilke omstændigheder og på hvilket virkefelt man skal kunne gå over til en reformistisk handlemåde« (417).

Angående det marxistiske arbejderpartis organisatoriske principper, så bestræbte Marx, Engels og Lenin sig i teori og praksis på at forene to grundelementer: den demokratiske diskussion for at nå frem til en rigtig politik og den koordinerede forenede aktion, der er en absolut nødvendighed foret parti med store historiske mål og med magtfulde modstandere, som selv er velorganiserede. Lenin udtrykte denne tanke på følgende måde: »Enhed i aktion, frihed til diskussion og kritik — sådan lyder vor definition. Kun en sådan disciplin er det parti værdig, som er den mest progressive klasses demokratiske parti. Arbejderklassens styrke ligger i organisation. Uden massernes organisation er proletariatet intet. Organiserethed er enhed i aktion, er enhed i praktisk handling« (418). For rigtigt at udfylde arbejderklassens organisatoriske rolle er den strengeste centralisation og disciplin nødvendig (419). Lige så nødvendigt er det at underordne mindretallet under flertallet, delen under helheden (420).

Stor betydning for partiets virksomhed tillagde Lenin den bestandige kritik og selvprøvelse. »Et politisk partis forhold til sine fejl«, skrev han, »er et af de vigtigste og sikreste kendetegn på, hvor alvorligt partiet er, og hvordan det i praksis opfylder sine forpligtelser mod sin klasse og de arbejdende masser. Åbent at vedgå en fejl, fastslå årsagerne til den, analysere de omstændigheder, der medførte den, og grundigt at drøfte midlerne til at rette den — det er kendetegnet på et alvorligt parti, det betyder at opfylde sine forpligtelser, at opdrage og skole klassen og dernæst også masserne« (421).

4. Den socialistiske revolution

Af hele den historiske udvikling, af de borgerlige revolutioner i det 17., 18. og 19. århundrede, af deres egen tids klassekampe og arbejderbevægelse drog Marx, Engels og Lenin den konklusion, at de fundamentale samfundsmæssige forandringer, som bragte en ny klasse til magten og åbnede vejen for et nyt samfundssystem, var gået for sig gennem politiske revolutioner. Dette kunne ikke være anderledes i et samfund, som var baseret på klasseantagonismen, og det var bevist gennem historien, især siden den store franske revolution 1789— 1793.

Da klasse modsætningen mellem bourgeoisi og arbejderklasse imidlertid er endnu dybere, endnu mere grundlæggende end f.eks. mellem de feudale jordbesiddere og borgerklassen, måtte denne historiske udviklingslov gøre sig gældende i endnu højere grad for arbejderklassens sociale befrielseskamp. I denne forstand siger Marx, at kun under en tingenes orden, hvor der ikke findes klasser og ingen klasseantagonisme, »vil de sociale evolutioner holde op med at være politiske revolutioner« (422).

Erobringen af den politiske magt er ifølge Marx og Engels det første mål for enhver social revolution, og den danner også det første skridt i arbejderrevolutionen. For at nå frem til en ændring af samfundet, må den sejrige arbejderklasse — som Engels siger — gribe den organiserede politiske statsmagt og gøre denne magt gældende for at »holde sine kapitalistiske modstandere nede og kunne gennemtvinge den økonomiske revolution, uden hvilken hele sejren måtte ende med et nyt nederlag« (423). I denne forbindelse understreger han, at heri ligger netop en af de væsentlige forskelle mellem marxisme og anarkisme (424).

Marx, Engels og Lenin betonedede altid, at enhver virkelig revolution har et social-økonomisk indhold, at der i sidste instans bliver kæmpet om ejendomsforholdenes udformning: »I den engelske som i den franske revolution fremtrådte ejendomsspørgsmålet på en sådan måde, at det drejede sig om at hjælpe den frie

konkurrence til gennembrud og om at afskaffe alle feudale ejendomsrelationer såsom herremandsrettigheder, laugsbestemmelser, monopoler osv., der havde forvandlet sig til lænker for den industri, som havde udviklet sig fra det 16. til det 18. århundrede» (425). Om den proletariske revolution sagde Marx og Engels, at »proletariatet vil bruge sit politiske herredømme til efterhånden at fravriste bourgeoisiet al kapital, til at centralisere alle produktionsinstrumenter i statens hænder, dvs. i hænderne på proletariatet organiseret som herskende klasse, og til at øge mængden af produktionskræfter så hurtigt som muligt« (426). Som vi allerede har set, udleder marxismen den socialistiske revolutions nødvendighed af det kapitalistiske samfunds objektive modsætninger, af de kriser og katastrofer, som det frembringer; marxismen, siger Engels, »fører, strengt økonomisk, bevis for, at denne udvikling samtidig er udviklingen af elementerne til en social revolution: på den ene side udviklingen af en klasse, hvis hele situation nødvendigvis driver den til social revolution, proletariatet — på den anden side udviklingen af produktivkræfterne, der er vokset ud over det kapitalistiske samfunds rammer, og som nødvendigvis må sprænge dem, og som samtidig byder midlerne til en gang for alle at fjerne klasseforskellene i selve det samfundsmæssige fremskridts tjeneste« (427).

Marx, Engels og Lenin vendte sig mod den forestilling, at revolutionen skulle opfattes som en akt af magtanvendelse en gang for alle. Den store fejl hos tyskerne er, skrev Engels, »at de forestiller sig revolutionen som en sag, der kan ordnes over en nat«. I virkeligheden er den »en flerårig udviklingsproces i masserne under fremskyndende omstændigheder« (428). På lignende måde siger Lenin, at den socialistiske revolution ikke er »en enkelt akt«, men »en hel epoke med de skarpeste klassekonflikter« (429). Den socialistiske revolution som resultat af en objektiv skærpelse af klasse modsætningerne og som udviklingsproces under fremskyndende betingelser kan man derfor ikke fremkalde kunstigt og på bestilling, man kan ikke fastsætte den til dette eller hint tidspunkt, den modner »i den historiske udviklingsproces« (430).

Følgelig forudsætter den socialistiske omvæltning en revolutionær situation, og Lenin nævner dens vigtigste betingelser: for det første må det være blevet umuligt for de herskende klasser at opretholde deres herredømme uændret, der må være opstået en eller anden krise i de »øvre lag«, en krise i deres politik: »For revolutionen er det ikke tilstrækkeligt, at de udbyttede og undertrykte masser indser umuligheden af at leve videre på den gamle vis og kræver en forandring; for revolutionen er det nødvendigt, at udbytterne ikke kan leve og styre på den gamle vis« (431).

For det andet, skriver Lenin, må nød og elendighed i de »lavere lag« være skærpet »udover det sædvanlige«. For det tredje øges massernes aktivitet i stormfulde tider, de bliver drevet til selvstændig historisk handling, såvel af selve krisesituationen som af de »øvre lags« forholdsregler: »Uden disse objektive forandringer, der er uafhængige, ikke kun af enkelte grupper og partiers vilje, men også af de enkelte klassers vilje, er en revolution som regel umulig« (432).

Marx, Engels og Lenin lagde stor vægt på at fastslå, at den socialistiske revolution ikke kan være et revolutionært mindretals værk, men at den må være folkemassernes, flertallet af arbejderklassens og i det hele taget den arbejdende befolknings værk. I indledningen til Marx' skrift »Klassekampene i Frankrig« siger Engels, at alle de hidtidige herskende klasser kun har været små minoriteter over for de beherskede folkemasser; alle hidtidige revolutioner har været minoritetsrevolutioner. Men nu er »overrumplingens tid forbi; der kan ikke mere gennemføres revolutioner af små bevidste minoriteter i spidsen for ubevidste masser. Hvor det drejer sig om en fuldstændig omdannelse af samfundsorganisationen, der må masserne selv være med i det, have begrebet, hvad det drejer sig om, hvad det er de går ind for med liv og lemmer« (433). Efter den russiske oktoberrevolutions erfaringer og efter arbejderens nederlag i revolutionerne i Mellemeuropa i 1918 og 1919 understregede Lenin denne tanke og erklærede, at en kommunist, der ikke forstår, at man i Europa, hvor en betydelig del af arbejderne er organiseret, »må vinde arbejderklassens flertal,« at denne kommunist »er tabt for den kommunistiske bevægelse« (434).

Ifølge marxismens opfattelse kan den socialistiske revolution ikke føres til sejr af arbejderklassen alene. Den har brug for forbundsfæller og må stræbe efter at trække de øvrige arbejdende, især bønderne og de småborgerlige lag i byerne, over på sin side eller i det mindste af få dem til at bevare en velvillig neutralitet. Af revolutionen i 1848 og især af udviklingen i Frankrig havde Marx i et brev til Engels draget den slutning, at en revolution på kontinentet ville være afhængig af muligheden »to back the Proletarian revolution by some second edition of the Peasant's war« /for at støtte den proletariske revolution med en slags anden udgave af bondekrigen/ (435). Lenin fulgte denne politik, såvel i den russiske revolution 1905—1907 som også under oktoberrevolutionen 1917: »Under selve Oktoberomvæltningen dannede vi en uformel, men meget vigtig (og meget vellykket) politisk blok med de småborgerlige bønder, idet vi uden nogen ændring overtog hele de socialrevolutionæres agrarprogram, dvs. indgik på et utvivlsomt kompromis for at vise bønderne, at vi ikke ville

overstemme dem, men komme til en forståelse med dem« (436). Lenin gjorde sig lystig over den idé, at der kunne gives en »ren« social revolution, hvor der på den ene side samler sig en hær, der erklærer: »Vi er for socialismen,« mens den anden hær på den anden side erklærer: »Vi er for imperialismen«. Den, der venter på en »ren« social revolution, kommer aldrig til at opleve den, han er revolutionær blot i ord og forstår ikke den virkelige revolution; den socialistiske revolution i Europa kan ikke være andet end »et udbrud af massekamp af alle undertrykte og utilfredse« (437).

Efter erfaringerne fra Pariser-arbejdernes kampe i juni 1848 og de begivenheder, der fulgte, havde Marx og Engels allerede gjort opmærksom på, hvor uheldigt vanskelige de opgaver var blevet, som arbejdernes revolutionære bevægelse stod overfor — sammenlignet med de borgerlige revolutioner: »Borgerlige revolutioner, som dem i det attende århundrede«, skriver Marx i »Louis Bonapartes attende brumaire«, »stormer hurtigt fra sejr til sejr, deres dramatiske effekter overbyder hinanden, mennesker og ting synes at være indfattet i ildbrillanter, hver dag ånder ekstase; men deres liv er kort, snart har de nået deres højdepunkt, og samfundet får tømmermænd i lang tid, før det nøgternt lærer at tilegne sig resultaterne af sin brusende ungdomstid. Proletariske revolutioner derimod, som dem i det nittende århundrede, kritiserer bestandig sig selv, afbryder stadig deres eget forløb, kommer tilbage til det, som tilsyneladende er fuldført, for at tage fat på det igen, de forhåner grusomt og grundigt halvhederne, svaghederne og ynkelighederne i deres første forsøg, de synes kun at slå deres modstander ned, for at denne skal suge nye kræfter fra jorden og rejse sig mod dem endnu mægtigere, de gribes hvert øjeblik på ny af skræk for deres egne måls ubestemte kolossale vælde, inden den situation er skabt, som gør ethvert tilbagetog umuligt, og hvor forholdene selv råber: Hic Rhodus, hic salta! /Her er Rhodos, dans her!« (438).

I modsætning til alle utopiske og småborgerlige socialistiske strømninger har Marx, Engels og Lenin aldrig prøvet at forudsige i enkeltheder, hvilke veje den socialistiske revolution ville slå ind på i de forskellige lande. For dem var dette altid afhængigt af de konkrete historiske betingelser, af klassernes styrkeforhold, sådan som det ville være på tidspunktet for en revolutionær udvikling. De betonedes, at kampens former og midler, hvor skarp og bitter den måtte blive, i sådanne situationer ikke mindst ville være betinget af, om og i hvilket omfang de gamle herskende klasser ville være i stand til at gribe til voldsanvendelse for at forsvare deres privilegier. Marx har aldrig, siger Lenin, bundet hænderne på sig selv og førerne i fremtidige socialistiske revolutioner »med henblik på de former, de metoder, den måde, hvorpå omvæltningen skulle foregå« (439).

Marx anså en fredelig udviklingsvej for den socialistiske revolution for absolut mulig i lande med stærke demokratiske institutioner og traditioner (i en tale i Amsterdam i 1872 nævnede han Amerika, England og Holland) (440). I Rusland var Lenin mellem april og begyndelsen af juli 1917 af den opfattelse, at man måtte tilstræbe en fredelig udvikling henimod en socialistisk omdannelse, og han så denne mulighed endnu engang, efter Kornilovs kupforsøg i begyndelsen af september 1917 var slået fejl. Dengang skrev Lenin, at hvis der fandtes en ubestridt lære, bekræftet af kendsgerningerne, så måtte det være den, at kun et forbund mellem bolsjevikker, socialrevolutionære og mensjevnikker, kun en øjeblikkelig overgang af hele magten til sovjetterne ville gøre en borgerkrig i Rusland til en umulighed, »fordi det ville være utænkeligt, at bourgeoisiet ville begynde en borgerkrig mod en sådan alliance«. »Ved at overtage hele magten«, skrev Lenin, »kunne sovjetterne stadig væk — og sandsynligvis er det den sidste chance — sikre revolutionens fredelige udvikling, fredelige valg af folkets deputerede, partiernes fredelige kamp i sovjetterne, prøvelse af de forskellige partiers programmer i praksis, den fredelige overgang af magten fra det ene parti til det andet« (441).

Selv efter Pariserkommunens erfaringer vendte Marx sig imod at fastlægge en slags forudbestemt program for en socialistisk revolution. Man kan ikke løse en ligning, sagde han, der ikke indbefatter løsningsens elementer i de opgivne data. Den doktrinære og nødvendigvis fantastiske anticipering af aktionsprogrammet for en fremtidig revolution afleder kun opmærksomheden fra den kamp, der foregår i samtiden; i det øjeblik, hvor en virkelig proletarisk revolution begynder, vil også »betingelserne for dens umiddelbare nærmeste modus operandi /fremgangsmåde/ være givet (som nok ikke bliver videre idylliske)« (442).

Marx, Engels og Lenin begrænsede sig til at fastholde de principielle mål for en socialistisk revolution — arbejderklassens erobring af den politiske magt, samfundsgørelsen af de vigtigste produktionsmidler, arbejderklassens forbund med de øvrige arbejdende lag — og de overlod enkelthederne til den historiske udvikling. Da denne udvikling i 1917 havde ført til den russiske revolutions sejr, sagde Lenin, at nogle grundtræk ved oktoberrevolutionen uden tvivl kunne tilkomme international gyldighed (443). Samtidig understregede han, at ikke to nationer »kommer til socialismen på nøjagtig samme måde, enhver nation vil bidrage med noget eget til denne udvikling« (444). Han krævede, at man anvender de almengyldige principper på en sådan måde, at disse principper tilpasses rigtigt til de forskellige betingelser i de forskellige lande (445).

Lenin vendte sig afgjort mod en eksport af revolutionen og sagde, at en sådan teori ville være i direkte modstrid med marxismen, »der altid har været imod at give revolutionen 'opstrammere', fordi revolutioner udvikler sig, efterhånden som klasse modsætningerne, der avler revolutionerne, tiltager i skarphed« (446). Nogle år efter oktoberrevolutionens sejr sagde Lenin, at sovjetmagtens vigtigste indvirkning på den internationale revolution »udøver vi nu gennem vor økonomiske politik«, kampen i verdensmålestok er nu ført over på dette felt (447).

5. Grundtræk ved det socialistiske og kommunistiske samfund

Ligesom marxismens klassikere altid nægtede at tegne et eksakt billede af formerne og metoderne for en fremtidig socialistisk omvæltning, vendte de sig også mod at man ved skrivebordet skulle kunne give udkast til fremtidens socialistiske og kommunistiske samfund. Marx og Engels nøjedes altid med at fremstille det nye samfunds grundtræk, de fundamentale forudsætninger for dets eksistens og udvikling og den historiske hovedretning for dets udvikling, men at overlade alt det øvrige til de generationer, der ville stå umiddelbart over for den opgave at rejse den nye samfundsbygning. Så sent som to måneder før den russiske oktoberrevolution skrev Lenin: »Vi påstår ikke, at Marx eller marxisterne kender vejen til socialismen i alle enkeltheder. Det ville være nonsens. Vi kender vejens retning, vi véd hvilke klassekræfter der er de førende på denne vej, men kun millionernes erfaring vil konkret og praktisk vise det, så snart de tager fat på sagen« (448).

Marx, Engels og Lenin gik ud fra den historisk-materialistiske grundtanke, at ethvert samfund er forberedt materielt gennem udviklingen i det gamle samfund. Disse materiel-økonomiske forudsætninger, især et vist udviklingsniveau af produktivkræfterne, som er skabt af den kapitalistiske produktionsmåde, er uundværlige for socialismen. Til disse betingelser hører en sådan udfoldelse af de kapitalismen iboende modsigelser, der — som allerede nævnt — driver arbejderklassen og den arbejdende befolkning i det hele taget til en grundlæggende omvæltning af de samfundsmæssige forhold. »Modsigelsen mellem den generelle sociale magt, som kapitalen udvikler sig til«, skriver Marx, »og den enkelte kapitalists private magt over disse samfundsmæssige produktionsbetingelser, udvikler sig stadig mere himmelråbende og rummer opløsningen af denne relation i sig, idet den samtidig rummer udformningen af produktions-betingelserne til almene fælles, samfundsmæssige produktionsbetingelser« (449).

Med henblik på disse økonomiske forudsætninger havde Marx og Engels ingenlunde blot de højest udviklede kapitalistiske landes niveau i tankerne. Ved en opregning af de lande, hvor storindustrien havde udviklet sig hurtigt siden 1848, havde allerede Engels bl.a. nævnt Rusland. Lenin svarede i 1923 på den indvending, at Rusland på tidspunktet for revolutionen i 1917 økonomisk og civilisatorisk ikke var modent til socialismen. Han spurgte, om mon et folk, »der kommer ind i en revolutionær situation som den, der udviklede sig under den første imperialistiske krig, kunne det mon ikke, under indflydelse af sin håbløse situation, kaste sig ud i en sådan kamp, som dog gav det visse chancer for at erobre sig ikke ganske almindelige betingelser for civilisationens videre vækst?« »Hvis der til skabelse af socialismen kræves et bestemt kulturniveau (skønt ingen kan sige, hvordan dette bestemte 'kulturniveau' skal være), hvorfor kan vi da ikke begynde med først at erobre forudsætningerne for dette bestemte niveau ad revolutionær vej, og så derefter på basis af arbejder -og bondemagten og sovjetsamfundet give os til at indhente de andre folk?« (450).

Marx, Engels og Lenin anså altid arbejderklassens politiske magt for at være en nødvendig betingelse for opbygningen af det socialistiske samfund. Engels kalder den »den eneste dør til det nye samfund« (451). Marx så i Pariserkommunen den elementære form for en sådan magt, »arbejderklassens regering, resultatet af den producerende klasses kamp mod den udbytende klasse, den endelig opdagede politiske form, under hvilken arbejdets økonomiske befrielse kunne foregå« (452).

Sovjetmagten, der var skabt af oktoberrevolutionen 1917 under mere udviklede økonomiske betingelser, betegnede Lenin som en arbejder -og bondemagt, som medførte en sådan forandring i de demokratiske former og institutioner, »at de af kapitalismen underkuede, de arbejdende klasser i praksis benytter sig af demokratiet i et omfang, som verden endnu aldrig har set mage til« (453).

En anden væsentlig betingelse for at skabe det socialistiske samfund, så marxismen i produktionsmidlernes samfundsgørelse /Vergesellschaftung — socialisering/, deres overgang til statsligt eller kooperativt eje. Ved dette krav adskiller den »moderne arbejdersocialisme« sig principielt fra alle de forskellige afskygninger af den borgerlige eller småborgerlige socialisme, understregede Engels (454). Samtidig udtalte marxismens klassikere klart, at de — af objektive grunde, der udspringer af selve den moderne storproduktions karakter — anså den statslige form for ejendom, dvs. samfundets fælles ejendom, for at være den afgørende ejendomsform i det socialistiske samfund.

Allerede Marx og Engels havde gjort opmærksom på, at de aktieselskaber og truster, der udspringer af kapitalens centralisation og koncentration og kan gå så langt som til statslige ejendomsformer, under kapitalismen ikke kan tjene til løsning af konflikten mellem produktivkræfterne og produktionsrelationerne, men at de »indeholder det formelle middel, løsningens instrument«. Engels havde skrevet, at idet den kapitalistiske produktion mere og mere driver i retning af de store samfundsmæssige produktionsmidlers forvandling til statsejendom, »viser den selv vejen til at fuldbyrde denne omvæltning. Proletariatet griber statsmagten og forvandler produktionsmidlerne i første omgang til statsejendom« (455). Som allerede nævnt, kaldte Lenin den statsmonopolistiske kapitalisme, sådan som den havde udviklet sig under i. verdenskrig, for »den fuldstændige materielle forberedelse til socialismen, den forgård, det trin på den historiske stige, der uden mellemtrin efterfølges af det trin, man kalder socialisme« (456). Marxismen ser i statseje hovedformen for den socialistiske ejendom, fordi de kæmpemæssige moderne produktivkræfter, som kapitalismen har frembragt, ikke kan anvendes til gavn for hele folket i den konkurrence og splittelse, der ville være følgen af små isolerede og adskilte kollektiver, men kun ved planmæssig ledelse og kontrol i hele samfundets målestok. Således gør Engels i »Anti-Dühring« nar af de små isolerede og adskilte kommuner, som Eugen Dühring havde foreslået og som skulle have »en særskilt eksklusiv ejendomsret« også i forhold til samfundet; Engels sagde, at mens Dühring ville unddrage tingene fra konkurrencen ved at nationalisere handelen, ville han fortsat have de arbejdende mennesker underlagt konkurrencen (457). Af samme årsag vendte Engels sig også mod den indskrænkede karakter af det, han kaldte »municipalsocialisme«, som socialreformtilhængerne i det britiske »Fabian Society« gik ind for (458). Statsejendommens form var for Marx, Engels og Lenin et naturligt resultat af de moderne produktionsmidlers og produktionsvirksomheders og -anlægs størrelse og betydning, men tillige også forbundet med det mål mest effektivt at sikre det socialistiske samfunds helhedsinteresse over for del- og særinteresser med deres uundgåelige tendens til at gøre sig selvstændige: »Marx og jeg har aldrig været i tvivl om, at man må anvende kooperativ virksomhed i stort omfang som et mellemtrin ved overgangen til den fuldendte kommunistiske økonomi«, skriver Engels. »Men man må indrette det sådan, at samfundet, altså i første omgang staten, bevarer ejendomsretten til produktionsmidlerne, således at kooperative særinteresser ikke kan få fodfæste over for samfundet som helhed« (459).

Lenin anså det for den vigtigste opgave ved den socialistiske opbygning i Sovjetrusland efter revolutionen, hurtigst muligt og omfattende at udvikle en socialistisk storindustri, der skulle befinde sig i statseje og stå under samfundets kontrol. Kun hvis det lykkes — ved at gennemføre den største, den allerstørste sparsommelighed — at sikre udviklingen af den maskinelle storindustri og af landets elektrificering, vil Sovjetunionen kunne klare sig i den kapitalistiske omringning, sagde Lenin (460).

Allerede Marx og Engels havde foreslået at benytte kooperative ejendomsformer, især for at sikre overgangen fra småbondeproduktionen til en socialistisk produktionsmåde. Marx sagde, at arbejderklassen som regering måtte gennemføre forholdsregler, hvorved bonden vil finde sin situation umiddelbart forbedret, som altså vil vinde ham for revolutionen; det må imidlertid være forholdsregler, der i sig bærer spiren til jordens overgang fra privateje til kollektiveje, således at bonden af sig selv kommer dertil (461). Lenin så heri et centralt problem for den socialistiske omdannelse i den unge Sovjetunion. Med alle store produktionsmidler i statens besiddelse, statsmagten i proletariatets hænder, dette proletariats forbund med de mange millioner småbønder, sikring af dette proletariats førerstilling i forholdet til bønderne, sagde Lenin — da vil vi ud af Kooperationen få alt, hvad der er nødvendigt for at opbygge det socialistiske samfund (462).

For at karakterisere de grundlæggende kendetegn for et socialistisk samfund fremhæver Marx, Engels og Lenin de økonomiske processers planmæssige karakter, nødvendigheden for en »samfundsmæssig-planmæssig regulering af produktionen i overensstemmelse med de behov, som hver enkelt og hele samfundet har« (463). Lenin erklærede, at socialismen er utænkkelig uden den teknik og videnskab, som kapitalismen har udviklet, og uden planmæssig statsorganisation, der sikrer en fælles norm for produktion og fordeling af produkterne (464).

Marxismens klassikere mente, at de økonomiske loves blinde virkning kan overvindes, rigtige proportioner i den økonomiske udvikling og en fortsat forøgelse af den samfundsmæssige rigdom uden økonomiske kriser gøres mulige, men kun gennem en sådan planlægning og regulering af den økonomiske proces i hele samfundets målestok, som er umulig under kapitalismen. I 1921, umiddelbart efter afslutningen af borgerkrigen og den udenlandske intervention, opfordrede Lenin til at udarbejde »en generel økonomisk statsplan for den nærmeste tid« (465).

Marx, Engels og Lenin tillagde den åndelig-kulturelle omformning, som foregår i det socialistiske og kommunistiske samfund, stor betydning. Allerede i »Kapitalen« havde Marx fremsat den tanke, at »fremtidens

opdragelse for alle børns vedkommende over en vis alder vil forene produktivt arbejde med undervisning og gymnastik . . . som den eneste metode til at frembringe alsidigt udviklede mennesker« (466). Han havde forudsagt, »at arbejderklassens erobring af den politiske magt vil føre til, at den teknologiske undervisning, både den teoretiske og den praktiske, erobrer sin plads i arbejdernes skoler« (467). Det må være det nye samfunds mål, »at erstatte specialindividet, der blot er bærer af en samfundsmæssig specialfunktion, med et individ, der er udviklet på alle områder og for hvem forskellige samfundsmæssige funktioner er virksomhedsformer, der afløser hverandre« (468). Efter den socialistiske revolution fremhævede Lenin, at en ny kultur kun kan opstå, idet man grundigt tilegner sig og kritisk tager stilling til den kultur, der er skabt gennem menneskehedens hele udvikling. »En proletarisk kultur kommer ikke dumpende, uvist hvorfra, den kan ikke opfindes af folk, der kalder sig specialister i proletarisk kultur«, den må tværtimod »være en lovmæssig udvikling af den kundskabsmængde, menneskeheden har tilvejebragt, mens den var under kapitalistsamfundets, godsejersamfundets, embedsmandssamfundets åg« (469). Det kommunistiske samfund kan ikke opbygges uden at man tilegner sig hele videnskaben og teknikken, alle kundskaber og kunsten (470).

Marxismen opfatter ikke det socialistiske samfund som noget, der er givet én gang for alle, men — ligesom alle andre samfundsmæssige fænomener — som noget, der er under fortsat forandring og omdannelse (471). Lenin skrev, at først med socialismen begynder »et sandt massefremskridt på alle privatlivets og det offentlige livs områder, først under deltagelse af befolkningens flertal og senere af hele befolkningen« (472).

Marxismen sonder mellem to stadier af det kommunistiske samfund, hvorved socialismen danner den første, den lavere fase, sådan som den fremgår af kapitalismen. Det socialistiske samfund, forklarer Marx, »er i enhver henseende, økonomisk, moralsk og åndeligt endnu behæftet med modernærkerne fra det gamle samfund, af hvis skød det kommer«. Producenternes lige ret, den samme målestok for arbejdsydelsen, er endnu stadig begrænset af en borgerlig skranke; den er en ulige ret, ligesom al anden ret, fordi den måler ulige individer med den samme målestok. For at undgå disse uheldige tilstande, skulle retten være ulige i stedet for lige. »Men disse misforhold er uundgåelige i den første fase af det kommunistiske samfund, der efter lange fødselsveer lige er fremgået af det kapitalistiske samfund. Retten kan aldrig stå over samfundets økonomiske struktur og den deraf betingede kulturudvikling. I den højere fase af det kommunistiske samfund, når den lænkebindende underordning af Individerne under arbejdsdelingen er forsvundet og dermed også modsætningen mellem legemligt og åndeligt arbejde, når arbejdet er blevet ikke blot et middel til at opretholde livet, men selve den første livsfornødenhed; når også produktionskræfterne er vokset med individernes alsidige udvikling, og alle den kollektive rigdoms kilder vælder stærkere frem — først da kan den snævre borgerlige retshorizont helt overskrides og samfundet skrive på sine faner: Enhver yder efter evne, enhver får efter behov!« (473). Lenin bemærkede i 1917, at udviklingen til det kommunistiske samfunds højeste fase — der karakteriseres ved ophævelsen af klasserne, af arbejdsdelingen, af modsætningen mellem åndeligt og legemligt arbejde og ved statens bortdøen — vil være en proces af lang varighed (474).

I det kommunistiske samfund vil loven om tidsbesparelse herske, siger Marx. Ligesom hos det enkelte individ afhænger alsidigheden i samfundets udvikling, dets nydelser og dets virksomhed af tidsbesparelser. At økonomisere med tiden, deri består i sidste instans al økonomi. Samfundet må inddele sin tid hensigtsmæssigt for at opnå en produktion, der svarer til samfundets totale behov. På et grundlag af fælles produktion er det at økonomisere med tiden såvel som en planmæssig fordeling af arbejdstiden til produktionens forskellige grene altså fortsat »den øverste økonomiske lov«, det bliver endog lov i højere grad end nu (475). I samme retning går Lenins konstatering, at »arbejdsproduktiviteten i sidste instans er det vigtigste og mest fundamentale for den nye samfundsordens sejr« (476).

Det kommunistiske samfunds grundprincip vil være »ethvert individs fuldstændige og frie udvikling«, erklærer Marx (477). Udviklingen af produktivkræfterne og af de dertil svarende samfundsmæssige produktionsrelationer medfører, som Marx har påvist, uundgåeligt en ganske bestemt placering af det arbejdende individ. Kun et samfund, der har opnået bevidst kontrol over produktionen og den totale samfundsmæssige livsproces, er i stand til at frembringe frie individer: »Personlige afhængighedsrelationer (i begyndelsen helt naturgivne) er de første samfundsformer, hvori menneskets produktivitet udvikler sig. Men kun i ringe omfang og enkelte steder. Personlig afhængighed, baseret på tinglig afhængighed, er den anden store form, hvori der først danner sig et system af almindeligt samfundsmæssigt stofskifte, af universelle relationer, af alsidige behov og universelle kræfter. Fri individualitet, baseret på individernes universelle udvikling af og underordning under deres fælles samfundsmæssige produktivitet som deres samfundsmæssige kræfter — det er det tredje stadium« (478).

Kildehenvisninger

I. Om marxismens oprindelseshistorie

1. Lenin, Unser Programm. LW. bd. 4, s. 206
2. Ludwig Feuerbach, Wesen des Christentums, bd. 2, Berlin 1956, s. 302
3. S. st., s. 409
4. Engels, Ludwig Feuerbach og den klassiske tyske filosofis udgang, MEUS II, s. 365-66
5. Marx, Luther als Schiedsrichter zwischen Strauss und Feuerbach, MEW, bd. 1, s. 27
6. Marx, Differenz der demokratischen und epikureischen Naturphilosophie, MEW-Ergänzungsband, 1. del, s. 326-328; 370-372
7. S. st., s. 328; 330
8. Marx, Forord til »Kritikken af den politiske økonomi«, MEUS I, s. 354
9. Jfr. Auguste Cornu, Karl Marx und Friedrich Engels, Leben und Werk, bd. 1, Berlin 1954, s. 318-319; 322-323
10. Marx. Forord til »Kritikken af den politiske økonomi«, MEUS I. s. 355
11. Engels, Schelling und die Offenbarung, MEW-Ergänzungsband, 2. del, s. 219
12. Auguste Cornu, Karl Marx und Friedrich Engels, s. 312
13. MEW, bd. 1, s. 454-467
14. Engels, Die innern Krisen, s. st., s. 456-457
15. Engels, Briefe aus London, s. st., s. 468
16. Engels, Fortschritte der Sozialreform auf dem Kontinent, s. st., s. 492
17. S. st., s. 495
18. Marx an Ruge, MEW, bd. 27, s. 417
19. Marx, Kritik des Hegel'schen Staatsrechts, MEW, bd. 1, s. 224-225
20. S. st., s. 231
21. Marx, Forord til »Kritikken af den politiske økonomi«, MEUS I, s. 355
22. Marx, Zur Judenfrage, MEW, bd. i. s. 364-366
23. S. st. s. 369
24. S. st., s. 370
25. Marx, Zur Kritik der Hegel'schen Rechtsphilosophie, Einleitung, MEW, bd. 1, s. 378
26. S. st., s. 378
27. S. st., s. 378
28. Ludwig Feuerbach, Wesen des Christentums, s. 201
29. Marx, Zur Kritik der Hegel'schen Rechtsphilosophie, Einleitung, MEW, bd. 1, s. 378-379
30. S. st., s. 379-381
31. Citeret i: Auguste Cornu, Karl Marx und Friedrich Engels, bd. 1, s. 365
32. Marx, Zur Kritik der Hegel'schen Rechtsphilosophie, MEW, bd. 1, s. 386

- 33.S. st.,s. 390-391
- 34.Engels, Umrísse zu einer Kritik der Nationalökonomie, s. st., s. 500-501
- 35.S. st., s. 502-503
30. S. st., s. 513-514
- 37.S. st., s. 515
- 38.Marx, Vorrede zu den Pariser »Oekonomisch-philosophischen Manuskripten«, MEW-Ergänzungsband, 1, del, s. 468
- 39.MEGA, 1. bd., 2. halvbind, s. 200-261
- 40.Marx-Engels, Die heilige Familie MEW bd. 2, s. 89
- 41.Marx, Oekonomisch-philosophische Manuskripte (1844), MEW Ergänzungsband, 1. del, s 537
- 42.Marx, Theorien über den Mehrwert, 2. del, MEW bd. 26/2, s. 107
- 43.Marx. Oekonomisch-philosophische Manuskripte (1844), MEW-Ergänzungsband, 1, del, s. 510
- 44.S. st., s. 511
- 45.S. st., s. 512
46. S. st., s. 513
- 47.S. st.,3. 514
- 48.S. st., s. 516-517
- 49.S. st., s. 517-519
- 50.S. st., s. 519
- 51.S. st., s. 520
- 52.S. st., s. 620
- 53.S. St., 8. 537
- 54.S. St., s. 536
- 55.Marx, Forord til »Kritikken af den politiske økonomi«, MEUS I, s. 357
- 56.Marx-Engels, Den tyske Ideologi i »Filosofiens elendighed«, Forlaget Rhodos, s. 88
- 57.S. st., s. 43-44
- 58.S. St., S. 44
- 59.Marx, Kapitalen, Forlaget Rhodos, 1. bog 3, s. 546
- 60.Marx, Oekonomisch-philosophische Manuskripte (1844), MEW-Ergänzungsband, 1. del, s. 516
- 61.S. st., s. 530
- 62.S. st.,8. 541
- 63.S. st.,s. 553
- 64.S. St., S. 569-570
- 65.S. St.,8. 573
- 66.S.st.,8.574
- 67.S.St.,8.584
- 68.S.st.,a.584

68.S.st.,s.577

70.S.st.,s.577

71.S.st..s.579

72.Engels, Bidrag til »Kommunisternes forbunds s historie, MEUS II, s. 342

73.Marx-Engels, Die hellige Familie, MEW bd. 2, s. 7; 97

74.S.st..s.47

75.S.st..s.203-204

76.S.st.,s.205

77.S.st..s.158-159

78.S.st..s.98

79.S.st.,s.124

80.S.st..s.85-86

81.S.st.,s.127

82.S.st..s.130

83.S.st.,s.139

84.S.st.,s.37-38

84 a. Engels, Ludwig Feuerbach, MEUS II, s. 383

85.Marx an Engels, 24.4.1867, MEW bd. 31, s. 290

86.Engels, Ludwig Feuerbach, MEUS II. s 366

87.Marx i brevet til J. B. von Schweitzer af 24.1.1865. i »Filosofiens elendighed«;, » 270

88.Engels, Die Lage der arbeitenden Klasse in England, MEW bd. 2, s. 229

89.S. st., s. 230

90.S. st., s. 325

91.S. st., s. 344

92.S. st., s. 346

93.S. st., 8. 359

94.S. st., s. 430-431

95.S. st., s. 434 ; 436; 441

96.S. st.,8. 441-453

97.S. st., 8. 501-506

98.S. st.,8. 642

99.Engels, Bidrag til »Kommunisternes Forbund«s historie, MEUS II, s. 342-343

II. Den dialektiske materialisme

100. Marx an Engels, 16.1.1858, MEW bd. 29, s. 260

101. Lenin, Karl Marx, Forlaget Tiden, s. 43

102. Marx, Teser om Feuerbach, MEUS II, s. 403
103. Engels, Herm Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft (Anti-Dühring), MEW bd. 20. s. 129
104. Engels, Ludwig Feuerbach og den klassiske tyske filosofis udgang, MEUS II, s. 373
105. S. st., s. 374
106. Marx, Teser om Feuerbach, MEUSII, s. 401-403
107. S. st.,s. 401
108. Lenin, Materialisme og empiriokriticisme, Forlaget Tiden, s. 206
109. Engels, Ludwig Feuerbach, MEUS II, s. 367-368
110. S. st., s. 384
111. Lenin, Materialisme og empiriokriticisme, s. 192
112. Marx. Forord til »Kritikken af den politiske økonomi«, MEUS I, s. 356
113. Engels, Antl-Dühring, MEW bd. 20, s. 41
114. Engels, Vorarbeiten zum Antl-Dühring, s. st., s. 575
115. Engels, Dialektik der Natur, s. st., s. 519
116. Lenin, Materialisme og empiriokriticisme, s. 228
117. S. st., s. 222
118. Lenin, Philosophische Hefte, LW bd. 38, s. 242
119. Engels, Antl-Dühring, MEW bd. 20, s. 55
120. Engels, Dialektik der Natur, s. st., s. 354
121. Lenin, Materialisme og empiriokriticisme, s. 228
122. Engels, Dialektik der Natur, MEW bd. 20, s. 380
123. S. st., s. 354
124. Engels, Antl-Dühring, s. st., s. 55
125. S. st., s. 48
126. Engels, Dialektik der Natur, s. st., s. 503
127. Lenin, Materialisme og empiriokriticisme, s. 146, ff.
128. Lenin, Zur Frage der Dialektik, LW bd. 38, s. 344
129. Engels, Antl-Dühring, MEW bd. 20. s. 22-23
130. Marx, Kapitalen, 1. bog 1, s. 105
131. Engels an C. Schmidt, i.11.1891, MEW bd. 38, s. 204
132. Engels, Antl-Dühring, MEW bd. 20, s. 20-21
133. Engels, Indledning til »Naturens dialektik«, MEUS n, s. 65
134. Marx, Kapitalen, 1. bog 2, s.463
135. Marx an F. Lassalle, 16.1.1861, MEW bd. 30, s. 578
136. Lenin, Der Briefwechsel zwischen Marx und Engels, LW bd. 19, s. 550
137. Engels, Ludwig Feuerbach, MEUS II, s. 361

138. Marx, Kapitalen, 1. bog 1, s. 105-106
139. Engels, Ludwig Feuerbach, MEUS II, s. 385
140. Lenin, Zur Frage der Dialektik, LW bd. 38, s. 339
141. Lenin, Karl Marx, s. 15
142. Lenin, Philosophische Hefte, LW bd. 38, s. 212-214
143. S. st., s. 316
144. Engels, Dialektik der Natur, MEW bd. 20, s. 349
145. Lenin, Fragment »Zur Frage der Dialektik«, LW bd. 38, s. 338-339
146. Marx, Indledning til kritik af den politiske økonomi i »Bidrag til kritik af den politiske økonomi«. Forlaget Rhodos, s. 214-215
147. Engels, Karl Marx' »Til kritikken af den politiske økonomi«, MEUS I. s. 366
148. S. St., s. 366-367
149. S. st., s. 367
150. Lenin, Noch einmal über die Gewerkschaften, LW bd. 32, s. 85
151. Engels, Ludwig Feuerbach, MEUS II, s. 385
152. Lenin, Karl Marx, s. 14
153. Engels, Ludwig Feuerbach, MEUS II, s. 368
154. Marx, Teser om Feuerbach, MEUS II, s. 401
155. Engels, Ludwig Feuerbach, MEUS II, s. 369
156. Marx, Randglossen zu A. Wagners »Lehrbuch der politischen Oekonomie«, MEW bd. 19, s. 362-363
157. Lenin, Philosophische Hefte, LW bd. 38, s. 181
158. Engels, Anti-Dühring, MEW bd. 20, s. 33
159. Lenin, Materialisme og empirikritikisme, s. 117
160. Marx-Engels, Den tyske ideologi, s. 33
161. Engels, Dialektik der Natur, MEW bd. 20, s. 529
162. Engels, Anti-Dühring, MEW bd. 20, s. 80-81
163. Lenin, Philosophische Hefte, LW bd. 38, s. 213
164. Lenin, Materialisme og empirikritikisme, s. 112

III. Den materialistiske historieopfattelse

165. Engels, Tale ved Karl Marx' grav, MEUS II, s. 164
166. Engels i brevet til C. Schmidt af 5.8.1890, MEUS II, s. 488
167. Lenin, Karl Marx, s. 17
168. Marx-Engels, Den tyske ideologi, s. 36
169. Marx i brevet til Annenkov af 28.12.1846, s. st., s. 256
170. Marx, Forord til »Kritikken af den politiske økonomi«, MEUS I, s. 355-357
171. Engels an Marx, 14.7.1858, MEW bd. 29, s. 338

172. Marx-Engels, Den tyske Ideologi, s. 26
173. S. st., s. 55
174. Marx, Indledning i »Bidrag til kritik osv.«, s. 195
175. Marx, Grundrids til kritik af den politiske økonomi, 1., Forlaget Rhodos, s. 200
176. Engels, Arbejdets rolle ved abens forvandling til menneske, MEUS II, s. 75
177. S. st., s. 78
178. S. st., s. 83-84
179. Marx, Kapitalen, 1. bog 2, s. 302-303
180. Lenin, Philosophische Hefte, LW bd. 38, s. 117 ff.
181. Marx-Engels, Den tyske ideologi, s. 49-50
182. Marx, Kapitalen, 1. bog 2, s. 305
183. S. st., s. 305
184. Marx, Lønarbejde og kapital, MEUS I, s. 84-85
185. Marx, Kapitalen, 3. bog 4, s. 1018
186. Marx, Filosofiens elendighed, s. 184
187. Marx, Forord til »Kritikken af den politiske økonomi«, MEUS I, s. 356
188. Marx, Grundrids, 1. s. 216
189. Jfr. af Engels. »Familiens, privatejendommens og statens oprindelse«, MEUS II, s. 167-326; endvidere af Engels »Zur Urgeschichte der Deutschen« og »Fränkische Zelt«, MEW bd. 19, s. 425-618 og »Der deutsche Bauernkrieg«, MEW bd. 7, s. 327-413; af Karl Marx »Former, som går forud for den kapitalistiske produktion« i Grundrids, 2., s. 456-506, endvidere Marx, Kapitalen, 1. bog 4, s. 998-1062, kap. 24 »Den såkaldte oprindelige akkumulation«
190. Lenin, Hvad er »folkevennerne«, LUV bd. 1, s. 117
191. S. st., s. 117-118
192. Lenin, Vor revolution, LUV bd. 12, s. 264
193. Marx-Engels, Die hellige Familie, MEW bd. 2, s. 98
194. Marx, Louis Bonapartes attende brumaire, MEUS I, s. 240
195. Engels, Ludwig Feuerbach, MEUS II, s. 389
196. Lenin, Materialisme og empiriokritikisme, s. 278
197. Marx, Indledning i »Bidrag til kritik osv.«, s. 199
198. Engels, Anti-Dühring, MEW bd. 20, s. 106
199. Marx, Kapitalen, 3. bog 4, s. 1055
200. Marx-Engels, Den tyske-ideologi, s. 33-34
201. Marx, Louis Bonapartes attende brumaire, MEUS I, s. 265
202. Marx-Engels, Den tyske ideologi, s. 58-59
203. Engels, Anti-Dühring, MEW bd. 20, s. 249
204. Marx-Engels, Den tyske ideologi, s. 48
205. Lenin, Konspekt zu Hegels »Wissenschaft der Logik«, LW bd. 38. s. 203

206. Engels i brevet til F. Mehring af 14.7.1893, MEUS II, s. 498
207. Engels i brevet til J. Bloch af 21/22.9.1890, MEUS II, s. 489
208. Engels i brevet til C. Schmidt af 27.10.1890, MEUS II, s. 496-497
209. Engels, Om boligspørgsmålet, MEUS I, s. 620-621
210. Engels i brevet til F. Mehring af 14.7.1893, MEUS II, 498-499
211. Marx-Engels, Den tyske Ideologi, s. 40
212. Lenin, Ueber eine Karikatur auf den Marxismus, LW bd. 23, S. 34
213. Lenin, Die Ergebnisse der Diskussion über die Selbstbestimmung, LW bd. 22, s. 332
214. Marx-Engels, Det kommunistiske manifest, MEUS I, s. 26
215. S. st., s. 26-27
216. Marx i brevet til J. Weydemeyer af 5.3.1852, MEUS II, s. 453
217. Citeret af Engels i »Familiens, privatejendommens og statens oprindelse«, MEUS II, s. 312
218. S. st., s. 308-309
219. S. st., s. 310-311
220. Marx, Kapitalen, 1. bog 3, s. 726
221. Engels, Anti-Dühring, MEW bd. 20, s. 262
222. Lenin, Et storstilet initiativ, LUV bd. 10, s. 244
223. Lenin, Der ökonomische Inhalt der Volkstümlerrichtung, LW bd. 1. s. 425-426
224. Marx-Engels. Manifest, MEUS I, s. 26-27
225. Lenin, Karl Marx, s. 63
226. Engels, Forord til tredje oplag af Marx' »Louis Bonapartes attende brumaire«, MEUS I, s. 239
227. Marx, Filosofiens elendighed, s. 248
228. Marx, Inauguraladresse for Den internationale arbejderassociation, MEUS I, s. 377
229. Marx i brevet til Bolte af 23.11.1871, MEUS II, s. 468
230. Marx-Engels, Manifest, MEUS I, s. 46
231. Engels, Anti-Dühring, MEW bd. 20, s. 263-264
232. Marx-Engels, Die deutsche Ideologie, MEW bd. 3, s. 311
233. Engels, Ludwig Feuerbach, MEUS II, s. 393
234. Engels, Familiens, privatejendommens og statens oprindelse, MEUS II, S. 317-318
235. S. st., s. 319
236. Lenin, Staten og revolutionen, LUV bd. 8, s. 40
237. Engels, Familiens osv. oprindelse, MEUS II, s. 320
238. Marx-Engels, Manifest, MEUS I, s. 46
239. Lenin, Entwurf des Programms der KPR (B), LW bd. 29, s. 94
240. Marx-Engels, Manifest, MEUS I, s. 47
241. Marx i brevet til L. Kugelmann af 12.4.1871, MEUS II, s. 464

242.Lenin, Staten og revolutionen, LUV, bd. 8, s. 33

243.Lenin, Werden die Bolschewiki die Staatsmacht behaupten?, LW bd. 26, s. 89

244.Engels i brevet til C. Schmidt af 27.10.1890, MEUS II, s. 493494

245.Engels an A. Bebel, 18/28.3.1875. MEW bd. 34, s. 128; Lenin, Staten og revolutionen, LUV bd. 8, s. 61

246.Engels, Anti-Dühring, MEW bd. 20, s. 261-262

247.Lenin, Staten og revolutionen, LUV bd. 8, s. 103; s. 89

IV. Den politiske økonomi

248.Engels, Anti-Dühring, MEW bd. 20, s. 139

249.Marx, Kapitalen, 1. bog 1, s. 94

250.S. st.,s. 94

251.S. st., s. 99

252.S. st.,s. 182

252 a. Kapitalen, 2. bog 1, s. 25-26

253.Engels, Forord til 2. bind af Kapitalen, 2. bog 1, s. 26-27

254.Marx-Engels, Manifest, MEUS I, s. 31

255.S. st., s. 29-30

256.Marx, De fremtidige resultater af det britiske herredømme i Indien, MEUS I, s. 349-350

257.Kapitalen, 1. bog 2, s. 463

258.Kapitalen, 3. bog 2, s. 438

259.S. st., 1. bog 4, s. 999-1000

260.S. st.. s. 1041

261.S. st., s. 1045

261 a. S. st. 1. bog 2. s. 482

262. s. st.,s. 486

263. S. st. s. 499-502

264. S. st. s. 527

265.S. st. 1. bog 3, s. 545-559, s. 562

266.St. st., s . 635

267.St. st., s. 690

266. St. st. s. 692-695

269. S. st. s. 717-719

270. St. st. s. 786-789

271. Engels. Anti-Dühring. MEW bd. 20. s. 252

272.Lenin, Zur Frage der Dialektik, LW bd. 38. s. 380

272a. Kapitalen. 1. bog 1. s. 129

273. S. St. s. 128-132

274. S. st. s. 133

275. S. st. s. 134

276. S. st. s. 137

277. S. st. s. 139

278. S. st. s. 142

279. S. st. s. 158

280. S. st. s. 192

281. S. st. s. 238-240

282. S. st. s. 171-172

283. S. st. s. 172-180

288. S. st. s. 195-196

285. S. st. s. 258-259

286. S. st. s. 263

287. S. st. s. 265

286. S. St. s. 282

289. S. st.. s. 284-286, fodnote

290.S. st.. s. 266-267

291.Kapitalen. 1. bog 2, s. 313

292.SS. st.. s. 326

293.Kapitalen. 1. bog 8. s. 672

294.Kapitalen. 1. bog 2. s. 369

295.Marx. Lønarbejde og kapital, MEUS I, s. 66

296.S. st.. s. 95

297.Kapitalen. 1. bog 2, s. 381

298. 1. bog 4. s. 803

299.S. st., s. 806-809

300.S. st., s. 816-819

301.S. st., s. 837

302.S. st.. S. 866

303.S. st.. s. 873

308.S. st.. s. 878-661

305.S. st.. s. 862

306.S. st.. s. 865

307.S. st.. s. 888-890

307 a. S. st.. s. 906

308. S. St.. s. 906-907

309.Engels, Zur Kritik des sozialdemokratischen Programmentwurfs 1891, MEW bd. 22, s. 231

310.Kapitalen, i. bog 4, s. 891

311 Engels, Anti-Dühring, MEW bd. 20, s. 257

312.Kapitalen, 3. bog 2, s. 328

313.S. st., s. 339

314.Kapitalen, 3. bog 3, s. 637

315.i. bog 4, s. 1060-1061

316.3. bog 1, s. 36

317.S. st., s. 55

318.3. bog 2, s. 284

319.S. st., s. 290

320.S. st., s. 340

321.S. St., s. 328-329 321a. S. St., S. 568

322.S. st., s. 571

323.S. st., s. 574

324.Engels, Anti-Dühring, MEW bd. 20, s. 258-260

325.Lenin, Imperialismen som kapitalismens højeste stadium, LUV bd. 6. s. 64 325a. S. st., s. 70-71

326.S. St . s. 73-76

327.S. st., s. 77

328.S. st.. s. 82-84 328 a. S. st., s. 97

329.S. st., s. 90-114

330.Kapitalen, 3. bog 2, s. 330

331.S. St., 8. 337

332.Lenin, Imperialismen, LUV bd. 6, s. 117-122

332 a. S. st., s. 124

333.S. st.. s. 125-133

334.S. st., s. 190

335.S. st., s. 134-147

336.S. st., s. 150-151

337.S. st., s. 192-193

338.S. st., s. 164; 197

339.S. st.,s. 197

340.S. st., s. 171; 198

341.S. st., s. 200

342.Lenin, Materlalien zur Revision des Parteiprogramms, LW bd. 24, s. 460

343.Lenin, Den truende katastrofe, og hvordan den skal bekæmpes, LUV bd. 7, s. 166-167

V. Videnskabelig socialisme

344.Engels an Laura Lafargue, 4.5.1891, MEW bd. 38, s. 101

345.Engels, Anti-Dühring, MEW bd. 20, s. 247

346.Marx-Engels, Manifest, MEUS I, s. 55-56

347.S. st., s. 50-51

348.S. st., s. 53

349.Almindelige statutter for Den Internationale arbejderassociation, MEUS I, s. 379

350.Engels, Vorrede zur englischen Ausgabe des »Kommunistischen Manifest« (1888), MEW bd. 16, s. 14

351.Marx, Die Kommunisten und Karl Heinzen, MEW bd. 4, s. 321-322

352.Lenin, Karl Marx, s. 50

363.Engels, Anti-Dühring, MEW bd. 20, s. 146-147

354.Marx an J. B. von Schweltzer, 13.2.1865, MEW bd. 31, s. 446

355.Marx-Engels, Manifest, MEUS I, 8. 57-58

356.Engels, Das Programm der blanquistischen Kommuneflüchtlinge, MEW bd. 18, s. 533

357.Engels an V. I. Sassulitsch, 23.4.1885, MEW bd. 36, s. 304

358.Lenin, Karl Marx, s. 38

359.S. St., s. 38-39

360.Engels, Die preussische Militärfrage und die deutsche Arbeiterpartei, MEW bd. 16, s. 77

361.Lenin, Antwort an P. Kijewski, LW bd. 23, s. 14

362.Lenin, Die sozialistische Revolution und das Selbstbestimmungsrecht der Nationen, LW bd. 22, s. 145

363.Lenin, Staten og revolutionen, LUV bd. 8, s. 85

364.Engels, Die künftige italienische Revolution und die sozialistische Partei, MEW bd. 22, s. 440

365.Marx, Inauguraladresse, MEUS I, s. 376

366.Marx, Instruktionen für die Delegierten des provisorischen Zentralrats für den Genfer Kongress der Internationalen Arbeiterassoziation 1866, MEW bd. 16, s. 194

367.Lenin, Den proletariske revolutions militærprogram, LUV bd.6, s.214

368.Lenin, Vorschläge des Zentralkomitees der SDAPR an die zweite sozialistische Konferenz 1916, LW bd. 22, s. 175

369.Marx-Engels, Manifest, MEUS I, s. 44

370.Lenin an Inessa Armand, 20.11.1916, LW bd. 35, 8. 223

371.Marx. De fremtidige resultater af det britiske herredømme i Indien. MEUS I, s. 349

372.Lenin, Die Ergebnisse der Diskussion über die Selbstbestimmung, LW bd. 22, s. 354

373.S. st., S. 348

374.Lenin, Kritische Bemerkungen zur nationalen Frage, LW bd. 20. s. 11

375.Lenin, Zur Frage der Nationalitäten oder der »Autonomisierung«, LW bd. 36, s. 593

- 376.Lenin, Bedingungen für die Aufnahme in die Kommunistische Internationale, LW bd. 31, s. 196
- 377.Lenin, Udkast til tesar om det nationale og koloniale spørgsmål til Kommunistisk Internationales 2. kongres, LUV bd. 11, s. 266
- 378.Lenin, Sozialismus und Krieg, LW bd. 21, s. 299
- 379.Lenin, Ueber eine Karikatur auf den Marxismus, LW bd. 23, s. 23
- 380.Marx-Engels, Brief an den Ausschuss der Sozialdemokratischen Arbeiterpartei. MEW bd. 17, s. 268
- 381.Marx, Erste Adresse Über den Deutsch-französischen Krieg, MEW bd. 17, s. 7
- 382.Lenin, Tale om freden på den 2. alrussiske sovjetkongres 1917, LUV bd. 9, s. 9
- 383.Engels, Ergänzung der Vorbemerkung von 1870 zu »Der deutsche Bauernkrieg«, MEW bd. 7, s. 541
- 384.Lenin, »Venstre«-kommunismen — en børnesygdom, Forlaget Tiden, s. 85
- 385.Lenin, Der Partisanenkrieg, LW bd. 11, s. 202-203
- 386.Marx, Filosofiens elendighed, s. 248
- 387.Marx an Bolte 23.11.1871, MEW bd. 33, s. 332-333
- 388.Engels an A. Bebel 18/28. 3.1975, MEW bd. 34, s. 128
- 389.Marx. Løn, pris og profit, MEUS I, s. 441
- 390.S. st., s. 442
- 391.Marx-Engels, Manifest, MEUS I, s. 39
- 392.Marx, Inauguraladresse, MEUS I, s. 377
- 393.Engels, Rede auf der Londoner Konferenz der Internationalen Arbeiterassoziation, MEW bd. 17. s. 416
- 394.Lenin, »Venstre«-kommunismen, s. 45
- 395.Lenin, Antwort an P. Kljewski, LW bd 23,8.15
- 396.Engels, Grundsätze des Kommunismus, MEW bd. 4, s. 372
- 397.Lenin, Elne rückläufige Richtung In der russischen Sozialdemokratie, LW bd. 4, s. 270
- 398.Marx, Kapitalen, i. bog 4, s. 1046
- 399.Engels an A. Bebel. 18.11.1884, MEW bd. 36, s. 238-239
- 400.Engels, Indledning til Marx' »Klassekampene i Frankrig«, MEUS I, s. 130
- 401.Lenin, Hvad må der gøres? LUV bd. 2, s. 42
- 402.S. st., s. 42.
- 403.Marx-Engels, Manifest, MEUS I, s. 39
- 404.Marx-Engels, Beschlüsse der Londoner Konferenz der Internationalen Arbeiterassoziation (1871) MEW bd. 17, s. 422
- 405.Engels an K. Kautsky, 4.9.1892, MEW bd. 38, s. 446
- 406.Lenin, »Venstre«-kommunismen, s. 31-32; 11
- 407.S. st., s. 82
- 408.Lenin, Ueber die Bedeutung des streitbaren Materialismus, LW bd. 33, s. 213
- 409.Marx-Engels i brevet til Bebel, Liebknecht, Bracke og andre af 17/18.9.1879, MEUS II, s. 483-484
- 410.Engels, Zur Kritik des sozialdemokratischen Programmwurfs, MEW bd. 22, S. 234-235

- 411.Lenin, Opportunismen og II Internationales sammenbrud, LUV bd. 6, s. 37-38
412. Engels an F. Kelly-Wischnewetzky, 28.12.1886, MEW bd. 36, s. 589
- 413.Engels an F. A. Sorge, 8.4.1891, MEW bd. 38, s. 80
- 414.Lenin, Sozialismus und Anarchismus, LW bd. 31, B. 59
- 416.Lenin, »Venstre«-kommunismen, s. 18
- 416.Lenin, Ueber die revolutionäre Phrase, LW bd. 27, s. i
- 417.Lenin, Om guldets betydning. . . , LUV bd. 12, s. 127-128
- 418.Lenin, Der Kampf gegen die kadettisierenden Sozialdemokraten und die Parteidisziplin, LW bd. 11, s. 314
419. Lenin, »Venstre«-kommunismen, s. 31
- 420.Lenin, Et skridt frem, to skridt tilbage, LUV bd. 3, s. 240
- 421.Lenin, »Venstre«-kommunismen, s. 44-46
- 422.Marx, Filosofiens elendighed, s. 260
- 423.Engels an P. H. van Patten, 18.4.1883, MEW bd. 36, s. 11-12
- 424.S. st.
- 425.Marx, Die moralisierende Kritik und die kritisierende Moral, MEW bd. 4, s. 341-842
- 426.Marx-Engels, Manifest, MEUS I, s. 46
- 427.Engels, Om boligspørgsmålet, MEUS I, s. 617
- 428.Engels an E. Bernstein, 27.8.1883, MEW bd. 36, s. 66
- 429.Lenin, Die sozialistische Revolution und das Selbstbestimmungsrecht der Nationen, LW bd. 22, s. 146
- 430.Lenin, Referat auf der Moskauer Gouvernementskonferenz der Betriebskomitees, LW bd. 27, s. 549
- 431.DühringLenin, »Venstre«-kommunismen, s. 73
- 432.DühringLenin, Der Zusammenbruch der II. Internationale, LW bd. 21,s. 206-207
- 433.DühringEngels, Indledning til Marx' »Klassekampene i Frankrig«. MEUS I, s. 127-128
- 434.Lenin, Rede auf dem III. Kongress der Kommunistischen Internationale, LW bd. 32, s. 499
- 435.Marx i brevet til Engels af 16.4.1856, MEUS II, s. 456
- 436.Lenin. »Venstre«-kommunismen, s. 60-61
- 437.Lenin, Die Ergebnisse der Diskussion über die Selbstbestimmung, LW bd. 22, 8. 363-364
- 438.Marx, Louis Bonapartes attende brumaire, MEUS I, s. 243
- 439.Lenin, Ueber »linke« Kinderei und über Kleinbürgerlichkeit, LW bd. 27, s. 336
- 440.Marx, Rede über den Haager Kongress, MEW bd. 18, s. 160
- 441.Lenin, Die russische Revolution und der Bürgerkrieg, LW bd. 26, s. 19; Die Aufgaben der Revolution, s. st., 3. 60-61
442. Marx an F. Domela-Nieuwenhuis, 12.2.1881, MEW bd. 36, 8. 160
- 443.Lenin, »Venstre«-kommunismen, s. 7
- 444.Lenin, Ueber eine Karikatur auf den Marxismus, LW bd. 23, s. 64
- 445.Lenin, »Venstre«-kommunismen, B. 81
- 446.Lenin, Sælsomt og uhyrligt, LUV bd. 9, s. 86-87

- 447.Lenin, X. Gesamtrussische Konferenz der KPR (B), LW bd. 32, s. 458
- 448.Lenin, Aus dem Tagebuch eines Publizisten, LW bd. 25, s. 289
- 449.Marx, Kapitalen, 3. bog2, s. 347
- 460.Lenin, Vor revolution, LUV bd. 12, B. 266
- 451.Engels an G. Trier, 18.12.1889, MEW bd. 37, s. 326
- 452.Marx, Borgerkrigen i Frankrig, MEUS I, s. 518
- 453.Lenin, Thesen und Referate auf dem I. Kongress der Kommunistischen Internationale, LW bd. 28, s. 479
- 454.Engels, Indledning til Marx' »Klassekampene i Frankrig«, MEUS I, s. 115
- 455.Engels, Anti-Dühring, MEW bd. 20, s. 260-261
- 456.Lenin, Den truende katastrofe, og hvordan den skal bekæmpes, LUV bd. 7, s. 167
- 457.Engels, Anti-Dühring, MEW bd. 20, s. 269
- 458.Engels an F. A. Sorge, 18.i.1893, MEW bd. 39, s. 8
- 459.Engels an A. Bebel, 20/23.i.1886, MEW bd. 36, s. 426
- 460.Lenin, Hellere mindre, men bedre, LUV bd. 12, s. 294
- 461.Marx.Konspekt von Bakunins »Staatlichkeit und Anarchie«, MEW bd. 18, s. 633
- 462.Lenin, Om kooperationen, LUV bd. 12, s. 254
- 463.Engels, Anti-Dühring, MEW bd. 20, s. 261
- 464.Lenin, Om levnedsmiddelskatten, LUV bd. 12, s. 45
- 465.Lenin, An Genossen Krshishanowskl, an das Präsidium der staatsllchen Plankommission, 14.5.1921, LW bil. 32, s. 387
- 466.Marx, Kapitalen, i. bog 3, s. 689-690
- 467.S. st.,s. 695
- 468.S. st., s. 694
- 469.Lenin, Ungdomsforbundets opgaver, LUV bd. 11, s. 275-276
- 470.Lenin. Erfolge und Schwierigkeiten der Sowjetmacht, LW bd. 29. s. 55
- 471.Engels an O. v. Boenigk, 21.8.1890, MEW bd. 37, s. 447
- 472.Lenin, Staten og revolutionen, LUV bd. 8, s. 107
- 473.Marx, Kritik af Gothaprogrammet, MEUS II, s. 16 17-18
- 474.Lenin, Staten og revolutionen, LUV bd. 8, s. 103
- 475.Marx. Grundrids. i., s. 91
- 476.Lenin, Et storstllet initiativ, LUV bd. 10, s. 252
- 477.Marx. Kapitalen, i. bog 4, s. 836
- 478.Marx, Grundrids, i., s. 73

Personregister

Annenhov, Pavel Vassiljevitz (1812—1887), russisk liberal godsejer og skribent; under sine udenlandsrejser var han blevet bekendt med Marx, men havde ellers Ingen tilknytning til socialismen.

Armand, Inessa (1875—1920), aktivist i den Internationale kvindebevægelse, bolsjevik fra 1904.

Auerbach, Berthold (1812 — 1882), liberal tysk forfatter.

Babeuf, Francois-Noel (Gracchus) (1760—1797). fransk revolutionær, utopisk kommunist.

Bacon, Francis, Viscount of Saint Albans and Baron of Verulam (1561—1626), engelsk statsmand og politiker, filosof, naturforsker og historiker.

Bahunin, Mikhail Aleksandrovitj (1814—1876), russisk anarkist; modarbejdede marxismen i I Internationale og blev ekskluderet 1872.

Bauer, Bruno(1809—1882), tysk idealistisk filosof, religionshistoriker og skribent, unghегelianer.

Bauer, Edgar (1820—1886), tysk skribent, unghегelianer, bror til Bruno Bauer.

Bauer, Heinrich, tysk revolutionær arbejder, skomager af fag; en af lederne i »De retfærdiges forbund«, senere »Kommunisternes forbund«, udvandrede 1851 til Australien.

Bebel, August (1840—1913), tysk marxist, en af grundlæggerne og lederne af det tyske socialdemokrati.

Bentham, Jeremy (1748—1832), engelsk sociolog; utilitarismens (nyttighedsfilosofiens) teoretiker.

Bernstein, Eduard (1850—1932), tysk socialdemokrat, redaktør og politiker; efter Engels' død gik han ind for en »revision« af marxismen og blev en af førerne for opportunismen og reformismen.

Bismarck, Otto Fürst von (1815—1898), preussisk statsmand, ministerpræsident og rigskansler; Indførte i 1878 »socialistloven« , rettet mod det tyske socialdemokrati.

Bloch, Joseph (1871—1936), student i Berlin, redaktør for flere tidsskrifter med socialistisk tendens.

Börne, Ludwig (1786—1837), tysk forfatter og kritiker, repræsentant for den småborgerlige republikanske radikalisme.

Bolte, Friedrich, repræsentant for den amerikanske arbejderbevægelse, cigarmager af fag, af tysk afstamning.

Bonaparte, Louis (1808—1873), nevø til Napoleon I, præsident for den Anden franske Republik, under navnet Napoleon ni kejser

Broche, Wilhelm (1842—1880), tysk forlægger og boghandler, en af grundlæggerne og lederne af det tyske socialdemokrati.

Cabet, Etienne (1788—1856), fransk jurist og skribent, utopisk kommunist; skrev den utopiske roman »Rejsen til Ikarlen«.

Carlyle, Thomas (1795—1881), engelsk forfatter, historiker og filosof.

Cieszkowski, August von (1814—1894), polsk filosof, unghегellaner.

Cornu, Auguste (f. 1888), fransk filosof, marxist.

Darwin, Charles Robert (1809—1882), engelsk naturforsker, det 19. århundredes betydeligste udviklingsteoretiker. »Arternes oprindelse«.

Demokrit fra Abdera (ca. 460—370 f.v.t.) græsk, materialistisk filosof.

Dézamy, Théodore (1803—1850), fransk skribent, repræsentant for den revolutionære retning Inden for den utopiske kommunisme.

Diderot, Denis (1713—1784), fransk oplysningsfilosof, materialist.

Dietzgen, Joseph (1828—1888), tysk arbejder, garver af fag; filosof, materialist og socialdemokrat.

Dürring, Eugen (1883—1921), tysk vulgærmaterialist, repræsentant for den reaktionære småborgerlige socialisme.

Engels, Friedrich (1820—1895).

Epikur (ca. 341—270 f.v.t.), græsk filosof, materialist.

Feuerbach, Ludwig Andreas (1804—1872), tysk filosof, materialist.

Fichte, Johann Gottlieb (1762—1814), tysk, filosof, subjektiv idealist.

Fourier, FrancoisMarie-Charles (1772—1837), fransk utopisk socialist.

Goethe, Johann Wolfgang von (1749—1832), tysk digter.

Guizot, Francois-Pierre Guillaume (1787—1874), borgerlig fransk historiker og statsmand.

Gutzkow, Karl Ferdinand (1811—1878), tysk forfatter og kritiker.

Harvey, William (1578—1657), engelsk fysiolog, opdagede blodets store kredsløb.

Haxthausen, August, Freiherr von (1792—1866), preussisk embedsmand, skrev om agrarforhold.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770—1831), tysk filosof, idealist, grundlægger af den moderne dialektiske metode.

Heine, Heinrich (1797—1856), tysk digter.

Heinzen. Karl (1809—1880), tysk småborgerlig demokrat. Helmholtz, Hermann von (1821—1894), tysk fysiolog, matematiker og fysiker.

Helvétius, Claude-Adrien (1715—1771), fransk filosof, materialist. Herwegh, Georg (i*17—1875), tysk digter.

Hess, Moses (1812—1875), tysk småborgerlig socialist.

Holbach, Paul Heinrich-Dietrich, baron d' (1723—1789), fransk filosof, materialist.

Kant, Immanuel (1724—1804), tysk filosof, idealist.

Kautsky, Karl (1854—1938), tysk socialdemokrat, politisk skribent og redaktør.

Kelley Wischnewetzky, Florence (1859—1932), amerikansk socialist, senere borgerlig reformist.

Krsjisjanovskij, Gleb Maksimilianovitj (1872—1959), russisk videnskabsmand og revolutionær, efter revolutionen ledede han Sovjetunionens elektrificering.

Kugelman, Ludwig (1828—1902) tysk læge, ven af Marx og Engels.

Lafargue, Laura (1845—1911), næstældste datter af Karl Marx.

La Mettrie, Julien Offray (1709—1751), fransk læge og filosof, materialist.

Lassalle, Ferdinand (1825—1864), tysk socialist.

Lavoisier Antoine Laurent (1743—1794), fransk kemiker.

Lenin ((Vladimir Iljitj Uljanov) (1870-1924).

Lessing, Gotthold Ephraim (1729—1781), tysk digter og kritiker.

Levasseur (de la Sarthe), René (1747 — 1834), fransk læge, deltager i den franske revolution.

Liebknecht, Wilhelm (1826—1900), en af førerne for det tyske socialdemokrati, ven af Marx og Engels.

Locke, John (1632—1704), engelsk filosof og økonom.

Luther, Martin (1483—1546), protestantismens grundlægger i Tyskland.

MacCulloch, John Ramsay (1789—1864), skotsk økonom.

Malthus, Thomas Robert (1766—1834), engelsk gejstlig og økonom.

Marx, Karl (1818—1883).

Maurer, Georg Ludwig, Ritter von (1790—1872), tysk historiker. Mayer, Karl (1819—1889), tysk småborgerlig demokrat.

Mehring, Franz (1846—1919), tysk historiker, marxist.

Mignet, Francois-Auguste-Marie (1796—1884), fransk borgerlig historiker.

Mill, James (1773—1836), engelsk økonom.

Mill, John Stuart (1806—1873) engelsk økonom og filosof.

Moll, Joseph (1812—1849) tysk revolutionær arbejder, urmager af fag. en af lederne i »Kommunisternes forbund«.

Morgan, Lewis Henry (1818—1881), amerikansk etnolog, arkæolog og historiker.

Nieuwenhuis, Ferdinand Domela (1846—1919), hollandsk arbejderleder.

Owen, Robert (1771—1868), engelsk fabrikant, utopisk socialist. Petty, Sir William (1623—1687), engelsk økonom og statistiker. Priestley, Joseph (1733—1804), engelsk kemiker og filosof. Proudhon, Pierre-Joseph (1809—1865), fransk skribent, sociolog og økonom, en af anarkismens teoretikere.

Ricardo, David (1772—1823), engelsk økonom, den sidste store repræsentant for den klassiske borgerlige økonomi.

Robespierre, Maximilien-Marie-Isidor de (1758—1794), fransk politiker fra Den store Franske Revolutions tid, jakobiner.

Rousseau, Jean-Jacques (1712—1778), fransk oplysningsfilosof.

Ruge, Arnold (1802—1880), tysk skribent, unghегelianer, småborgerlig demokrat.

Saint-Just, Louis-Antoine-Léon de (1767—1794), fransk politiker fra Den store Franske Revolutions tid, jakobiner.

Saint-Simon, Claude-Henri de Rouvroy, comte de (1760—1825), fransk utopisk socialist.

Sassulitj, Vera Ivanovna (1851—1919), russisk revolutionær.

Say, Jean-Baptiste (1767—1832), fransk økonom.

Schapper, Karl (ca. 1812—1870), en af lederne i »De retfærdiges forbund«, senere »Kommunisternes Forbund«.

Scheele, Karl Wilhelm (1742—1786), svensk kemiker.

Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph von (1775—1854), tysk filosof, Idealist.

Schmidt, Conrad (1863—1932), tysk økonom og filosof, socialdemokrat.

Schulz, Wilhelm (1797—1860), tysk skribent, demokrat.

Schweitzer, Johann Baptist von (1834—1875), tysk advokat og redaktør, udgav 1864—1867 »Sozial-Demokrat«.

Sismondi, Jean-Charles-Léonard-Simonde de (1773—1842), schweizisk økonom og historiker.

Skarbek, Frédéric, Graf von (1792—1866), polsk økonom.

Smith, Adam (1723—1790), den betydeligste engelske økonom før Ricardo, gav den borgerlige politiske økonomi dens klassiske form.

Sorge, Friedrich Adolph (1828—1906), repræsentant for den internationale arbejderbevægelse, nær ven af Marx og Engels, af tysk afstamning, men udvandrede 1852 til USA.

Spinoza, Baruch (Benedictus) de (1632—1677), hollandsk filosof.

Strauss, David Friedrich (1808—1874), tysk filosof og skribent, unghегelianer.

Thierry, Jacques-Nicolas-Augustin (1795—1856), fransk borgerlig historiker.

Trier, Gerson (1851—1918), dansk socialdemokrat.

Van Patten, Philip, amerikansk socialist.

Voltaire, Francois-Marie Arouet de (1694—1778), fransk oplysningsfilosof.

Wagner, Adolph (1835—1917), tysk økonom, professor i Berlin. Weitling, Christian Wilhelm (1808—1871), tysk utopisk socialist. Westphalen, Jenny von (1814—1881), Karl Marx' hustru.

Weydemeyer, Joseph (1818—1866), betydelig repræsentant for den tyske og amerikanske arbejderbevægelse, udvandrede 1851 til USA, nær ven af Marx og Engels.

INFORMATION.

Bogens forfatter, professor dr. Josef Schlefstein, er leder af Institut für Marxistische Studien und Forschungen i Frankfurt/Main. I lighed med marxismens klassikere, Marx, Engels og Lenin, som denne bog handler om, har Josef Schlefstein dog ikke kun beskæftiget sig med klassekampens teori, men også med dens praksis. Født i 1915, var han allerede før 1933 aktiv i det kommunistiske ungdomsforbund og i KPD (Tysklands kommunistiske Parti). Efter Hitler var kommet til magten, fortsatte han illegalt med antifascistisk virksomhed, blev arresteret sidst i 1933 og tilbragte to år i fængsel og tugthus. 1936 lykkedes det ham at komme væk fra Nazityskland, først til Tjekkoslaviet, senere til England. Efter 1945 vendte han tilbage til Tyskland — Vestzonen — og tog førende andel i genoprettelsen af det kommunistiske parti. Efter Bonn-regeringens forbud mod partiet, virkede han som professor i Leipzig, hvor han underviste i arbejderbevægelsens historie og senere i filosofi. Fra hans hånd foreligger talrige arbejder om disse emner, bl.a. en Mehring-biografi; han er medudgiver af en udgave i 15 bind af Franz Mehrings værker, der er udkommet i DDR. Den foreliggende bog udkom i 1972 i München, andet oplag i 1973.

I 1968 blev Institut für Marxistische Studien und Forschungen grundlagt i Frankfurt/Main (Forbundsrepublikken), og Josef Schlefstein blev dens leder; han er tillige medlem af partiledelsen i DKP (Tyske kommunistiske Parti).

»Indføring i studiet af Marx, Engels og Lenin« er forsynet med talrige kildehenvisninger. Forfatteren støtter sig hele tiden til de marxistiske klassikeres egne værker, og han påviser omhyggeligt, hvor citaterne er hentet fra, respektive hvad der refereres til. Henvisningerne er nummereret gennemgående, idet tallene er indsat i parentes i teksten. Oversætteren har bestræbt sig på, så vidt muligt, at henvise til danske oversættelser af de pågældende værker. Kildehenvisningerne fungerer derved samtidig som litteraturliste; de skulle gerne opmuntre læseren til at studere værkerne i sammenhæng og at fordybe sig i problemerne. Den danske udgave er desuden forsynet med et kortfattet alfabetisk personregister.

Noter tilføjet af oversætteren er markeret med / — /.

Der anvendes følgende betegnelser, resp. forkortelser af udgaver, der henvises til:

Karl Marx og Friedrich Engels, Udvalgte skrifter i to bind, Tiden MEUS I og II

V. I. Lenin, Udvalgte værker, Tiden LUV i-12. (En ny udgave af Lenins udvalgte værker er under forberedelse fra forlaget)

V. I. Lenin, Karl Marx — om marxismen, Tiden

V. I. Lenin, »Venstre«kommunismen — en børnesygd, Tiden

V. I. Lenin, Materialisme og empiriokritikisme, Tiden Karl Marx, Kapitalen, Rhodos

Karl Marx, Den tyske ideologi / Filosofiens elendighed, Rhodos

Karl Marx, Bidrag til kritik af den politiske økonomi, Rhodos

Karl Marx, Grundrids til kritik af den politiske økonomi, Råudkast, i og 2, Rhodos

Ved øvrige citater bibeholdes den tyske kildeangivelse. Det drejer sig om:

MEW, Marx-Engels Werksausgabe, Dietz-Verlag, Berlin (DDR)

LW, Lenin-Werksausgabe, Dietz-Verlag, Berlin (DDR) og nogle andre værker, f. eks. af Hegel og Feuerbach.

Oversatte citater følger i almindelighed den formulering, der er anvendt i de anførte kilder. Der skal her gøres opmærksom på et bestemt problem: Det tyske udtryk »gesellschaftliche Verhältnisse«, der er meget centralt

hos Marx, gengives i Tidens udgivelser med »samfundsmæssige forhold«, men i bøgerne fra Rhodos med »sociale relationer«. Oversætteren

*****